

5678/33

DR. GRIGORIE GH. COMȘA
EPISCOPUL ARADULUI

ORTODOXIA ȘI ROMÂNISMUL
IN
TRECUTUL NOSTRU

Prețul Lei 50.—

ARAD, 1933.

TIPARUL TIPOGRAFIEI DIECEZANE.

Inu.A.37.117

9391

ORTODOXIA ȘI ROMÂNISMUL IN TRECUTUL NOSTRU

DE

Dr. GRIGORIE GH. COMȘA
EPISCOPUL ARADULUI

58020

TIPARUL TIPOGRAFIEI DIECEZANE, ARAD 1933.

1958

PH. P. Florb
PH. P. Florb

4/90

Biblioteca Centrală Universitară
BUCUREȘTI
Cota 59304
Inventar 58020

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI
COTA 59304

2021602

B.C.U. Bucuresti

C58020

Prefață.

Poetul Mihail Eminescu face pe Român frate cu codrul și cu drept cuvânt. Aici în codrii se retrăgeau Românii, în timpul năvălirilor, dar dacă nu era Biserica, — frăția cu codrul nu-l scăpa de desnaționalizare în fața atingerii cu alte neamuri și cu civilizațiunile timpului.

Puterea credinței în Hristos, propovăduită de ortodoxie ni-a salvat neamul. Acest adevăr este pe buzele tuturor, dar deoarece totdeauna se vorbește în generalități am găsit potrivit să adun o serie de dovezi concrete despre adevărul că Ortodoxia și Românismul sunt frați de Cruce.

Lucrarea de față poate fi utilizată cu folos față de cei cari au atitudine agresivă față de ortodoxie dar este folositoare și pentru pătura intelectuală din țara întreagă, și mai ales din provinciile alipite, unde n'a fost posibilitatea să cunoască în omănunte adevărul frăției dintre ortodoxie și românism mai ales privitor la teritoriile vechiului regat.

În introducere se găsesc mai pe larg unele nădejdi ce le legăm de această lucrare, pe care o considerăm ca încercare modestă, menită a fi urmată de lucrările altora, mai competenți decât mine în domeniul istoric. Dar voi avea cea mai curată mângăiere să dovedesc cel puțin în parte că:

„Limba vechilor cazanii
Care o plâng și care o cântă
Pe la vatra lor țărâni,” — alătura de
cărțile bisericești ieșite din tiparnițele mănăstirilor și episcopilor, precum și munca umililor dascăli și preoți au unit sufletele acelorăși frați și le-au ținut în mângăieri duhovnicești ca să se poată apoi realiza unirea națională pe vecie.

Cartea cuprinde și contribuții noi, referitoare la suferințele preoților în anul 1848.

De încheiere accentuăm că lucrarea e scrisă cu scop de propagandă, fiind siguri că lumea de azi se va convinge de tăria bisericii ortodoxe.

Arad, 10 Mai 1933

† Dr. Grigorie Gh. Comșa
Episcopul Aradului.

CAP. I.

Introducere.

Studiul de față ar putea să lase impresia că noi căutăm să îndemnăm lumea a fi cu recunoștința cuvenită către biserica ortodoxă română pentru serviciile imense aduse neamului în toată vremea și în tot ceasul existenței sale. Mărturisesc deschis că și acesta este scopul ostenelei noastre, dar indicăm aici un scop și mai superior, de ordin mai presus de fire: acela de a vedea fiecare cetitor că deși lumea nu recompensează de multe ori eforturile binecuvântate de harul divin, acele eforturi sunt răsplătite de Dumnezeu prin efectele rodnice ale muncii bisericesti.

Sunt sigur că mai ales slujitorii Altarelor, dar și toți adevărații noștri fii spirituali, vor recunoaște înalta certitudine cu care oamenii sfințiți ai Bisericii au stat în slujba neamului, reprezentând cele mai superioare interese ale sufletului românesc. *Dumnezeu a rânduit pentru toți muncitorii săi* ca, dacă lumea nu i-a răsplătit, să li se dea o mai bună răsplată. El refuză celor credincioși ai săi recunoștința lumii, fiindcă Insuș voește să le dea răsplată. Dumnezeu le rezervă lor o răsplată curată, desinteresată. Oh, voi slujitori sfințiți, cari azi dormiți somnul vostru lin sub cruci modeste, putrezite de vremea nemiloasă, bucurați-vă că lumea

din timpul vostru nu V'a răsplătit, Dumnezeu rezervând ceva mai bun pentru voi. Căci lumea v'ar fi dat o slabă și palidă răsplătire, efemeră și egoistă și înainte de moartea voastră n'ați mai fi dorit o răsplată superioară și netrecătoare.

Doamne, Dumnezeule, fă Doamne să înțeleagă nu numai slujitorii altarelor Tale sfinte, dar toți slujitorii neamului nostru, să vadă că adevărata muncă pentru neam și lege nici nu poate să emane din considerații de răsplătire omenească. Pentrucă atunci jertfirea pentru un ideal sfânt ar fi dusă la vânzare pe un preț trecător și omenesc. Tu ai zis Doamne: «Feriți veți fi, când vă vor ocări pe voi și vă vor goni și vor zice tot cuvântul rău împotriva voastră, mințind pentru mine» (Matei 5 v. 11). Deaceia, Doamne, și noi cei de astăzi muncim pentru neam cu conștiința că și dacă lumea ne refuză recunoștința sa, Ceriul măririi Tale este locul răsplătirii noastre.

Cel ce în clipa aceasta citește aceste rânduri să se cugete la adevărul mare și sfânt că ortodoxia românească nu a decretat sfinți, dar a făcut din credincioșii săi fii buni ai Bisericei ca și ai statului; ortodoxia n'a decretat mucenici, dar a avut mucenici, martiri ai Crucii, cari în acelaș timp erau viteji apărători ai Românilor. Scut și pavăză a fost ortodoxia pentru neamul românesc,

Fanatismul religios al Românilor s'a manifestat în iubirea curată a altora în senz creștinesc, dar și în iubirea de moșie, zid puternic al iubirei de țară. Gloria ortodoxiei române a fost și gloria Românilor, pe pragul amân-

durora a plâns și s'a bucurat neamul românesc. Conducătorii Bisericii noastre au avut și glorii, iar când s'au lăsat umiliți creștinește, au făcut aceasta nu numai pentru mântuirea sufletelor, ci și pentru scăparea oamenilor de nevoile vieții zilnice.

Dar și voievozii noștri, când Domnul îi chema la sine, în bisericile mănăstirilor erau îngropați. Incepând cu Alexandru cel Bun și până la nemuritorul rege Ferdinand I-ul, pe câți domnitori români nu-i adăpostesc criptele din mănăstiri și biserici? Ștefan Cel Mare este înmormântat la Putna, Mircea la Cozia, Alexandru Cel Bun la Bistrița, Neagoe Basarab la Argeș, Matei Basarab la Arnota. Așa de puternică era tradiția aceasta, că atunci când Mihai Viteazul a găsit osămintele domnitorului moldovean Petru Aron, le-a îngropat în biserica zidită de dânsul în Alba-Iulia. Este adevărat că după retragerea lui Mihai, oasele lui Petru Aron au fost desgro-pate de unguri și profanate, pentru că nici morții nu erau lăsați să odihnească, dar în schimb ne bucurăm că avem la Putna pe Ștefan Cel Mare, la mănăstirea Dealului capul lui Mihai Viteazul, osămintele lui Constantin Brâncoveanu la biserica Sf. Gheorghe din București și osămintele marilor Domnitori Carol I. și Ferdinand I. la Curtea de Argeș.

Am amintit aici adevărurile acestea, pentru a se vedea și din acest singur punct de vedere, aici la începutul lucrării noastre, că biserica ortodoxă în tot trecutul ei s'a făcut atât de mult vrednică de încrederea neamului, că la umbra ei se odihnesc azi mai marii neamului din trecut. *NEAMUL mergea la biserică și biserica*

mergea la neam Aşa înţelegem *contopirea noţiunilor de român şi ortodox, cristalizate în expresiunile: legea românească sau legea strămoşască.*

Din aceste motive căutăm noi să fim şi pilduitori cu ortodoxia naţională, într'o vreme când prăpastia dintre cer şi pământ s'a mărit şi omul de azi se divinizează pe sine. Dela lucrurile pe cari lumea de azi le socoteşte mai reale, vom îndrepta deci privirile cetitorilor spre fapte şi lucruri pe cari le-au spus oameni mai competenţi decât noi, dar nu în legătura de idei ce o înfiripăm în această lucrare.

Pentru o lume materialistă, care nu se mai cugetă la virtuţi ca la cele mai superioare necesităţi sufleteşti, nu va fi indiferent să concretizăm că ortodoxia la plămădirea neamului românesc prezentă a fost, la întemeierea principatelor asemenea. Nu va fi decât edificător să arătăm că o luptă dată pentru lege era dată şi pentru neam şi de aici să concludem că şi azi are valoare o asemenea concepţie.

Negreşit, dacă biserica ortodoxă a fost vrednică să fie prezentă la toate actele mari ale neamului, până la unirea tuturor Românilor, — este vrednică să se bucure de poziţia sa dominantă, asigurată prin constituţia ţării.

Prea s'au dat uitării serviciile aduse neamului de către Biserica ortodoxă. Noi vom concretiza câteva, cel puţin, din acele mari servicii aduse neamului, ca toţi fiii neamului să-şi cunoască bine istoria, căci precum zice Papiu Ilarion: »Cel ce e strein în istoria naţiunii sale, acela numai din instinct poate să-şi iubească naţiunea, pentrucă nu o cunoaşte«. Complectând

această constatare, este firească și concluzia mai amplă, deoarece istoria neamului în mare parte se confundă cu a bisericii, dacă vom cunoaște bine istoria neamului, vom cunoaște bine și a bisericii, iar cunoscând istoria bisericii, vom cunoaște bine istoria neamului!

Dacă generația de azi ar cunoaște mai în concret serviciile aduse neamului de Biserica ortodoxă, ar avea mai multă nădejde pentru tot ce a contribuit la făurirea sufletului său, refuzând să asculte de sirenele înșelătoare ale cosmopolitismului răspândit de unii urmași ai lui Iuda vânzătorul și primind cu sfințenie cuvintele sfântului Pavel: »Intr'adevăr, noi toți într'un singur Duh ne-am botezat, ca să fim un singur trup« (I. C. 12 v. 13).

Când împăratul Solomon a ridicat mărețul templu din Ierusalim, avea ca scop, ca prin măreția templului să învețe pe Evrei a vedea cu ochii trupești mărirea și Atotputernicia lui Dumnezeu. Aici în Ierusalim veneau Evreii ca să învețe unitatea cultului, ca adică să se închine în acelaș fel lui Dumnezeu. Precum triburile Evreilor se adunau în tot anul în templul din Ierusalim, ca să se închine la fel aceluiaș Dumnezeu, închinarea aceasta uniformă mai avea și un scop național, ca adică toți Evreii să vină în acelaș loc, ca închinându-se să se considere pe sine frați iubitori, datori a se ajuta unii pe alții.

Dacă la Evrei unitatea cultului asigura unitatea națională, nici biserica ortodoxă nu putea să fie mai puțin sprijinitoare a sentimentelor de unire, iubire și frăție. Biserica noastră ortodoxă avea și are ca scop să unească pe toți

în aceeaș credință, iar prin unitatea credinței să le asigure unitatea simțirilor și cugetărilor celor mai înalte, ca astfel mai cu înlesnire să treacă prin valurile acestei vieți la limanurile aspirațiilor celor mai înalte sufletești.

Strămoșii noștri — precum zice un mare mitropolit al Moldovei, Iosif Naniescu, — cu simțul lor religios au săvârșit toate faptele lor morale și naționale. Prin faptele lor pe teren moral și evanghelic au contribuit la îmbunătățirea moravurilor și la civilizațiunea poporului român, civilizațiune bazată pe principiile evanghelice, pe credința în Dumnezeu și iubirea aproapelui și pe iubirea de patrie, pentru care bătrânii noștri își dau chiar viața... »Ei înălțau biserici și mănăstiri mărețe, înzestrându-le cu averile lor pentru ajutorul celor săraci și neputincioși, și aici, în Biserică, în Monastiri, adunați în acelaș spirit de iubire evanghelică și frăție creștinească, nu era deosebire între unii și alții, între cei bogați și cei săraci, între cei învățați și cei neînvățați, decât numai prin luminile științei și ale virtuților creștinești, de care unii erau înzestrați mai mult decât alții; dar modestia, (smerenia) ascultarea, răbdarea și devotamentul religios erau comune și egale tuturor. Căci dintru începutul istoriei neamului românesc, Biserica a fost temelia societății, temelia existenței acestui popor; biserica a fost școala poporului, școala de morală și lumină, școală de ordine și disciplină, școală de iubire, de unire și de frăție; *pentru că biserica noastră este biserică națională, precum și clerul nostru este național, ... bătrânii noștri Domnitori, Mitropoliți, episcopi și boeri, pe lângă Mo-*

nastirile și bisericile ce înălțau, chiar și pe la moșiile lor particulare, înființau și câte o școală pentru învățătura fiilor poporului, de carte românească și cântări bisericești, și cu această învățătură erau însărcinați clerici, servitori bisericești, de unde datează și numirea de dascălul Bisericei până în ziua de astăzi. Astfel până în zilele noastre am văzut continuându-se acest sistem de fapte religioase și de lucrare tradițională¹⁾

»Și pentruca să încheiem cât mai sugestiv acest mare rol al Bisericei noastre în considerațiuni generale, reproducem minunata caracterizare a dlui Nicolae Iorga:

»Mitropoliții, Episcopii, Egumenii și așa de adesea ori și smeriții călugări ori umilii preoți de mir au dat poporului, ei singuri aproape, toată învățătura, au înzestrat neamul cu o limbă literară, cu o literatură sfântă, cu o artă în legătură cu gustul și nevoile lui, a sprijinit Statul fără să lase a fi înghițiți de dânsul, au călăuzit neamul pe drumurile pământului fără a-și desface ochii dela cer și au ridicat mai sus toate ramurile gospodăriei românești, — dând istoriei noastre cărturari, caligrafi, sculptori în lemn, argintari, oameni de stat, ostași, mucenici și sfinți«...

Istoria bisericească a Românilor constă — și există în aceasta calitate — din neconținutul joc de înrâuriri culturale, de mișcări în domeniul ideilor, de schimburi de conștiință, de co-

¹⁾ C. Erbiceanu: Istoria mitropoliei Moldaviei și Sucevei. București 1888, cuprinzând predica ținută în 23 Aprilie 1887 de mitropolitul Iosif Naniescu al Moldovei, cu conținutul ideilor de mai sus p. XCLV.

laborare pe teren cultural — cu ținta religioasă osebitoare, în tot cuprinsul neamului. E urmărirea pe bază națională, în hotare naționale, în condiții sufletești naționale a legăturilor aceloră dintre oameni, ca suflete vii răspunzătoare, dăruite cu nemurire, și ființa dumnezească veșnică din care ele pornesc după învățătura revelată cuprinsă în cărțile sfinte și lămurită prin apostoli, prin Sfinții Părinți și prin teologii celor dintâi timpuri«. ¹⁾

¹⁾ N. Iorga în prefața Istoriei Bis. Rom.

CAP. II.

Credința ortodoxă la leagănul neamului nostru. Combaterea părerilor greșite.

Incepem expunerile noastre chiar cu timpurile primare din istoria neamului nostru.

Se știe că poporul român s'a format din amestecarea rămășițelor poporului dac cu coloniștii aduși de împăratul Traian în Dacia din diferitele părți ale vastului imperiu roman, după cucerirea și anexarea acestei provincii între anii 101—107 d. H. Firește că provincia Dacia până la anul 271 d. H., când împăratul Aurelian, silit de năvălirile tot mai dese ale Goților, își retrage legiunile, a stat în cea mai strânsă legătură cu restul imperiului. După anul 271 însă aceste legături slăbesc din ce în ce tot mai mult. Totuși procesul de închegare a poporului român se continuă mai ales în secolele următoare. Se pune deci întrebarea că ce miracol a contribuit la această închegare? Istoricii ne dau răspunsul că religia creștină a fost factorul principal, care a putut să închege elementele dispartate și eterogene într'o unitate sufletească. Duhul creștin, învățătura evanghelică, importate de creștinii, cari se vor fi găsit cu siguranță între coloniști și între prizonierii aduși mai târziu în Dacia Traiană de Goți, Huni, etc. din penin-

sula balcanică, au făcut ca sufletele să se apropie tot mai mult unele de altele și după câteva veacuri să formeze o unitate sufletească și națională bine distinctă, care în mijlocul atâtor circumstanțe istorice neprielnice a dăinuit până astăzi. Acesta este un fapt istoric, pe care astăzi nimeni nu-l tăgăduiește. Populațiunea din Dacia Traiană a stat secole de-a rândul sub influința propagandei creștine, care pornea spre nord din sudul Dunării, dela numeroasele episcopii din peninsula balcanică. Aceste episcopii și în genere Biserica creștină din sudul Dunării a ajuns într'o stare foarte înfloritoare și s'au organizat mai ales începând cu Constantin cel Mare. Până la acest împărat propaganda creștină de sigur că se putea face numai în ascuns, întâmpinând mari pericole din partea prigonitorilor religiei creștine, dar după ce Constantin cel Mare a acordat deplină libertate religioasă creștinilor din imperiu prin edictul dela Mediolan din a. 313, propaganda se intensifică tot mai mult.

Chiar în secolul al III-lea găsim numeroase centre creștine în părțile din apropierea Daciei, astfel în Moesia, Panonia, Dalmația și în întregul Iliric. Amintim numai episcopiile dela Sirmium, Singidunum, Naisos, Remesiana, Ratiaria, Scupi, Salonae, Sardica¹⁾. În cele mai multe centre creștine din sudul Dunării creștinismul era răspândit în limba latină astfel că tot sub această formă se transplantează și în Dacia Traiană. Despre aceasta avem dovadă și în cuvintele de origină latină din limba noastră, cari arată că

¹⁾ Vezi: Istoria Bisericii Române de N. Dobreșcu, pag. 9 etc.

elementele fundamentale ale creștinismului a trebuit să le primim în forma latină.

Privitor la origina latină a creștinismului primar al nostru trebuie să relevăm aici o părere eronată, ce o găsim circulând cu deosebită tenacitate între frații Români uniți cu Roma, între Românii de religie greco-catolică. Această părere se rezumă cam în următoarele: «Voi, ortodocșilor, recunoașteți că creștinismul s'a răspândit la noi în limba latină și prin mijlocirea episcopilor latine din sudul Dunării, cari stăteau sub jurisdicția episcopului suprem dela Roma, dar nu vreți să trageți și toate consecințele din această recunoaștere. Noi, uniții, însă am recunoscut greșala la anul 1700 prin mitropolitul Atanasie. Atunci ne-am dat seama cât de mare a fost greșala strămoșilor noștri când la finea secolului al IX-lea s'au lepădat de Roma și s'au supus jurisdicției Bisericii bulgare și Constantinopolului și noi am revenit la 1700 la mama Roma, pe care o părăsisem odinioară cu ingrătitudine. Reveniți și voi, ortodocșilor, cel puțin astăzi la leagănul latinității și creștinătății noastre comune și părăsiți Biserica bizantină, grecească-slavonă, care ne-a ținut încătușați în curs de atâtea secole începând cu finea secolului al IX-lea, când am ajuns în orbita influinței Bisericii bulgare, care ne-a silit să primim limba slavonă în slujba bisericească, iar mai târziu chiar și în Stat».

Să examinăm puțin chestiunea aceasta. Firește că nici prin minte nu ne trece să negăm faptul istoric că primele elemente ale creștinismului nostru le-am primit sub formă latină și

mai ales prin activitatea misionară a episcopilor dela sudul Dunării, în preponderență latină.

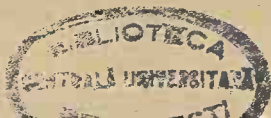
Totuși chiar dela început trebuie să observăm că creștinismul antic răspândit în limba grecească nu trebuie și nu ne este îngăduit să-l privim cu antipatie, căci doar chiar aproape toate cărțile Sfintei Scripturi au fost scrise original în limba grecească. Deasemenea și literatura postapostolică și lucrările tuturor Părinților apostolici sunt scrise exclusiv în limba grecească. Literatura latină își ia începutul abia după jumătatea secolului al 2-lea și leagănul acestei literaturi nici nu este Roma, nici Italia, ci Africa, cu reprezentanții săi principali Tertulian († 220—240) și Ciprian († 258). Abia în secolul al IV-lea începe să înflorească literatura bisericească în Italia în limba latină.

Apoi Biserica Romei de astăzi nu se poate compara cu Biserica Romei dela începutul creștinismului. Pe acea vreme Roma ținea cea mai strânsă comunitate cu Bisericile din răsărit, de unde radia flacăra creștinismului spre celelalte părți ale lumii creștine. După cum religia creștină și-a luat începutul la răsărit, tot așa încă multe secole de arândul răsăritenii aveau rolul covârșitor în evoluția vieții bisericești. După cum în primele trei veacuri centrul creștinismului era la răsărit, unde se găsesc cele mai multe comunități bisericești întemeiate de Sf. Apostoli și cele mai însemnate centre creștine, cum era Ierusalimul, Alexandria, Antiohia, Efesul etc., așa și în secolele următoare IV—VI centrul rămâne tot la răsărit. Aici se țin toate sinoadele ecumenice, la cari se iau hotărâri obligatorii pentru întreaga lume creștină. Aici trăiesc cei

mai însemnați Sf. Părinți și învățători ai creștinătății, ca Sf. Atanasie cel Mare, Sf. Vasile cel Mare, Sf. Grigorie Teologul, Sf. Ioan Gură de Aur și atâția alții. Directivele plecau dela răsărit în toate domeniile vieții bisericești. Chiar și monahismul, care mai târziu a avut un rol atât de important în Biserica romano-apuseană, își are începuturile sale la răsărit. Apusenii au adoptat viața monahală sub influința răsăritului și a numeroase personalități de seamă răsăritene, cum a fost Sf. Atanasie cel Mare și alții.

Asadară cel puțin până în secolul al VII-lea, când Mohamedanii încep să strâmtoreze tot mai mult pe creștinii dela răsărit, întreg creștinismul purta pecetea răsăriteană grecească. Roma primea bucuroasă directivele venite dela răsărit și la început episcopilor Romei nici nu le trecea prin minte să aibă pretenția de a fi șefi supremi ai Bisericii întregi și de a fi recunoscuți de toate Bisericile în calitate de învățători și păstori supremi. Numai mai târziu a început Roma să se emancipeze tot mai mult de sub influința răsăritului, introducând o serie întregă de inovațiuni atât în învățătura de credință, cât și în cult și în toate domeniile vieții bisericești, pânăce la anul 1054 a crezut de cuviință să se despartă definitiv de Biserica răsăriteană. In acelaș timp însă Biserica răsăritului a rămas pururea credincioasă tradiției din primele veacuri ale creștinismului.

Prin urmare dacă este vorba de o revenire la matcă, aceasta poate viza numai pe cei dela Roma și împreună cu dânși pe frații uniți. Apoi dacă frații uniți țin atât de mult la revenirea noastră la vechea matcă, de ce chiar și dânșii

C 58020

au rămas numai la jumătatea drumului în această revenire? Cum se face de nu primesc și cultul Bisericii romano-apusene, ci au rămas cu cultul Bisericii răsăritene atât de mult urgisită de dânșii? De ce nu primesc cultul ce se săvârșește în limba latină, căci numai procedând astfel ar da dovadă de consecvență deplină. Doar trebuie să se admită că cultul stă în cea mai strânsă legătură cu învățătura de credință. Rămânând la cultul și la celelalte obiceiuri ale Bisericii noastre, au rămas într'o situație hibridă și nu au nici un drept să ne facă lecții nouă, celor ce am rămas totdeauna atât pe lângă învățătura de credință, cât și pe lângă vechiul cult al Bisericii creștine primare în limba noastră națională. Este adevărat că sub influința Bisericilor slave am adoptat și noi de prin veacul al X-lea limba slavonă, dar tot ierarhii noștri ortodocși au fost aceia cari au naționalizat limba liturgică. Frații uniți nu pot să-și atribue lor acest merit, căci după ce s'au unit cu Roma chiar, la începutul secolului al XVIII-lea ce fel de cărți bisericești românești întrebuițau, decât cele venite la noi în Ardeal dela frații din principate. Abia după jumătatea secolului al XVIII-lea au început să-și tipărească singuri cărțile bisericești în tipografia înființată la Blaj de episcopul Pertu Aron (1752—1764)¹⁾. Oare ce s'ar fi ales de Românii uniți dacă odată cu unirea ar fi primit și limba liturgică latină în cult și s'ar fi unit deplin cu Roma. S'ar fi întâmplat, ce se întâmplase și cu nobilii români din Ardeal, cari în cursul veacurilor prin momeli

¹⁾ Vezi: Istoria Bisericii creștine universale de Ioan Georgescu, Blaj, 1921, pag 222.

și de frica pierderii moșilor au trecut la catolicism. Odată cu religia și-ar fi pierdut și naționalitatea, s'ar fi maghiarizat cu încetul și s'ar fi pierdut definitiv pentru neamul românesc.

Dar să examinăm și altă parte a acestei chestiuni. Frații uniți ne cer să revenim sub jurisdicția episcopului din Roma, de care depindeam odinioară, pe vremea plămădirii poporului nostru și până la finea secolului al IX-lea.

În primele trei veacuri jurisdicția episcopului dela Roma nu se întindea asupra unor teritorii prea extinse. Chiar la începutul secolului al IV-a, deci după desfacerea Daciei Traiane din imperiul roman, jurisdicția episcopului Romei nu se întinde afară de Italia de mijloc și miazăzi¹⁾. Chiar un istoric apusean reputat din sec. IV, Rufin, vorbind despre canonul 6 al sinodului dela Niceia, ne spune că pe acest timp, adică la a. 325, episcopul Romei avea jurisdicție numai asupra Bisericii din provinciile suburbicane²⁾, înțelegându-se sub acestea în cazul cel mai bun numai provinciile din Italia de mijloc și miazăzi și insulele Sicilia, Corsica și Sardinia.

Pe timpul sinodului dela Niceia mitropoliții din toate celelalte provincii apusene, precum cel din Mediolan (Italia nordică), cel din Cartagina (Africa) erau deplin independenți și aveau aceleași drepturi, pe cari le avea și episcopul dela Roma. Abia mai târziu, episcopul Romei, favo-

¹⁾ Vezi: Eus. Popovici, Istoria bisericească universală vol. II: pag. 64.

²⁾ Rufini hist. eccl. I, 6; vezi: N. Mițaș, Canoanele Bisericii ortodoxe însoțite de comentarii; Traducere de Dr N. Popovici și U. Kovincici. Vol. I, partea II, pag. 41 sq.

rizat de împrejurări, și-a extins jurisdicția sa și asupra altor teritorii apusene. Asupra prefecturii Iliricului, cu diecezele¹⁾ Iliricul propriu sau de apus cu capitala Sirmiu, Dacia Aureliană cu capitala Sardica și Macedonia cu capitala Tesalonica, prin urmare și asupra teritoriilor locuite de vechea populație a Daciei Traiane, Episcopii Romei și-au extins jurisdicția abia pela jumătatea secolului al IV-lea. Totuși ei nu-și putură menține această jurisdicție fără lupte și conflicte. Un astfel de conflict a izbucnit chiar la începutul secolului al V-lea când episcopul Romei Bonifaciu I (418—422) voia să-și impună părerea sa în privința alegerii unui mitropolit împotriva dorinței episcopilor din Macedonia. Atunci la a. 421 episcopii nemulțumiți de Bonifaciu exoperară un edict dela împăratul Teodosiu, prin care edict Iliricul răsăritean, compus pe acea vreme din diecezele Macedonia și Dacia, era scos de sub jurisdicția episcopului Romei și supus celui din Constantinopol²⁾. Adevărat că Roma totuși și-a menținut jurisdicția de mai înainte, dar nu fără opoziție. Apoi în anul 535 când împăratul Iustinian I (527—565) a ridicat cetatea Iustiniana prima la rangul de capitală a Daciei, a proclamat totodată și pe episcopul de aici ca arhiepiscop deplin independent. Adevărat că după zece ani episcopul Romei a știut să desființeze și această independență, totuși această situație s'a putut menține numai

¹⁾ Constantin cel Mare a împărțit imperiul în 4 teritorii mari, numite prefecturi, iar prefecturile în teritorii mai mici, numite dieceze, și în fine diecezele în provincii. Cele 4 prefecturi erau: Orientul, Iliricul, Italia și Galia.

²⁾ Vezi: Eus Popovici, Istoria bis. universală, vol. II. pag. 78.

până la a. 732, când împăratul Leon Isavrul a deslipit Iliricul oriental cu provinciile Macedonia și Dacia de scaunul roman, subordonându-l definitiv patriarhului dela Constantinopol.

Așadar părțile locuite de Români au stat sub jurisdicția Romei cel mult dela jumătatea secolului al IV-lea până la începutul secolului al VIII-lea, dar și atunci cu întreruperi și cu opoziții, și la nici un caz până la finea secolului al IX-lea. Prin urmare am depins de Roma în cazul cel mai bun în curs de patru secole, dar în învățăturile ortodoxe de azi iar întreg restul din viața noastră națională l-am trăit în comunitate cu Biserica răsăriteană. Și să nu uităm că în acele patru secole Roma încă nu se despărțise de Biserica răsăritului, ci a stat cu aceasta în deplină comunitate bisericească, deoarece certurile, cari au premers schizmei, au început abia în a doua jumătate a secolului al IX-lea, când noi de mult timp nu mai aveam legături cu Roma.

În ceea ce privește felul și intensitatea exercitării jurisdicției episcopului dela Roma asupra noastră în timpul celor patru secole, pentru care timp se poate constata această jurisdicție, observăm că această jurisdicție era mai mult nominală. Aceasta deoparte din cauza situației depărtate a Daciei dela Roma și din cauza greutăților enorme, cari au intervenit prin desfacerea legăturilor politice, economice, comerciale etc. între Dacia și Roma după a. 271 în urma deselor năvăliri barbare, ce duraseră secole dearândul, iar dealtăparte și din cauza că această jurisdicție nu era exercitată direct, ci prin intermediul episcopilor supremi ai dieceze-

lor, de cari depindea Dacia, întâi până la a. 450 prin episcopul din Sirmiu capitala Iliricului apusean, apoi până la a. 535 prin episcopul dela Tesalonic, capitala Macedoniei și dela a. 535 prin episcopul Iustinianei prime, capitala Daciei Aureliene.¹⁾ Dar nici acești episcopi ai capitalelor diecezelor de sigur că nu-și exercitau jurisdicția lor direct, ci prin intermediul episcopilor lor subalteni cu reședințele în apropiere de noi, dela sudul Dunării. Nici nu avem vre-o dovadă istorică pozitivă despre vre-un act special în privința aceasta. Episcopii dela Roma, chiar dacă ar fi voit, ceea ce însă deloc nu este dovedit, totuși nu au avut posibilitatea să întrețină legături strânse cu strămoșii noștri. Prin urmare în întreg timpul întunecat al năvălirilor barbare strămoșii noștri au fost lăsați la voia sorții și întâmplării, apărându-și cum au putut existența lor națională. Firește că și în această epocă zbuciumată din trecutul nostru credința creștină ortodoxă a trebuit să fie izvorul nesăcat de mângâiere și de nădejde pentru vremuri mai bune, precum și factorul sufletesc, prin care s'a păstrat unitatea națională a străbunilor noștri. Credința creștină le-a dat puterea de rezistență atât pe timpul domniei Goților (271—375), a Hunilor (375—453) și Gepizilor 453—566). După aceștia vin Avarii și Slavii, între cari din urmă, ceice nu au trecut Dunărea, ci s'au așezat printre strămoșii noștri, s'au desnaționalizat complet, contopindu-se cu ei, dar exercitând și o puternică influență asupra lor, care se vedește prin obiceiurile ce le-am adoptat, dar mai ales

¹⁾ Vezi: I. Lupaș, Istoria bisericească a Românilor ardeleni, pag. 10.

prin îmbogățirea tezaurului de cuvinte cu elemente slavone.

În secolul al VII-lea Bulgarii formează un stat între Dunăre și munții Balcani, cari după ce s'au slavizat complet, la anul 864—865 se creștinează și încep să exercite o influență, care începând cu secolul al X-lea se manifestă prin introducerea limbii slavone în Biserică, deoarece în acest timp nu mai există scaune episcopoești latine în apropierea Românilor, iar organizația noastră bisericească, datorită vitregiei timpurilor, era tot într'o stare pimitivă. Dela acest timp începând nu mai poate să fie vorba despre vreo legătură între noi și episcopul dela Roma, afară de încercarea dela 895-6 a papei Formosus, căruia i-a succes să-și supună Biserica Bulgariei până la a. 932 prin dăruirea unei coroane de rege țarului bulgar. Nu mai poate fi vorba despre o astfel de legătură și din pricina că la 1054 Roma se desparte definitiv din corpul Bisericii ecumenice. Firește însă că Roma a făcut și după aceea multe încercări de a ne trage în orbita ei de stăpânire. Amintim aici numai în treacăt încercările, pe cari le-a făcut prin intermediul regilor Ungariei, îndemnându-ne într'una să părăsim legea strămoșească. Regii Ungariei, îndemnați de papa dela Roma, au mers atât de departe în propaganda lor, încât căutau să ne constrângă în toate chipurile, chiar și cu armele, să ne lăpădam credința ortodoxă și să îmbrățișăm pe cea catolică. Dar strămoși noștrii au rămas statornici în credința ortodoxă.

CAP. III.

Participarea ortodoxiei la întemeierea principatelor române.

Ortodoxia joacă rol important la alcătuirea statelor române. În anul 1290 un grup de Români din Făgăraș coboară în Muntenia sub conducerea ducelui Negru Vodă. Asupra acestui nume există o pomenire a lui (a numelui), în un document cu mult posterior, al lui Matei Basarab din 1636, dat locuitorilor din Câmpulung pentru întărirea unor privilegii, care hrisov al lui Matei Basarab, enumără între alte hrisoave și pe: «hrisovul strămoșului domniei mele, prealuminatul și blagocestivul și de Hristos iubitorul I. Radu Negru Voevod, leat 6800=1292¹⁾».

Acest hrisov cercetat în legătură cu alte hrisoave păstrate la primăria din Câmpulung, duce la concluzia că descălecarea a avut loc. Ea a fost determinată de motive religioase. Papii își îndreptară privirile spre Răsărit, crezând că vor putea profita mult de supunerea ortodocșilor. «Căci să nu credem — zice Xenopol — că numai motive spirituale împingeau pe papi, ca și pe alți pristavi ai bisericii creștine, la neîncetata sporire a stăpânirii lor. Elementul omenesc, cu patimile și egoismul său interesat, a fost pârgăhia cea mai puternică care a însuflețit în-

¹⁾ Xenopol: Istoria Românilor din Dacia Traiană, vol. III București, p. 25.

totdeauna proselitismul, și dacă agenții nemijlociți ai acestei întinderi, misionarii și ordinele religioase, erau *poate* recrutați între oamenii cei curați cu inima și duhul, nu era tot astfel și cu cei cari îi trimeteau și care urmăreau, sub masca religiei, scopuri de lumească dominare»¹⁾).

Așa vedem că în anul 1234 papa Grigorie al IX-lea insistă ca regele Ungariei Bela al IV-lea să aducă pe valahi la catolicism.

Papa Grigorie al IX-lea scrie la anul 1234 regelui Bela IV al Ungariei, că sunt în țara lui niște oameni, numiți Valahi, cari nu ascultă de episcopul catolic al Cumanilor, ci de niște pseudo-episcopi (adică ortodocși), cari țin de ritul grecilor, și chiar mulți Unguri și Germani se fac un popor cu acești Valachi. Prin urmare papa îi ordonă lui Bela și îl îndeamnă cu stăruință, întru iertarea păcatelor, să nu țină în regatul său asemenea șismatici, ci să silească pe Valahi a asculta de episcopul catolic²⁾. Iar la anul 1279 papa Nicolae IV obligă prin jurământ pe regele Ladislau Cumanul ca să prindă pe eretici (pe ortodocși) și să-i alunge din Ungaria și din țările supuse lui³⁾.

Regele Bela al IV-lea se angajase că va aduce la catolicism pe închipuiții creștini.

În timpul regelui Vladislav Cumanul (1272—1290) ungurii au lupte cu Cumanii și chiar regele îmbrățișează religia Cumanilor, ceea ce făcu pe papa să ia măsuri mai aspre, cari însă

¹⁾ Xenopol: sp. cit p. 32.

²⁾ După I. Lupaș, Lecturi din izvoarele istoriei române, pag. 45.

³⁾ Vezi: Șt. Mețes, Istoria bisericii și a vieții religioase a Românilor din Ardeal și Ungaria, pag. 41.

au provocat răscoala Românilor, dintre cari unii, cei mai înstăriți, au trecut în Muntenia sub Negru Vodă¹⁾. Elementul acesta năvălitor fu destul de puternic spre a «determina alcătuirea politică a statelor române»²⁾.

Răposatul istoric A. D. Xenopol în: «*Istoria Românilor din Dacia Traiană*» spune că: «forma de astăzi a statului român liber a fost determinată de descălecarea» (vol. III. p. 58).

La anul 1334 papa Ioan al XXII-lea scrie regelui Carol Robert: «... să începi războiu împotriva ortodocșilor — adică contra noastră — și dacă s'ar întâmpla să mori în război... îți dau deplină iertare a tuturor păcatelor tale».

În astfel de împrejurări Românii de sub stăpânirea Ungariei, fiind prizoniți chiar cu războaie sângeroase pentru religia ortodoxă, o parte din ei trec munții Carpați și întemeiază, împreună cu frații lor de pe lângă Olt, Țara Românească sub conducerea legendarului Negru Vodă din Făgăraș, iar alții, sub conducerea lui Bogdan din Maramureș, principatul Moldovei.

Astfel putem spune că credința ortodoxă a fost unul dintre cele mai puternice imbolduri sufletești, cari au contribuit la întemeierea celor două principate române.

Istoricul A. D. Xenopol spune următoarele în această privință: «Prigonirile îndrumate de papa, prin asemenea măsuri provoacă o răscoală a Românilor chiar din anul 1290, care se vede că avu de rezultat descălecarea unei părți din ei, care trecu în Muntenia peste munții Făgărașului.

1) Xenopol: op. cit. p. 34.

2) Xenopol: op. cit. p. 55.

Iată deci documentată *pricina descălecării Munteniei în prigonirile religioase, cărora Româniilor de peste munți erau expuși din partea bisericii catolice*»¹⁾.

Dragoș descălecă în 1288 în Moldova, iar Bogdan descălecă tot acolo în anul 1343—1348. Dragoș a plecat spre a găsi un traiu mai ușor, iar Bogdan pentru a scăpa de asupririle maghiarilor. Deci este logic să presupunem că Româniilor erau persecutați mai ales pentru ortodoxia lor. Aceasta o vedem din convingerea domnitorului Lațcu, (1365—1374), fiul descălecătorului Bogdan. Lațcu știa că prigonirile, cărora era expus, aveau substrat religios, adică ungerii priveau cu ochi răi Moldova sub regele Ludovic cel Mare. Deci Lațcu, prefăcându-se că trece la catolicism, trimite doi minoriți la papa Urban VI. cerând să scoată Moldova de sub jurisdicția episcopului de Haliciu și să înființeze un episcopat catolic în Siret¹⁾. Se și înființează episcopie la Siret, care în 1401 se mută la Bacău²⁾. Dar Moldova nu peste mult părăsește pe papa și revine la vechea ei autoritate spirituală, patriarhia din Ohrida, «ceeace se face la 1374, care, din o reacție a ortodoxismului contra învățăturilor papistăsești, înființează, și pentru întâia oră, mitropolia în Moldova»³⁾. Sub scurta domnie a lui Iuga I. se consolidează și statul, dar se consolidează și ortodoxia în Moldova,

1) A. D. Xenopol: Istoria Românilor, Iași, 1888, vol. II pag. 12—13.

2) A. D. Xenopol: Ist. Românilor în Dalia Traiană, vol. III p. 114.

3) Xenopol: op cit p 197.

care în 1401 ajunge sub jurisdicția patriarhiei de Constantinople¹⁾.

Dar aici ne punem o întrebare: Oare au contribuit papii cu ceva la promovarea intereselor naționale, ale românilor rămași în Transilvania? În această privință istoria ne spune că nobilii sau boierii români din Transilvania, cari s'au lăsat ademeniți și au trecut la catolicism, odată cu credința, au rămas pierduți pentru totdeauna și pentru neam!!

Obiecțiuni aduse limbei slavone.

Doritorii de a ne vedea atrași prin proselitism la catolicism, fac observația că limba slavonă ne-a paralizat progresul. Noi răspundem, că *deși în urma împrejurărilor istorice am fost nevoiți să adoptăm în Biserica noastră limba slavonă, totuș prin aceasta nu ne-am slavizat. Dimpotrivă, Biserica aceasta ortodoxă, cu limba ei slavonă folosită mai multe secole, a fost în stare să ne păstreze caracterul național și ființa noastră națională, pe când puținele elemente ale poporului nostru, cari au trecut la religia romano-catolică, cu limba liturgică latină, au dispărut pentru totdeauna din sânul nostru.* A fost un rău adoptarea limbii slavone? Fără îndoială că da! Dar și mai mare rău ar fi venit asupra noastră dacă ne-am fi desnaționalizat prin adoptarea religiei catolice. Suntem mulțumitori lui Dumnezeu, că dintre cele două rele ne-am ales numai cu cel mai mic, de care încă am scăpat atunci când împrejurările s'au făcut mai prielnice. Și este

1) Xenopol: op. cit. vol III p. 117 și 198.

de notat că de limba slavonă am scăpat nu prin vr'un îndemn venit dela Biserica catolică, ci chiar dintr'o tabără adversă, în parte, față de concurentul grecist, iar parte prin husiți, luterani și calvini în secolele XV, XVI și XVII, cari chiar nemulțumiți de stările din Biserica romano-catolică, au introdus cei dintâi în Bisericile lor limbile naționale.

Intru dovedirea afirmațiilor noastre ne întrebăm aici, oare ce profit au avut de pildă ungurii că ei erau romano-catolici? La unguri nu limba latină a cultului a sprijinit literatura națională.

Reformațiunea a adus în Ungaria literatura în limba maghiară și numai în veacul al XVI-lea. Reformatorii erau și tipografi, cum a fost Gaspar Heltai la Cluj (prin 1575). În limba maghiară predică reformatorul Matei Devai Biró în anul 1531 în Buda, iar cărți de polemică catolice au apărut în limba maghiară abia în sec. XVI, când Nicolae Olah (Valahul) a fost arhiepiscop în Strigoniu¹⁾.

Deci iată că latinismul bisericeii romano-catolice nu a ajutat întru nimic limba maghiară. Caracteristic este apoi că de pildă la maghiari, cronicile erau scrise în limba latină, ca și cronica lui Simeon Kézai în secolul al XIII-lea. Cu toată latinitatea limbei, acest Kézai scrie în cronica sa enormități, ca și aceea de care se face pomenire în cel mai mare manual de literatură maghiară, că adică istoricul Orosius, care a trăit în sec. V-lea, este considerat de cro-

1) Beöthy Zsolt: A magyar irodalon története (Ist. literaturii maghiare) Budapest 1899 p. 152—155.

nicarul Kézai ca istoriograf al lui Otto Cel Mare, deci îl face să trăiască cu cincisute ani mai târziu!!!¹⁾.

Raportul între biserică și Domnitori. Rolul mănăstirii Tismana.

Chiar pe timpul descălecării lui Radu Negru biserica avea strânse legături cu domnitorul. Bogdan Petriceicu Hajdău spune despre călugărul sârb Nicodem, că a fost mâna dreaptă a lui Vladislav Vodă (1364—1372) și a lui Radu Negru 1373—1384) în privința organizării bisericești. Cât de frumos se exprimă voevodul Mircea Vodă Ciobanul în 6 Iunie 1547 în hrisovul în care confirmă unele drepturi ale mănăstirii Tismana, că aceasta mănăstire a avut drepturi încă de pe vremea întemeierii Țării Românești.

Mihnea Vodă, într'un document din 9 Iunie 1590, cu mândrie spune că mănăstirea Tismana e cea mai veche mănăstire în Țara Românească²⁾. La îndemnul lui Nicodim întemeiază Vladislav Vodă mănăstirea Vodița și Tismana. Mircea Vodă cel Mare a vizitat mănăstirea Tismana în anul 1406, când s'a dus să se întâlnească cu regele Sigismund în Severin. În 1458 Vlad Țepeș vizitează Tismana și îi confirmă drepturile. În 1631 aici s'a adăpostit Matei aga Brâncoveanu, când a fost urmărit de Leon Vodă — avea și averi imense mănăstirea, dar — precum zice scriitorul Ștefulescu: »nu numai gloria trecutu-

1) Beöthy: Ist. literaturii maghiare p. 146.

2) A. Ștefulescu: Mănăstirea Tismana, București, 1909, pag. 1—2.

lui strălucit și faima averilor sale imense îi alcătuiesc splendida aureolă, ci mai presus de toate menirea sfântă ce-i fu dată în viața neamului românesc, ca între zidurile sale de cetate, cunoscută în documente, încă din sec. XV-lea să se adăpostească în primul pătrar al sec. XIX-lea începuturile revoluțiunii dela 1821, manifestată mai întâi ca o răscoală țărănească. De aci Tudor Vladimirescu dete întâia sa proclamație (22 Ianuarie 1821), prin care cerea scăparea de robie și încetarea jafurilor și nedreptăților ce norodul a încercat până acum din pricina oblăduitorilor Domni, răscoala ce apoi deveni o adevărată revoluție politică și națională, ce avea de scop nu numai îmbunătățirea soartei țaranului, dar și măturarea Fanariotilor de pe tronul țării ¹⁾.

Iată ce frumos rol național fu hărăzit acestei mănăstiri, în care domitorul Gheorghe Bibescu (1842-8) își făcuse reședința de vară, ca și Barbu Știrbei (1849-56).

De aici a luptat călugărul Nicodem împotriva catolicismului desbinător, care în timpul lui Vladislav Vodă progresa, fiind protejat de doamna Clara, soția a doua a tatălui său Alexandru Basarab ²⁾.

O legendă din Topolnița (Motru) spune că Nicodem ar fi ales în mod minunat locul zidirei mănăstirei, luându-se după un copil care-și pierduse porcii, iar Vladislav Basarab ar fi fost luminat de un înger ca să ajute ridicarea mănăstirei Tismana ³⁾.

1) Ștefulescu: op. c. p. 7.

2) Ștefulescu: op. c. p. 14.

3) Ștefulescu: op. c. p. 52.

CAP. IV.

Ortodoxia și neamul înainte de Ștefan cel Mare și pe timpul marelui domnitor moldovean.

O indisolubilă legătură exista în timpurile acestea între biserică și stat. Aducem ca dovezi unele documente din anul 1388, 1407, 1424 și 1448.

În anul 1388 se înființează mănăstirea Bistrița, iar în anul 1407 mănăstirea Neamțu. Dl. Iorga ne spune: Ca și Bistrița, Neamțul era deopotrivă ctitoria lui Alexandru și a Vlădicăi, pe care el îl voise și l așezase în scaunul de păstorie. Dl. Iorga reproduce și actul cel mai vechiu, care arată că cele două mănăstiri erau ctitorii comune ale Domnitorului și mitropolitului: „Prea-Sfințitul Mitropolit Chir Iosif al Moldovlahiei, cu buna îngăduire a lui Dumnezeu și a Precistei Mariei lui și a cinstitei lui Înălțări (hramul), mănăstirii vlădiciei mele din Neamț, bine am voit Vlădicia Mea și cu fiul Vlădiciei Mele, Io Alexandru Voevod, Domnul Țării Moldovei, și am dat aceste mănăstire mai sus zisă popei lui chir Domețian, tot așa și mănăstirea Adormirea Precistei Născătoare de Dumnezeu, care este la Bistrița^{1*)}).

^{1*)} N. Iorga : Monăstirea Neamțului. Viața călugărească și munca pentru cultură. Mănăstirea Neamțului 1925 p. 9.

Interesant este a vedea că mitropolitul a însărcinat pe jupânul Petru Ureche, boer al lui Alexandru cel Bun, ca să predea e-gumenului Domețian toate odoarele celor două mănăstiri. Intre Domn și mitropolit era deci o strânsă comunitate de concepții, ei colaborau, în cele sfinte ca și în cele politice.

Avem dovezi istorice și din secolul XV-lea, că biserica ortodoxă a stat în slujba naționalismului. Alexandru cel Bun în anul 1424 boerește pe preotul Iuga din Baia, dându-i: „*pentru slujbele lui drepte și credincioase*“ satul Buciu-menii de lângă Baia. Slujbele acestea drepte și credincioase preotul Iuga le-a făcut ca preot de oaste al lui Alexandru cel Bun.

În anul 1448 Petru Vodă scutește satele Ciulineștii, Ghereștenii și Roșca de lângă Hâr-lău să nu plătească bir, în soldă să nu umble, ci în toate cele publice îi dă în stăpânirea mănăstirii Pobrata (după Xenopol).

Ortodoxia și Românismul sub Ștefan cel Mare.

Pe vremea lui Ștefan cel Mare, pe scara vieții sociale, cea mai înaltă treaptă o ocupă mitropolitul cu episcopii, precum ne arată un act din 14 Octombrie 1473: „Iar spre aceasta e marea mărturie a însuși domniei mele mai sus scrisului noi Ștefan Voevod — și ai preaiubiților fii ai domniei mele Alexandru și Petru și Bogdan și a mitropolitului nostru *Chir Teoctist dela Suceava și a episcopilor noștri Chir Tarasie, episcop dela mitropolia de jos și Chir Ioanichie episcop dela Rădăuși și a tuturor boerilor noștri moldovenești, mari și mici... și*

alți boieri ai noștri, cari au fost de față mari și mici“. 1) Răposatul profesor Dr. Ioan Ursu dela Universitatea din București, spune că între stat, reprezentat prin Domn, și Biserică existase o legătură trainică — »Ștefan a făcut toate sacrificiile pentru întărirea Bisericei. Aceasta la rândul ei a sprijinit și apărut statul cu sinceritate și credință. Biserica noastră s'a subordonat totdeauna intereselor supreme ale statului, pe care l-a ajutat în toate împrejurările“2).

Reprezentantul Bisericei, mitropolitul Teoctist, precum scriu analele putnene, — a avut fericirea să ungă domn pe Ștefan cel Mare. „După acestea s'au adunat toată țara dimpreună cu luminatul Mitropolit Kir Teoctist — și l-au uns Domn pe Siret la locul ce se chiamă până azi Dereptate.“3)

Acest Teoctist în timpul lui Petru Aron a fost în fruntea consiliului domnesc, iar sub Ștefan cel Mare a fost un devotat sfetnic al domnitorului. Așa înțelegem că în multe acte apare ca martor imediat după numele domnitorului. „In actul de garanție pentru credința lui Ștefan față de Poloni din 1462, apar mitropolitul Teoctist, clerul, consiliul domnesc și țara întreagă“. *Iată noi Teoctist, Mitropolitul Moldovei — zice el — și cu toți boierii moldoveni, cu duhovnici și cu mireni, cu bogați și cu săraci și cu toți sfetnicii Domnului nostru Ștefan, ... bătrâni și tineri și cu toată țara mărturisim ... că în veci nu ne vom des-părți de domnia sa craiul ..., ci vom ținea, ca*

1) I. Ursu: Ștefan cel Mare. București 1925 p. 338.

2) I. Ursu: op. citat p. 400

3) I. Ursu: op. cit. p. 289 și 424

iubitul nostru Domn Ștefan... să fie credincios și plecat... domniei sale craiului și sfintei coroane leșești ... și-l vom sfătui cu stăruință ca pe un milostiv Domn al nostru să rămâie și să se fie de acelaș obicei ca bătrânii voievozi ai Moldovei dinaintea lui și din acele obiceiuri să nu iasă niciodată până la moarte împreună cu noi¹.)

Un document din 8 lunie 1458 prezintă ca *martor* numai pe mitropolitul Teoctist fără amintirea boierilor din consiliu. În 7 Mai 1470 mitropolitul apare ca luând parte la consiliu, alături de Domn și de boieri.

Un alt colaborator al lui Ștefan cel mare a fost episcopul Tarasie al Romanului, care figurează în actul din 13 Aug. 1464 ca martor imediat după familia domnitoare, iar în 14 Oct. 1473 ca martor după mitropolit și doi episcopi.

Succesorul lui Teoctist, mitropolitul Gheorghe nu se găsește în consiliu și nu este pomenit ca martor în chestiuni interne, dar este citat ca martor în tratatele cu Polonia în anul 1499, unde este amintit și Vasile episcopul Romanului și Ioanichie episcopul Rădăuților. Acest din urmă episcop îl aflăm pomenit ca martor într'un act intern din 25 Aprilie 1472 și în actul intern din 14 Oct. 1473.

Ștefan cel Mare prin documentul din 15 Martie 1490 confirmă episcopiei de Rădăuți dreptul de stăpânire peste 50 sate²), iar mănăstirii Putna peste 30 sate. „Toate mănăstirile aveau sate multe. Domnul le-a dat privilegiul

¹) Bogdan : Documentele lui Ștefan cel Mare. II 290 după Ursu : Ștefan cel mare p. 289.

²) Bogdan I. p. 405 după Ursu : op. c. p. 340.

să strângă dar, din sate, să împartă justiția și să se bucure de toate drepturile pe cari le avea Domnul.¹⁾

Ștefan cel mare dăruiește episcopiei de Roman două sate și episcopului dreptul de a judeca pe locuitorii acelor sate, luând amenzi dela judecăți²⁾.

Episcopia de Rădăuți primește dela domnitorul cel mare dreptul de judecată asupra locuitorilor din Coțmani și Rădăuți.

Pe vremea lui Ștefan cel Mare, mitropoliții și episcopii își aveau „domniile de pământuri și scutirile, drepturile de judecată, întocmai cum le aveau și mănăstirile. Săracii din Suceava și Roman, alcătuiți în breaslă, erau să fie judecați numai de episcopie. *Dichiul* judecător nu se pomenește încă, dar la 1458 e vorba de protopopul ce stătea pe lângă fiecare vlădică și de „*dregător*“ sau Slavonește, ureadnic.³⁾

Rolul mănăstirei Putna.

Mare rol național și cultural a avut pentru românism mănăstirea Putna, a cărei zidire începu în 1466, drept recunoștință dată lui Dumnezeu de Ștefan cel Mare pentru că i-a ajutat să biruiască sub zidurile Chilie. Mănăstirea Putna deveni una din cele mai mari și mai de frunte mănăstiri ale țării, prin aceea că Ștefan o făcu loc de înmormântare pentru sine și familia sa și pentru că acolo începu să se *scrie letopiseșul Domniei și al Țării*. Din motivul că

¹⁾ Ursu: op. cit p. 340.

²⁾ Ursu: op. cit. p. 401.

³⁾ Iorga: Ist. Bis. Românești: 1928 p. 93

avea un rol național atât de însemnat, mănăstirea fu scutită de orice dare, primea sare gratuit dela stat, și era scoasă de sub jurisdicția mitropoliei.

În anul 1490 mănăstirea avea deja 16 sate, pe cari Ștefan cel Mare le-a reconfirmat prin un privilegiu special, acordându-i dreptul de jurisdicție asupra preoților din cele 16 sate și drepturile de a încasa veniturile și dările pe cari preoții ar fi trebuit să le plătească mitropoliei din Suceava¹⁾.

În 1503 mănăstirea avea deja 30 sate, pe cari Domnul le-a confirmat prin act special, cu dreptul de jurisdicție de a încasa veniturile dela preoții din acele sate și dreptul de a primi gloabele din satele mănăstirești²⁾.

Biserica noastră se mândrește că la Putna este înmormântat marele voevod. Peste mormântul lui este o piatră de marmoră, frumos sculptată, cu inscripție slavonă, care în românește are următorul cuprins: Euseviosul Domn Io Ștefan Voevod, cu mila lui Dumnezeu, Domn al țării moldovenești, fiul lui Bogdan Voevod, ctitorul și ziditorul acestui sfânt locaș, carele aici zace, trecu în lăcașurile vecinice în anul 7... luna și a domnit ani ...

În anul 1871 reprezentanții provinciilor locuite de români au venit în pelerinaj la Putna și au depus acolo la mormânt trei steaguri cu fir de argint. Steagurile umbresc mormântul, iar un porumbel de aur plutește în sbor pe deasupra³⁾.

¹⁾ Dr. Ursu: Ștefan cel Mare p. 405.

²⁾ Dr. Ursu: op. cit. p. 405

³⁾ Dr. D. N. Chiriac: Ctitoriile lui Ștefan cel Mare. Câmpulung-Muscel, 1924 p. 17.

CAP. V.

Biserica din Ardeal scăparea neamului din persecuții în sec. XV-lea. Domnitorii români zidesc biserici românilor persecutați din Ardeal.

În cele precedente am văzut încercările brutale ale papalității de a aduce la catolicism pe Români din Ardeal. Dacă papa Ioan XXII în anul 1334 scrie regelui maghiar Carol Robert să pornească războiu împotriva ortodocșilor, acest gest era numai unul din multele lovituri date fraților români, care-și găseau refugiul în biserică. Domnitorii știau acest lucru, ei știau că românii din Ardeal sufereau și astfel le întemeiau biserici, ca să poată avea contact cu ei.

Este bine de remarcat că încă un sinod catolic din Buda, ținut în 1279, a hotărât ca preoții ortodocși să nu poată zidi biserici și să nu poată ține slujbe la cari să participe poporul.

Regele maghiar Ludovic cel Mare, din vrăjmășie față de Vlaicu, domnul Țării Românești (care i-a înfrânt oștile), în 25 Iulie 1366 ordonă ca nobilii și dregătorii din ținutul Carașului și Cuvinului (Bănat) să prindă pe toți preoții orto-

docși, cu femeile lor, și să-i ducă în fața comitelui Hein, pentru a fi scoși din țară¹⁾.

Câți ochi scăldați în lacrimi nu vor fi fost atunci la bieții țăranii, cari se vedeau despărțiți cu forța de părinții lor sufletești.

Sau ce credeți, că atunci când în anul 1428 s'a dispus prin un document ca nobilii și knezii din comitatele Severinului și Hunedoarei să nu mai țină preoți schismatici (adică ortodocși), poporul român n'a auzit de această lovitură? Amărăciunile nobililor și knezilor, cărora li s'au luat averile din pricina acestui ordin, erau mari, iar averile preoților ortodocși, la ordinul regelui Sigismund din 1428, trec asupra ungarilor.

Și în butul acestor persecuții mai *erau pe atunci knezi cari țineau cu poporul, erau îmbrăcați în costum național și erau ortodocși*. Ca pildă dăm pe Căndea Lațcu, care a zidit o biserică în Sângeorgiul de lângă Streiu (Hațeg) închinată Sf. Gheorghe. Chipul lui Căndea ca ctitor s'a păstrat pe peretele bisericeii²⁾.

Dar amărăciunile Românilor din Ardeal se mai molcomesc prin zidirile de biserici ale domnitorilor Români. Așa vedem că în 27 Dec. 1391 Mircea cel Bătrân dăruiește la Scorei (lângă Făgăraș) o mănăstire egumenului Stanciu și fratelui său Călin. În 1383 Radu Vodă I. zidește biserica din Rășinari etc. Oare chiar să fi trecut mulți nobili la catolicism, poporul de jos, simțindu-se lovit, nu căuta oare mângâiere în legea lui față de asupririle politice? În anul 1476 un document ne spune că preotul catolic «Tha-

¹⁾ St. Mețș: Istoria Bisericii și a vieții religioase a Românilor din Ardeal și Ungaria. Arad 1918 p. 41.

²⁾ Mețș: Istoria Bisericii p. 42.

biasi Ladislau dojenea pe Români, pentrucă erau eretici, acuși îi spânzura, acuși îi trăgea în țapă și toate aceste zise s'au întâmplat după datina țarei»¹⁾). Un document din 1500 conține confiscarea moșiei nobilului român ortodox Mihai de Târnova, fiindcă disprețuind catolicismul a revenit la ortodoxie. Românii ortodocși Mihai și Nicolae din Ormenis, pentru aceleaș motive își pierd moșiile²⁾).

Gândiți-vă că a te face catolic pe acea vreme, însemna să ajungi proprietar de pământ cu alte drepturi decât poporul de rând. Dar fiii neamului nostru nu și-au vândut sufletul, ci văzând blidul de linte al ungurilor catolici, l-au respins cu demnitate și s'au adăpostit în bisericuțele ortodoxe modeste, acolo unde și-au păstrat cinstea sufletului, bunătatea răbdătoare și încrederea în Dumnezeu. Când deci Românul nu era încovoiat pe brazda stăpânului său, se mângăia în biserica ortodoxă, alătura de preoți, ca apoi să-și poată toarce mai departe firul vieții.

Toate aceste erau cunoscute voevozilor români, cari au ajutat pe români și așa înțelegem că Ștefan cel Mare înființează episcopia de Vad iar Radu cel Mare episcopia de Geoagiu.

Ștefan cel Mare face cea dintâi mănăstire la Vad în Ardeal, lângă Cluj. Când la Vad a venit episcop, acesta, ca și ceilalți episcopi, au afârnat de Moldova, hirotonisiți de mitropolitul Moldovei și recomandați de scrisori domnești către stăpânii Ardealului³⁾). Așa bunăoară în anul 1550 Ilie Vodă Rareș numește episcop la Vad

¹⁾ Xenopol: Ist. Românilor, vol. V. p. 239.

²⁾ Xenopol: op. cit p. 239.

³⁾ Iorga: op c. p. 18.

pe egumenul Gheorghe¹⁾). Tot astfel zice dl. Iorga că Ioan Vodă cel Cumplit a stăruit ca să ajungă Eftimie episcop de Vad, care Eftimie s'a sfințit mai de mult la Ipek în Serbia.

Să ne gândim apoi că Radu cel Mare, domnul Munteniei, a înființat episcopia de Geoagiu, așezând episcop român. Să ne gândim la faptul că acești episcopi se hirotoneau în Țara Românească, și precum domnitorii români duceau cu ei cărți în Ardeal, așa duceau și episcopii aceștia, cărți, și duceau știri în Ardeal din țara fraților lor. Episcopiile acestea înființate de domnitorii români în Ardeal erau tot atâtea cetăți, avantgarde ale unității neamului prin biserică.

*Așa ne explicăm că scriind principele ardelean Gavril Bethlen patriarhului Ciril Luca-
ris să-și dea învoirea ca românii ardeleni să
treacă la calvinism, patriarhul i-a răspuns că
orice asemenea încercare va rămâne infructuoasă,
câtă vreme între românii ardeleni și cei din
Moldova și țara Românească vor fi legături de
sânge și frăție²⁾.*

Frăția aceasta era cultivată de ortodoxie.

Dărnicia voevozilor și episcopii.

Dărnicia voevozilor români era încurajată de clerul superior, care se bucura de mare trecere înaintea domnilor. Din hrisovul lui Aron Vodă al Moldovei, dela 28 Nov. 1595, se vede că acel Aron Vodă a făcut și el o danie frumoasă bisericeii Sf. Nicolae din Scheii Brașovului, căci însuși hrisovul spune: «domnia mea a

¹⁾ Iorga: op. c p. 26.

²⁾ Lupaș: Ist. Bis. a Rom. ardeleni p. 59.

binevoit cu a noastră bună voință, cu curată și luminată inimă și dela tot cugetul nostru și din ajutorul lui Dumnezeu și cu sfatul și cu blagoslovenia celor trei ierarhi ai Moldovei, Kir Mitrofan mitropolitul Sucevei, și Kyr Nicanor episcopul Romanului și Kir Mardarie episcopul Rădăușilor, am râvnit și domnia mea către acei binecredincioși și iubitori ai lui Hr. răposați întru sfințenie, celor înainte de noi domnitori, cari au zidit și au împodobit sfintele biserici»¹⁾.

Iată deci, că la îndemnul episcopilor și mitropolitilor din Moldova și Muntenia, voevozii români zideau biserici nu numai la ei acasă ci și în Ardeal, contribuind prin aceasta la menținerea Românismlui.

Un episcop ortodox din Ardeal participă la lupte în sec. XVI.

În veacul al XVI-lea găsim pe episcopul Anastasie al Vadului, că în 13 Oct. 1529, pe timpul asediului Bistriței din partea trupelor lui Petru Rareș, — a condus un atac al Românilor contra sașilor din Bistrița și acelaș episcop a încheiat un armistițiu cu cei asediați.

Petru Rareș, fiul lui Ștefan cel Mare, a dăruit lui Anastasie două sate, în anul 1553. Anastasie îl întovărăși în luptele și în pribegia sa din Ardeal. El era de mai mult timp vlădică și mănăstirea în care stătea ca egumen avea... donații mai vechi dela voevozii din țara românească²⁾.

¹⁾ Sterie Stinghe: Istoriia Beserecei Șcheilor Brașoviului-Brașov, 1899 p. 173

²⁾ N. Iorga: Ștefan cel Mare și Mihai Viteazu ca întemeietorii bisericii Românilor din Ardeal. Buc. 1904 p. 17.

Un călugăr împacă pe doi domnitori români în sec. XVI.

În anul 1507, când Bogdan orbul, pretextând că Țara Românească adăpostește pe un pretendent la tronul Moldovei, voește să treacă în Muntenia contra lui Radu cel Mare, un călugăr a oprit pe Bogdan a merge mai departe de Râmnicul Sărat și a împăcat pe cei doi domnitori, zicând că sunt de un sânge și de o seminție. Iată dar și aici rolul împăciuitor al Bisericii printr'un călugăr cu numele Maximian, fiul lui Despot țarul sârbesc. Cei doi Domnitori jurat-au pe: «Sfânta Evanghelie ca să fie pace și hotarul cel bătrân»¹⁾.

Intre Radu cel Mare și mitropolitul Nifon, fost patriarh în sec. XVI-lea. Bunele rapo- rturi și apoi conflictul.

Relațiile dintre domnitori și mitropoliți, în tot timpul, până în sec. XVI-lea, au fost cele mai cordiale. Ceeace se vede și din faptul că Radu cel Mare cheamă în țară pe fostul patriarh Nifon. Fostului patriarh la venirea în țară i-s'a făcut o primire grandioasă. La mitropolie, când vine domnitorul Radu cel Mare, patriarhul îi eșea înainte îmbrăcat în odăjdii arhieresti — cu Sf. Cruce și Sf. Evanghelie. *Radu se închină lung*, se apleacă domol și cuviincios, sărutând Evanghelia și Crucea.

— «Prea Sfinte! Rugatute-am să vii la mine în țară, fiind poftit de toți foarte. Îți mulțumim că nu ne-ai înfrânt voia, nici a mea, nici

¹⁾ Bobulescu: Fețe bisericești în răsboaie, răzvrătiri și revoluții. Chișinău, 1930 p. 7.

a boierilor mei, nici a țării mele. Fii bine venit. Eu să domnesc, iar tu să ne fii dreptar în legea Domnului. Să ne fii păstor sufletesc și sol nouă la Dumnezeu

— «Radule Măria Ta și voi boieri divaniți! Eu nu voi călca pravila și legea și nu voi eși din Sf. Scriptură.

— «Ție Radule să cade să îndrepti pe cei strâmbi cu judecată dreaptă, tare și înfricoșată. Acesta este cuvântul lui Dumnezeu, care a zis către Moise alesul său și către feciorii lui Israil, grăind: «Iată v'am dat legea mea și judecata și îndreptarea în mânilor voastre. Să nu fățărăști Măria Ta, nici la mici, nici la mari, nici la văduvă, nici la nemernic. Nici pe cel sărac să nu-l miluești cu judecata ta, dar nici de cel bogat să nu te rușinezi și să-l fățărăști . . . căci judecata este a lui D-zeu.

«Așa Măria Ta și voi boieri divaniți: Nu judecați în fățarie, ci judecați după dreptate, căci așa cere Evanghelia lui Hristos. — Păziți pravila și legea, păziți datina strămoșască, — supuneți-vă lor . . .

«Darul Domnului nostru Iisus Hristos cu iubirea sa de oameni să fie cu voi cu toți, Amin»¹⁾.

Frumoase vremuri! Atunci materialismul feroce de azi nu exista și nu exalta până la nebunie brută din om, deslănțuind pornirile firești, instincte nepotolite, cari pot duce la dezastre

¹⁾ Pr. Dr. C. Nițescu: Mănăstirea Dealu și liceul militar Nicolae Filipescu. Târgoviște 1932 p. 144 cfr. și Viața lui Nifon, scrisă de Gavriil Protul (Hașdeu — Arhiva Istorică a României. Tom I. partea II. Istoria generală a Daciei, de Fotino, tom, III p. 37.

iremediabile. Negăție desordonată și cruntă nu exista, neantul nu-și deschidea prăpastia sa fără fund.

Atunci era o credință. Credeau toți în vitalitatea neamului prin credință. Așa explicăm faptul că Nifon se opune cu convingere lui Radu cel Mare, când acesta pe o soră a sa, jupânița Caplea, a dat-o soție după un moldovean cu numele Bogdan, care pribegise în Muntenia, dar care avea soție și copii în Moldova. Cum mitropolitul s'a împotrivit la căsătorie, dar n'a fost ascultat, a părăsit țara, retrăgându-se la Sf. Munte. Dar înainte de plecare a fost la palat și fiind nemulțumit, s'a dus la biserică, a predicat și apoi afurisind pe moldoveanul bigam, a prevestit rele domnitorului. — Radu dă ordin ca mitropolitul să fie persecutat, iar mai apoi dându-și seama că a greșit, a rechemat pe mitropolit, făgăduindu-i averi. Mitropolitul însă, răspunde:

Radule! Radule Măria ta! nu am nevoie nici de banii tăi, nici de vestmintele tale, nici de onorurile tale. Adu-ți aminte însă, cu chipuri m'ai înduplecat ca să vii aici ca să învăț pe popor cuvântul lui Dumnezeu. Arată-mi ce învățături am făcut eu contra legii și a credinții? Dacă am învățat rău, spune-mi răul. Eu de Dumnezeu am fost rânduit ca să fug de fărădelege și astăzi să cad în nelegiuire? Tu singur m'ai adus aici și tu acum mă gonești? Mă duc, dar să ști că în mari suferințe și dureri vei muri; și multe nevoi au să cază asupra țării tale; și atunci mă vei căuta, și nu vei putea afla unde mă găsesc

După plecarea patriarhului din țara româ-

nească s'a întâmplat multă neorânduială și neînțelegere între cler și boeri: iar în anul acesta au urmat multe epidemii, mare secetă, mare foamete, ca niște adevărate flagele (bice) Dumnezeuști, întocmai după prezicerea patriarhului . . .

Neagoe Vodă după venirea sa la tron, văzând această minune și aducându-și aminte de blestemul Mitropolitului Nifon, trimise la Sf. munte de aduse în țară moaștele Sf. Nifon, și ducându-le la mănăstirea Dealului, zidită de Radu, unde el era cel dintâi ctitor, desfăcu mormântul, luă capul lui Radu cel mare și puindu-l d'asupra moaștelor Sfântului, trei zile ținu rugăciunile și privegherea, până când în fine Sfântul se milostivi a-l erta, apoi ungându-l cu Sfântul mir îl puse pe Sfânta masă...¹⁾.

Biserica scrie cronică țării în secolul al XVI-lea.

De remarcă este că egumenul Macarie, pe la 1511—12 egumen la Neamțu, a scris cronică Moldovei pe timpul lui Petru Rareș. Despre «Macarie, marele, episcop de Roman, zice dl. Iorga, că este: «cărturarul de slavonește al lui Petru Rareș și al Doamnei lui, Elena... izvoditorul de letopiseț împodobit cu stil bizantin²⁾. Mare mândrie avem ca biserică, să știm că în mănăstiri aveam copiiști, traducători, izvoditori și tâlcuitori, cari nu s'au mărginit numai la cele sfinte, dar ei scriau și despre viața politică a neamului.

¹⁾ Citat după: Istorical a 40 de Biserici din România, de Preotul M. Dumitrescu, București 1899 p. 45—46.

²⁾ Iorga: Mănăstirea Neamțului, 1925 p. 31.

Petru Rareș a dat lui Macarie porunca să scrie faptele domniilor trecute, ca «să nu rămână învăluite în mormântul uitării». Rareș a făcut să se scrie cea dintâi cronică moldovenească și să se dea naștere unei școli de cronicari, cari formează gloria gândirii românești din secolul XVI-lea și XVII-lea. El înființează mănăstiri și biserici¹⁾. Inzestrează mănăstirile cu o mulțime de odoare scumpe. «Cusături prețioase au fost lucrate de însăși soția lui Rareș, dela care s'a păstrat un acoperemânt de mătase dăruit mănăstirii Putna²⁾. Numeroasele picturi murale, în cari se recunoaște influența bizantină și noul sistem de clădire a mănăstirilor, ne dovedesc că în timpul lui Rareș, Moldova a făcut progrese mari pe terenul artelor»³⁾.

¹⁾ I. Ursu: Petru Rareș, București 1923, cfr. Xenopol: Istoria Românilor, vol IV p. 295.

²⁾ Xenopol: op. c. p. 295.

³⁾ Xenopol: ibidem.

CAP. VI.

Biserica ortodoxă și Româ- nismul pe timpul lui Mihai Viteazul.

**Rolul național al preotului Stoica din
Fărcășeni și ajutorul preoților la întra-
rea lui Mihai în Ardeal.**

În Anul 1591 Domnitorul Petru Șchiopul trecuse în Polonia cu vr-o 500 oameni ai curții sale, pentru a pleca de acolo la Insbruck. În acest convoiu era și mitropolitul Movilă, preotul Tudose Barbovski și preotul Adam.¹⁾

O contopire totală a ființei sale cu soarta poporului său vedem în atitudinea preotului Stoica din comuna Fărcășeni (pe scurt Fărcaș) din județul Romanați. El, era un îndărătnic viteaz, care părăsind Altarul la care slujia, a condus o ceată de trei mii români, sârbi și unguri contra turcilor și cuceri cetatea Vidinului. Nicolae Bălcescu în: »Istoria Românilor sub Mihai-Vodă Viteazul (București 1901) p. 145—6. spune că domnitorul ar fi cerut mitropolitului să-l despopească pe preotul Stoica, fiind mai vrednic de a purta armele și ajungând general de infanterie. Curajul și vitejia lui au rămas până azi în popor, în poezii populare.

¹⁾ Bobulescu: op. cit. p. 10 vezi și N. Iorga: „Oameni și fapte din trecutul românesc“ în Biblioteca pt. toți No 220.

Când Mihai Viteazul a ajuns la cetatea Vidinului, a găsit-o în stăpânirea viteazului Stoica din Fărcaș. Nu-i mirare că poporul i-a păstrat memoria în tradiție prin poezii, ca aceasta:

Popa Stoica din Fărcaș
Care sare șapte pași
Și iese din liturghie
Și taie la turci o mie ¹⁾.

Mihai Viteazul când a intrat în Ardeal mai înainte a înștiințat despre aceasta pe preoți, iar aceștia poporul. Consiliul de Stat din Lețfalău din anul 1600 (săcuime) oprește „*ca preot românesc din Valahia să nu vină în Ardeal; dar mai ales călugării, să se oprească din Ardeal, pentrucă aceștia au fost spionii lui Mihai Vodă, când a venit pe Ardeal*“ ²⁾)

Interesant este a ști că Mihai a adus la Brașov ca preot pe preotul din satul său natal.

La trecerea Dunării, în anul 1597, găsim pe lângă Mihai Viteazul pe episcopul Dionisie Ralli (grec) al Târnovei, — care s'a alipit de voevod și a intrat în rândul sfetnicilor voevodului. ³⁾ Era de față când Mihai Viteazul a făcut jurământ către împăratul, în luna Iunie 1598, împreună cu arhiepiscopul Eftimie. Acest episcop era un însoțitor al lui Vodă în Ardeal, slujia înaintea Domnului, stropindu-l la Bobotează cu aghiazmă. Episcopul muștra și viața lui Mihai, care nu ținea seama de toate poruncile divine ale blândeței și curăției.

¹⁾ Al. Odobescu: „Opere Complete“ Editura Minerva. București, 1909, col. IV p. 261.

²⁾ Sincai Cronica. 1886 tom. II. p. 448.

³⁾ Iorga: Istoria bisericii românești — Vălenii de Munte, 1908 ed. I. vol. I. p. 212.

În anul 1595, pe când aștepta năvala Turcilor, Mihai Viteazul, în strâmtorarea sa, fu nevoit să încheie un tratat de supunere față de Sigismund Báthory. Tratatul de alianță fu negociat de o ceată număroasă, din care făceau parte și Eftimie, mitropolitul din Târgoviște, Luca episcopul Buzăului și Teofil episcopul Râmnicului.¹⁾

Invoiala din 20 Mai 1595 spune că: „toate bisericile românești din țara Măriei sale lui Sighismund Craiul vor fi sub judecata și dispusul (sub jurisdicțiune vel dispozițiune) Mitropolitului din Târgoviște, după dreptul bisericesc și orânduiala țerii aceleia (Țara Românească) și preoții își vor putea strânge veniturile lor îndatinate și obișnuite“²⁾

Deci prin acest document se confirmă datinile, riturile, obiceiurile vechi ale ortodocșilor români din Ardeal, cari le aveau și sub mitropolii Ghenadie (1579—1585) și Ioan al Ardealului.

¹⁾ Dr. I. Lupaș: Ist. Bis. a rom. ardeleni. Sibiu 1918 p. 33.

²⁾ N. Iorga: Ștefan Cel Mare și Mihai Viteazul ca întemeietori ai bisericii Românilor din Ardeal 1904 p. 34—5.

CAP. VII.

Preoții din Ardeal în sec. XVI și XVII-lea suferă nedreptăți împreună cu poporul. Puținele scutiri dovedesc starea tristă iar legile Ardealului sunt o rușine a civilizației.

O mare minune se săvârșește în Ardeal în veacul XVI-lea și al XVII-lea. Cu toate asupririle de drept public și cu toate încercările de calvinizare, poporul rămâne credincios, și solidar prin biserică, pentru că avea preoți cari sufereau împreună cu el.

Încă în 1600, strălucitul biruitor fără noroc, Mihaiu-Viteazul, în dieta dela 28 Iunie, scutește preoțimea »pe tot locul« de sarcinile iobăgești impuse poporului ¹⁾. De acest privilegiu deosebit însă, preoțimea nu s'a putut bucura multă vreme, căci îndată după înfrângerea lui Mihaiu-Viteazul, se întorc iarăș vremurile de prigonire și apăsare barbară.

O dovedește aceasta diploma lui Gavriil Bathori din 9 Iunie 1609, care descrie în culori foarte întunecate starea preoțimii românești: »Văzând — zice actul — nevoia și dosada

¹⁾ Șincai, Cronica, II. 445, Cipariu, Archiv, 319, Bunea, Vechile episcopii, 67.

popilor românești, că cu mare supărare se impresoară, domnii a se muta nu-i lasă, ci cu obiceiul iobăgesc asemenea cu ceilalți iobagi și cu slujbe mișelești se asupresc, văzând drept aceiași aceasta răutate neauzită, principele le dă voie să se mute unde le va plăcea, cu toate bunătățile, ficiorii și muierile sale, scutindu-i totodată, pentru mai mare mărturie a milei crăiești, de toate robotele și serviciile, ce le făceau domnilor de pământ, afară de darurile obicinuite din vechime.¹⁾ În decretul din 25 Iunie 1614, Gavril Bethlen, confirmă și el acest privilegiu, iar prin cel din 18 Septemvrie 1624, scutește preoțimea din ținutul Făgărașului, de decimă pentru fisc.²⁾ În Aprilie 1638 Gh. Rakoczy I. întărește din nou aceste scutiri, iar Gh. Rakoczy II. prin diploma din 28 Ianuarie 1653, asemenea.³⁾ La 1659 principele de origină românească Acațiu Barcsai, prin decretul dela 15 Martie, scutește pe preoți »de toată darea dijmelor și a nonelor, adeca de dijma grâului, secării, orzului, ovăsului, meiului, linteii, mazărei, bobului, fasolei, cânepei, inului, stupilor, mieilor, mieluşeilor și altor vite și marhe.⁴⁾ Mihai Apaffi confirmă acest decret prin diploma dela 15 Septemvrie 1663, adăugând și scutirea de decime pentru vin și sensul montan.⁵⁾ La 1666 Apaffi îi scutește din nou de decimă și alte slujbe, la cari erau statornic obligați, de către

1) Şincai, Cronica, II. 504, Cipariu, Archiv, 550.

2) Cipariu, Archiv, 551, Bunea, Vechile episcopii, 85.

3) Şincai, Cronica III. 92.

4) Şincai, a. 1660; Cipariu, Archiv, 571.

5) Şincai, a. 1663, Cipariu, Archiv, 572.

boieri ¹⁾ Prin decretul dela 20 Decemvrie 1673, îi scutește iarăși „de decimele de vin, grâu și alte produse, ce au să se plătească fiscului, însă numai după produsele de pe moșiile aparținătoare casei parohiale, pe cum și după oile, porcii și albinele cari sânt averea lor, nu însă și de decimele după domeniile private și după pământurile sătești. ²⁾ Iar la 1676 cu data de 12 August, acest decret este din nou confirmat. ³⁾

Scutirile acestea erau parțiale și nici nu erau respectate. Dece? Pentrucă în Ardeal asupra preoților români apăsau cele mai umilitoare legi: *Approbatæ et Compilatæ Constitutiones*.

Approbatæ Constitutiones în Partea I. titlul VIII. art. 1 zice despre preoții români »Deși nația română în patrie nu a fost numărată între staturi și nici religia ei nu este recipiată, totuși *propter regni emolumentum* (de dragul binelui țării, până când vor fi tolerați, cei din statul bisericesc român vor observa acestea :

I. Episcop să ceară dela principe, unul, care prin plăcere unanimă este acceptat de către preoți, pe acela dacă principii îl judecă potrivit (corespunzător) să-l confirme după condițiile și modalitățile privitoare la fidelitatea către principe, la binele țării și alte lucruri necesare.» *Aceasta în anul 1579.*

La partea I. titlul VIII. art. 3 dispune Appro-

¹⁾ Monumenta comitialia, XV. 353.

²⁾ Bunea, Vechile episcopii, 123; idem, Sava Brancovici, 76.

³⁾ Șincai, a. 1676; Cipariu, Archiv, 574; Bunea, Sava Brancovici, 70 (toate acestea după: Dr. I Matei: Preoțimea românească ardeleană în veacul al XVII-lea. p. 22 - 23 citate din cuvânt în cuvânt).

batae Constitutiones că preotul are să plătească anumit onorar domnului de pământ, iar fiii de preoți puteau fi tratați ca: iobagi ai domnului de pământ, sau să poată fi luați ca garanție ¹⁾).

Approbatae Constitutiones, în Partea III. titlul 53 art. 1 zice: Deoarece religia nației române nu este dintre cele patru religii recipiate, nu se recunoaște nici mănăstirea ai cărei locuitori se numesc călugări, ba chiar se oprește. De aceea se lasă la libera dispoziție a țării și principilor, ca dacă vor judeca că este de cuviință sau necesar, să fie excluși cu desăvârșire.

Aprobate-le acestea în Const. V. Edictul 42 dispun: »Deoarece persoanele nobile fără rezidență, în multe cazuri, ba în anumite cazuri și alți notabili sunt arestați, cu atât mai mult ofițerii să poată aresta pe preoții români, aflați în complicitate sau sunt suspectați de alte anumite păcate difamante în viață, și după ființa lucrului să poată fi arestați sau să fie ținuți ca giranți» ²⁾).

Și acum aducem câteva dispoziții din așa numitele Constituțiuni Compilate, Partea I. Titlul IX zice: »Preoții români (valahi) au adus impietatea că aplică pedepse nelegale unor nobili și unor iobagi cari sunt în secta lor, și Vlădica se amestecă în lucruri cari nu aparțin oficiului său, și dacă dintre dânșii pentru excese ar voi să le facă unora proces, neavând domiciliu stabil, nu știm cărui for judiciar aparțin. Deci partea lezată să aibă latitudinea a reclama la județ

¹⁾ Magyar törvénytár. Budapest 1900 p. 22—23.

²⁾ Magyar Törvénytár. p. 228.

sau la tablă pe acel episcop, care comite asemenea lucruri, iar dela județ să apeleze la tablă în meritul chestiunii și să ofere girant până la 200 floreni că stă la judecată până la sfârșit, ca partea câștigătoare să poată primi satisfacție» — (anul 1655).

Aceleași „*Compile*“ la art. 10 dispun: »Unii protopopi și preoți valahi din răsbunare personală sau din interes, supărându-se pe unii credincioși ai lor, au ôprit dela biserică sate întregi, deci am hotărât ca episcopul valah pe lângă pierderea onoarei și a oficiului, punând capăt acestora, ori unde s'ar găsi, să pedepsească după legea cea dreaptă pe asemenea protopopi și preoți oșeranți, și acum și după aceasta, nici decum favorizându-i« (lege din 1665).

La toate acestea să ne i maginăm că religiunile celelalte erau protegute de stat și că Românii nu puteau ocupa funcțiuni publice. Și poporul a ținut la religia aceasta, ai cărei preoți ori când puteau fi arestați și ai cărei episcopi trebuiau să dea bani ca asigurare că vor sta în proces, cu aceia, cărora li se va năzări că acei preoți au făcut ceva contrar ordinei existente de atunci!!!

CAP. VIII.

Mitropoliți și Episcopi ardeleni schingiuiți pentru Românism.

Mitropoliți cărturari și trimiși în Ardeal de domnitorii Români.

Mitropolitul Dosofteiu al Ardealului are
legături cu Moldova.

Mitropolitul Dosofteiu din Bălgrad venise din Moldova, unde «a fost — zice într'o notă scrisă în 21 Aprilie 1622 pe o evanghelie slavonă — în Roma și Huși, și mai mare peste toate mănăstirile țării Moldovei», și cu ajutorul lui Ștefan Vodă Tomșa a ajuns în scaunul arhieresc din Bălgrad. Dosofteiu trimite din Bălgrad la 1 Ianuarie 1625 prin Bistrița pe un popă în Moldova la Radu Vodă Mihnea și la vestitul mitropolit Atanasie Grimca, care duce fier în greutate de trei cai și o scrisoare a lui Bethlen către Radu Vodă. Altădată trimite pe un popă, care adunând în vidicul Bistriței restanța «dela vlădica Eftimie încoace» a «osfește- niilor» și gloabelor, cu o parte din banii să meargă în Moldova «de va fi vreme de-a merge, de nu va fi vr'o schimbare în Domni la Moldova». ¹⁾

¹⁾ Meteș: Istoria Bisericii p. 275 (citată).

Evident că nu a fost ușoară rezistența acestui mitropolit față de tendințele de calvinizare ale lui Gavril Bethlen, când acesta știa că e trimis de un domnitor român.

Rezistența mitropolitului Ghenadie al Ardealului.

Acest mitropolit al Ardealului avea intime legături sufletești cu românii din Moldova și Muntenia. Cu cei din Moldova avea leagături prin bistrițeni; se cunoștea de aproape cu mitropolitul Teofan al Moldovei, retras la mănăstirea Slatina¹⁾ În Mai 1640 Ghenadie avu bucuria să primească în reședința sa din Belgrad (Alba Iulia) pe mitropolitul Teofil din Târgoviște²⁾

Ii face mare cinste că pe timp de opresiuni calvine, el tipărește în anul 1639 în tipografia din Alba Iulia o carte despre cele șapte taine, cu învățături pur ortodoxe, cele zece porunci și diferite molitve. Tot el tipărește «Pravila» în mănăstirea Govora deci iată adevărata legătură cu Muntenia. El retipărește și Evanghelia cu învățătură alui Coresi.

Desigur Românismul a câștigat mult prin strădania acestui mitropolit, care avea strânse raporturi cu frații, unde a tipărit *Pravila*. Cei de azi, cari nu ar avea destulă dragoste către vechiul regat să-și schimbe sentimentele spre bine.

Românismul lui Ilie Iorest.

Acesta ajunge mitropolit la Bălgrad prin influența lui Vasile Lupu, care făcu plan cu

¹⁾ Meteș: Istoria Bisericii p. 45.

²⁾ Meteș: op. cit. p. 304.

sultanul să ocupe Ardealul. Cum Iorest ținea contact cu Vasile Lupu, nu-i mirare că el cade în disgrația lui Rákóczy, principele Ardealului — acest mitropolit care vizitează rând pe românii din Făgăraș, Brașov și Maramureș, îi mângăie în suferințe! Ce binefaceri puteau să fie aceste vizitații ale unui mitropolit care timp de nouă luni a stat în temniță, bătut și schingiuit și despoiat de tot ce avea. Unde sunteți voi, Români cei buni de azi, cari tolerați răspândirea sectelor mai primejdioase decât calvinismul? Nu vă înduioșază bărbăția acestui mitropolit, care a refuzat să predea catehismul calvinesc la băeți și fete și a refuzat răspândirea cântărilor calvine??!

Ca să scape din temniță trebuie să plătească o mie de taleri la vistierie și însuși Rákóczy văzându-l nevinovat i-a dat mia de taleri sub garanța a 24 chizeși¹⁾. El era ardelean de origină și avea o singură vină în ochii maghiarilor: că nu admitea ca poporul român prin calvinizare să se instreineze!!! Apărând credința a apărât Românismul. În veci pomenirea lui!

Diaconul Coresi și tendința spre unitatea națională în cărțile bisericești — Mitropolitul Simeon Ștefan.

Se va zice că tipărirea primei cărți românești nu era pornită din cercuri ortodoxe căci Catehismul din Sibiu din 1544 s'a tipărit de sași. Magistratul din Sibiu a trimis la mitropolia din Târgoviște pe Philippus Pictor să aducă litere cirilice și a adus. Deci iată colaborarea unei tipografii ortodoxe!

¹⁾ Lupaș: op. cit p. 66.

În anul 1558 vine diaconul Coresi la Braşov ca să-şi înceapă opera sa frumoasă. Când în 1560—2 s'a tipărit ediţia a doua Catehismul din 1544; — ediţia s'a scos şi cu aprobarea episcopului Sava dela episcopia Geoagiului, fondată de Radu cel Mare. Cartea aceasta a fost închinată mitropolitului Efrem din Ungro-Vlahia, care a păstorit între 1555—6.

Deci iată la 1560 un episcop şi un mitropolit ortodoxi cari nu sunt indiferenţi pentru cartea bisericească în secolul XVI¹⁾.

Evanghelia cu învăţătură alui Coresi din 1581 (apărută în Braşov) s'a vândut în număr considerabil şi în Braşov, iar preoţii ortodoxi dela biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului erau colaboratorii lui Coresi.

Tipăriturile diaconului Coresi au apropiat sufleteşte pe toţi Românii punând temelia exprimării gândirii şi simţirii româneşti iar limba românească începe să fie întrebuinţată în acte particulare (contracte, învoeli) înainte de actele oficiale ale cancelariilor domneşti.²⁾

Că în adevăr tipăriturile lui Coresi au servit apropierii sufletelor româneşti, avem dovadă şi faptul că Evanghelia cu Învăţătură a lui Coresi din 1581 s'a retipărit de mitropolitul Chenadie al Ardealului în Belgrad (Alba-Iulia) la anul 1641.

Nici Catehismul Luteran din 1544 şi nici cel din Braşov dela 1559 nu alterează ortodoxia, ea era legată prea tare de neam, ca să poată fi lovită crunt prin cărţi dogmatice streine.

¹⁾ Prof. I. Lupaş : Rolul tiparului în pregătirea unităţii naţionale, ziarul Universul din 1932.

²⁾ N. Dobrescu : Istoria Bisericii : p 41.

În 11 Iunie 1573 a venit un preot dela Alexandru Vodă al Munteniei la Braşov pentru tipografie iar apoi un diacon merge să ceară o tipografie dela Braşov. Deci domnitorul mână în mână cu biserica se interesează de tipărire de cărţi pentru uzul sufletesc.

«De pe la acel an şi poate chiar înainte de 1550 şi până la 1635 toate tipăriturile slavone şi româneşti se fac numai în Braşov, iar în Muntenia se stinge cu totul meşteşugul tipografiei aproape 100 ani. Cu toate că tradiţia tiparului nu era cu totul stânsă prin meşteri aduşi din Kiev, cum făcuse şi Vasilie Lupu.

Prin munca literară-bisericească dela 1544 până la 1688 s'a deschis drumul poporului spre cultură şi s'a pregătit conştient unitatea naţională exprimată de mitropolitul Simeon Ştefan în prefaţa noului Testament dela 1648. »Aceasta încă vă rugăm, să luaţi aminte, că Românii nu grăesc în toate ţările într'un chip, însă nici într'o ţară toţi într'un chip, pentru aceea cu anevoe poate să scrie cineva, să înţeleagă toţi, grăind un lucru unii într'un chip, alţii în alt chip: au vestmânt, au vase au altele multe nu le numesc într'un chip. Bine ştim că *cuvintele trebuie să fie ca bani*, că banii aceia sunt bunii cari umblă în toate ţările, așa şi cuvintele acelea sunt bune, care le înţăleg toţi. Noi, drept aceea, *ne-am silit*, de încât am putut, să izvodim așa cum să înţeleagă toţi iară să (dacă) nu vor înţelege toţi, nu-i de vina noastră, ce-i vina celuiia ce au răsfirat Românii printr'alte ţări, de v'au mestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăesc toţi într'un chip«

Martiriul mitropolitului Sava Brancovici.

Acest mitropolit, ajuns în scaunul de Alba Iulia în 1656 — a suferit mult pentru atitudinea lui. El ar fi scăpat poate de multe umiliri dacă împrejurările în cari a păstorit, nu ar fi fost grele. Principele Rákóczy face expediție în Polonia ca să ocupe tronul ei, atunci Turcii vin în Alba-Iulia și prădează cetatea iar biserica ortodoxă e arsă în 1658. În locul lui Rákóczy ajunge principe prin Turci, românul Acaciu Barcsai, care scutește pe preoții români de dijme, none, adică de dijma grâului, săcarea orzului etc.

Partida lui Rákóczy era mai mare. În armata lui erau mulți români, între cari și preotul Gheorghe din satul Ciurila de lângă Turda, care a comandat 600 voinici contra Turcilor. Aceștia l-au ucis. Rákóczy revenind să-și ia tronul are de partea sa pe Sava iar Barcsai încă are cu sine alt episcop, pe Ghenadie sau Gheorghe.

Sava Brancovici; cum am mai spus, ar fi muncit liniștit, căci îl vedem sfințind biserici și mănăstiri. Așa el sfințește în 1664 biserica din Vlădeni de lângă Brașov, iar în 1672 mănăstirea din Moiseni (Maramurăș). Dar împrejurările erau grele. Și totuși el, în timpuri grele, când i se impun de principele Apaff 19 condiții calvinști, el nu le execută căci odată cu capul nu voește să calvinizeze poporul. Ba îl vedem după aceea că în April 1670 este în Țara Românească după ajutor la domnitorul Antonie din Popești ¹⁾. Aici el cunoaște pe patriarhul Dositeiu al Ierusalimului cu care împreună face planuri pentru ameliorarea sortii ortodocșilor din Ardeal.

¹⁾ Metes: Istoria Bis. p. 227.

În anul 1673 fratele său Gheorghe face o învoială tainică cu Grigore Ghica Vodă în interesul românilor din Ardeal. Sava fu trimis odată ca sol la pașa Turcesc din Buda de către Francisc Rhédey, a călătorit prin Rusia, prin Țara Românească în interesul bisericii și astfel este bănuț de principele Apaffy. De două ori este scos din scaun și aruncat în temnița din Vinț iar din temniță era scos în fiecare Vineri, când era lume multă și era bătut cumplit în fața poporului.

Loviturile date lui pare că le auzim și azi. Le știau și ungurii, căci cronicarul Mihai Cserei din vremea mitropolitului Sava scria atunci în cronica sa : pe bietul nevinovatul vlădic l-au scos dela închisoare și numai în cămașe și ismene atâta l-au corbăcit.... pânăce s'a rupt.... carnea de pe dânsul.... Ne mai *auzită păgânească și cumplită tirănie.*

Iar azi se uită asemenea prigoane, unii din așa zișii, creștini« se dau cu francmasonii și nu voesc să știe că ortodoxia ne-a salvat din suferințe. Și noi, cei bisericești, oare mai pomemim la vre-un parastas, numele mucenicilor Ilie Iorest și Sava Brancovici?!

Doamne, odihnește-i cu dreptii!

CAP. IX.

Românismul mitropolitului Varlaam al Moldovei.

Rolul național al Bisericii ni-l înfățișează majestuos mitropolitul Varlaam al Moldovei în veacul al XVII-lea. (1632—1653). El a fost primul ierarh în Moldova care a introdus limba română în biserică. Cazanăa lui intitulată „*Carte românească de învățătură*” este cea mai veche carte bisericească cunoscută până acum ca scrisă în limba română, în Moldova ¹⁾.

El a rupt legăturile și giulgiul ce acoperea de secole frumoasa noastră limbă ²⁾. Cazanăa lui are 2 precuvântări, una adresată de domnitorul Vasile Lupu către toată seminția românească, iar a doua a mitropolitului Varlaam către cetitori. Iată colaborarea între elementul național și cel religios. Pe o filă a Cazanăii Varlaam pune stema Moldovei, care constă: din o sabie și un buzdugan, pe cari stă o coroană, dedesuptul acestora capul de bour, între coarnele căruia stă o stea, iar în vârful coarnelor o coroană și de o parte a capului semiluna, de cealaltă soarele. Mitropolitul Varlaam face o versificație de zece rânduri, scrise sub stemă, preaslăvind pe domnitorul Vasile Lupu, care

¹⁾ Ștefan Dinulescu: Notițe despre viața și activitatea mitropolitului Moldovei Varlaam. Cernăuți 1888 p. 18.

²⁾ Dinulescu: op. cit. p. 48.

Cu învățături țara sa temeluește,
Nemuritor nume pe lume sie-și zidește.

Câți cântăreți și preoți din toate locurile locuite de români au văzut stema aceasta și omagiul pe care un prinț al Bisericei îl aduce Domitorului. Iată biserica învățătoare a patriotismului.

Importanța. Cazaniei lui Varlaam.

Aici amintim că de zece ori a fost tipărită Cazania lui Varlaam: în 1644 la mănăstirea Dealu, sub mitropolitul Teofil în 1699 la Belgrad în 1732 la București sub mitropolitul Ștefan, la 1748 la Râmnic, la 1789 sub episcopul Clement la Râmnic, sub episcopul Flilaret, 1834 la Buzău sub episcopul Chezarie, la Sibiu în 1850 și de două ori în București în 1898 și 1911¹⁾.

Constatarea aceasta pe care am făcut-o noi, combătând multe păreri greșite că adică opera aceasta nu ar fi apărut de atâtea ori (așa dl Iorga susține că Chiriakodromion din 1699 nu ar fi Cazania lui Varlaam) *ne face să recunoaștem că nici o carte nu a contribuit atât de mult la fortificarea unității noastre sufletești ca și cazania lui Varlaam!!!*

Domnitorul Vasile Lupu cunoaște eminențele calități ale mitropolitului Varlaam și-l trimite la Târgoviște ca să facă împăcare între el și domnitorul Matei Basarab. Despre aceasta aflăm urme chiar în prefața *Răspunsurilor* lui Varlaam la cele 36 puncte ale catehismului cal-

¹⁾ A se vedea: Dr. Gh. Comșa; Istoria Predicei la Români. București 1921 p. 45, 87, 92, 101, 138, 209 și 210.

vinesc: «Iubiții mei fii! tâmplându-mi-se estimp a fi în părțile țării Românești cu *trebi* domnești și a norodului la Târgoviște, cu cei mai de frunte și mai de fire vorbind, mai vârtos cu oare-care boer cinstit și slovesnic și a toată destoinicia și înțelepciunea harnic, drept pravoslavnic creștin, al doilea logofăt și frate Domniei a bunului credincios și a luminatului Domn Ioan Mateiu Voevod cu mila lui Dzeu Domnul Țării Românești, Dumnealui Udriște Năsturel»¹⁾.

Domnitorul Matei Basarab trimise și el la Târgoviște pe mitropolitul Țării Românești ca să ajute la împăcarea celor doi domnitori.

Vrednic este să amintim aici ceea ce zice despre Varlaam diaconul Paul de Alep:

«La revărsarea zilei, Vinerea marșeram să vedem pe înălțimea sa Beiul (V. Lupu) carele cu toată curtea sa, eșia atunci, pentru a vizita pe mitropolitul moldovenesc Varlaam carele era bolnav»²⁾.

Un domnitor, reprezentantul națiunii vizitează pe mitropolit pe patul de boală! Nu-i mirare că acest mare mitropolit și în prefața cărții sale despre cele șapte taine, amintește cu drag de Domnitor și pune și acolo stema Moldovei.³⁾

Nu este fără folos să se știe că fiind ales domn Matei Basarab și pornind la Constantinopol ca să roage împărăția, între delegați erau și doi episcopi: Grigorie și Teofil și mai mulți

¹⁾ Dinulescu: op. cit. p. 21. vezi și Ioan Andreescu: Varlaam al II-lea: Mitropolitul Moldovei. Teză de licență Buc. 1897 p. 57.

²⁾ T. Codrescu: Wicariul tom. V, tom. 145 cfr: Andreescu: Varlaam II. București 1897, 41.

³⁾ Dinulescu: op. cit. p. 91.

preoți, iar când Miron Barnovschi fu ales în Moldova, asemenea s'au dus la Constantinopol boeri și mai mulți preoți și călugări ¹⁾.

Răsturnarea unor păreri arbitrare.

Istoricul A. D. Xenopol în Istoria Românilor din Dacia Traiană vol. VI. p. 219 și 220 referindu-se la daniile cele mari date bisericești de domnitori, boeri și alți particulari între 1600—1632, concludă că: «bine știu clerul să exploateze poziția sa privilegiată în sânul unor timpuri bigote și evlavioase. /Iată ce folos trase dânsul din maxima lui favorită: «capul plecat sabia nu-l taie» milogirea sfinților părinți nu se deosebește de cererea calicilor la pod, care și ei caută prin diminutive să îndulcească glasul ca să ademenească darurile (în) interes personal de câștig, fără muncă».

Profundă amărăciune pricinuesc aceste cuvinte oricărui suflet credincios. Mai întâi că răposatul istoric nu dovedește și nu probează cu nimic că preoții și călugării ar fi folosit darurile în interesul lor personal. Insuși răposatul Xenopol zice în acelaș volum al Istoriei sale: «Nu se face istorie aruncându-se în sânul trecutului creațiunile propriei noastre fantezii» ²⁾

Așa este, dar acest principiu în mod absolut obiectiv îl aplicăm și la afirmația nedovedită a dlui Xenopol, că clerul ar fi primit averi în interes personal. Probabil că vor fi fost și fețe bisericești abuzive, mânate de in-

¹⁾ Magazin Istoria pt. Dacia. București 1847 t. IV. p. 314.

²⁾ Xenopol: Istoria Românilor vol. VI. p. 222.

terese personale, dar a reduce dărnicia domnilor, boerilor și altor particulari, la o simplă menajare a lăcomiei preoților, este o profanare, pe care datori suntem a o respinge în modul cel mai categoric.

Credincioșii de atunci nu pot fi acuzați că aveau un creștinism atât de scăzut, încât ar fi menajat lăcomia preoților. Ei dăruiau tocmai pentru că așa cereau necesitățile lor sufletești și de sigur știau că slujitorii Altarelor au vrednicii frumoase, în jurul misiunii lor apostolice. Dar aveau și acești slujitori dreptul de a trăi dela Altar, cum zice Sf. Apostol Pavel. Nu numai cu ierurgiile lor, dar și prin activitatea lor publică românească, s'au distins acei umili preoți din veacuri vechi, acuzați acum de utilitarismul cel mai hâdos, comparat de A. Xenopol cu cerșetoria dela capul podului.

Di Xenopol zice: «Deși supusă autorității domnului, biserica avea un rol foarte însemnat în conducerea chiar politică a țării. Mitropolitul și episcopii — numiți și ei în vremile mai vechi mitropoliți, — luau loc în divanul țării alături cu boierii, având glas nu numai în trebile religioase, ci și în acele politice. Afară de rolul important jucat de mitropolit și de cler în deobște la alegerea domnului, și care este explicabil prin nevoile consecrației religioase, el era adeseori însărcinat cu cercetări judecătorești de o natură curat civilă, lua parte la judecarea proceselor, era consultat în chestiile politice externe, în așezarea dăjdiilor.... și domnii jurau adeseori înaintea capilor bisericii că nu vor mai scoate pe țară câte o dare îngreuietoare. Și nici că se putea altfel în un timp de evlavie

și de bigotism, ca acela în care se afla poporul român în această epocă, care aducea prin sine însuș amestecul clerului în toate daraverile, sporind astfel vaza și înrâurirea lui»¹⁾

În concret aducem aici două cazuri. Petru Vodă scutește în 1448 satele Ciolineștii, Ghereștenii și Roșca de lângă Hârlău, să nu plătească bir, nici posad, nici podovadă, nici iliș, nici mori să nu facă, nici în soldă să nu umble.... În sfârșit nici judecătorii dela Hârlău, nici globașii lor, nici pripărarii să nu aibe a judeca pe acei oameni, nici să-i prade, nici gloabă sau frețin să nu le iee, nici pentru neascultare, ci în orice treabă între acei oameni să-i judece călugării²⁾.

Al doilea caz. Mitropolitul Atanasie participă ca delegat al domnitorului împreună cu cămărașul Secheli la stabilirea hotarelor satelor Patrizanii și Iugăreștii către vornicul Ureche și mănăstirea Agafia³⁾.

Însuș Xenopol spune că pe acea vreme era evlavie în popor, deci oare preoții n'au muncit pentru crearea acelei evlavii?! și oare bigotismul nu exclude evlavia?? Și dacă mănăstirile judecau și clerul avea și alte atribuții decât cele religioase, cum se poate susține că clerul era inactiv și lacom? Cum? Inactiv să fi fost oare preotul Chiril, care în anii 1613—1615 ținea predici înaintea Domnilor, la serbările cele mari??!⁴⁾ Acesta pe la anul 1620 lupta vehe-

¹⁾ Xenopol: op. cit. p. 221.

²⁾ Xenopol: op. cit. p. 159.

³⁾ Doc. din 1610. Arhiva ist. I. 1. p. 22 cfr: Xenopol op. cit. p. 164.

⁴⁾ N. Iorga: Ist. Bis. Românești și a vieții relig. a Românilor. București 1929 p. 257.

ment în Țara Românească împotriva catolicilor, deci se poate oare spune că preoții noștri erau inactivi? Sau dacă nu avem prea multe documente despre munca preoților, nu este mai corect să presupunem că preoții munceau în taină, fără sgomot?!

Dar regretatul Xenopol mai concludă că la timpul secularizării aproape o șeptime din teritoriul țării era al mănăstirilor și că venitul acestor latifundii se ridică la 25.000.000 de lei noi, ceea ce reprezintă un capital de 500.000.000, urcându-se iar împreună cu nedesfundatele păduri la cifra uriașă 1.000.000.000 de lei¹⁾.

Dar să nu uităm că secularizarea averilor a ajutat statul. Dărnicia credincioșilor a prins bine, când s'au împrăștiat clăcașii de pe moșiile boerești și mănăstirești. Suzeranitatea Turciei fu limitată prin secularizare căci luându-se averile mănăstirilor închinare locurilor sfinte de sub suzeranitatea Turciei, aceasta nu mai avea motiv să se amestece la noi în țară. Apoi prin secularizare statul putu să-și creeze venituri, pe cari le reclamau organizarea și funcționarea vieții sale moderne²⁾.

Cu drept cuvânt spuneă deci dl. Alexandru Lapedatu, distinsul nostru istoric, în senatul țării în anul 1924 că secularizarea s'a făcut «pentru a satisface anume necesități ale noului stat român, necesități fără de a căror promovare acest stat nu s'ar fi putut, de sigur, nici organiza și nici desvolta, așa după cum el s'a organizat și desvoltat în cei șasezeci de ani

¹⁾ Xenopol: op. cit. vol. VI. p. 219.

²⁾ Alx. Lapedatu: Statul și Biserica București 1924 p. 7

din urmă să poată fi, atunci când a sunat ceasul, pivotul unității noastre naționale»¹⁾).

Deci tot biserica, prin averile ei, a ajutat dezvoltarea statului național.

Au ieșit din Mănăstiri oameni de seamă, cari au împodobit cu persoana lor, viața bisericească și națională a neamului nostru.

Marii ierarhi ai bisericii noastre ca un Varlaam, Dosofteiu, Mitrofan al Buzeului, Iacob Stamate, Veniamin Costache și alții — fii adevărați ai mănăstirilor noastre de odinioară, au fost.

Viața și faptele lor au fost dăre luminoase pentru biserica și neamul nostru.

Vechii călugări din mănăstiri, erau foarte evlavioși. Întăreau în credință poporul care venea la mănăstiri să-și găsească alinarea suferințelor sufletești.

Exemplele voturilor „ascultării” și al „răbdării” influențau în bine asupra credincioșilor veniți să-și adape sufletele, cu apă înviorătoare a sfințelor învățături.

Strădania călugărilor în frumoase lucrări de artă, era cunoscută până departe.

Sculptori de cruci, de catapetesme și iconostase, zugrăviri de icoane și împodobiri de cărți, le atrăgea călugărilor noștri, lauda și stima tuturor²⁾).

¹⁾ Lapadatu: op. c. p. 6.

²⁾ Revista „Viața Monahală” Iași Nr. 1 din 1933.

CAP. X.

Ortodoxia ca izvor al dreptului românesc.

Istoricul Dimitrie Cantemir, istorisește că Alexandru Cel Bun înțelegând nevoia întrebuirii Pravilelor a cerut pravilele împărătești dela «Aftocrato:ii Paleologi, cari i-au trimes Vasilicalile» și a alcătuit o Praviță¹⁾. Iar chrisovul lui Scarlat Calimáh din 1 Iulie 1817 (cf. Uricariul IV p. 303) zice: Două veacuri mai apoi Vasile Voevod, numit Arnăutul, culegând tot din Vasilicale ca din niște isvoare, precum se vede după înscripția cărții sale și adăogând către legile lui Alexandru Voevod au tipărit la 1646 cartea sa de legi prin unul Eustratie, ce era pe atunci Vel Logofet²⁾.

Prefața pravilei lui Vasile Lupu zice: «Toți cei ce sunt creștini pravoslavnici cine va ceti ca să înțeleagă..... și...» Dreptăceia și al nostru prea luminat întru creștinătate și drept întru credință Ioan Vasile Voevoda, Domnul și biruitorul țarei Moldovei, urmând urma celor buni și înțelepți domni, socotind neputința și slăbi-ciunea acestui loc și împuținarea isvoarelor Svin-telor Scripturi și altor învățături și cunoscând nevoia ce va veni și scăderea asupra oameni-

¹⁾ S. G. Longinescu: Ist dreptului românesc, București 1908 p. 140.

²⁾ Longinescu: ibidem.

lor, ce vor fi locuitori în țara Moldovei, fiind fără învățatură, vor fi deapururea înșalați și lipsiți, ca și cum ar fi într'un loc secetos fără apă § 3 și mai vârtos văzând nedreptățile și asuprelele mișeilor, carele fac pe cei neînvățați și neînțelegători diregătorii și județele de pe la toate scaunele Moldovei § 4. Drept aceea cu multă osârdie s'au nevoit Măria Sa de au cercat pe multe țări, până l-au îndreptat D-zeu de-au găsit oameni ca aceea dascăli și filosofi, de-au scos din cărți elinești și latinești toate tocmelele cele bune și *județele celor buni creștini și sfinți împărași*..... care se chiamă acum pravilele împărătești.»

E limpede că isvorul legilor penale și agrare din Pravila lui Vasile Lupu se *întemeiază pe legile bunilor creștini și sfinți împărași ortodocși*.

Remarcăm apoi că prefața Pravilei celei Mari dela Târgoviște, 1652 e scrisă de mitropolitul ortodox român, vorbind despre origina dreptului roman și bizantin și a celui românesc. Mitropolitul o recomandă tuturor.... că și «cine nu este îndreptat: de aice cetind cu socotință și cu luare aminte lesne se va îndrepta și se va întări»¹⁾).

Trebue să fixăm aici că dela Alexandru Cel Bun până la Vasile Lupu circulau și manuscrise ale Pravilelor. Așa avem Pravila dela Neamțu din 1474 Pravila dela Putna (sec. XVI) apoi Pravila din 1618 a mitropoliei din Suceava, cea din 1636 a mănăstirei Bistrița, cari se aseamănă cu Pravila Muntenească dela Govora.

1) După Longinescu: op. cit. p. 342.

Din această asemănare, d-l profesor Peretz concludă: «unitatea culturală a țărilor române înainte ca tendințele de desnaționalizare ale dușmanilor pe nedrept cutropitori ai provinciilor noastre să fi început să îndrume pe căi diferite manifestațiunile culturale ale neamului nostru»¹⁾.

Interesant este că în anul 1639 Matei Basarab emite un hrisov, prin care reaşază în drepturile lor de mai înainte, mai multe mănăstiri, cari de greci au fost închinare mănăstirilor din Grecia sau din «Sfânta Gora și de pre aiurea». În adeverirea acestei dispoziții, domnitorul aduce mărturia sfetnicilor săi și dregătorilor țării: Kyr Părintele nostru Arhi-Mitropolitul Vlădica Teofil al Țării românești, Kyr Ignatie episcopul Sfintei Episcopii Râmnic, Kyr Ștefan Episcopul Sfintei Episcopii Buzăului, etc. etc.

Cum vedem, mitropoliții și episcopii, din cele mai vechi timpuri erau sfetnicii domnitorului²⁾.

În anul 1755 Matei Ghica Voevod emite un hrisov cu privire la formula contractelor, a învoelilor. Domnitorul spune că a hotărât împreună cu mitropolitul și cu boierii³⁾.

Pravila lui Ștefan Mihai Racoviță din 1766 se întemeiază și pe legile împărătești și canoanele bisericești, precum glăsuește hrisovul de promulgare⁴⁾

¹⁾ Peretz: Curs de Istoria Dreptului român vol. II. Par-
tea I. 1928 p. 245.

²⁾ I. Peretz: Curs de Istoria Dreptului român vol. IV.
București 1931 p. 248.

³⁾ Peretz: op. cit. p. 320.

⁴⁾ Longinescu: op. c. p. 354—5.

Pe pravilele creștine împărătești se bazează și condica lui Alexandru Ipsilante din 1780, iar codul lui Caragea din 1818 s'a alcătuit și cu sfatul mitropolitului și al episcopilor.¹⁾

În anul 1759 domnitorul Constantin Cehan Racoviță constatând că din pricina birurilor mari unii locuitori au părăsit Moldova, a convocat pe mitropolitul țării, pe episcopi și boerimea la sfat pentru a lua măsuri de reîntoarcerea celor expatriați²⁾.

Domnitorul Dimitrie Ghica în 20 Ianuarie 1805 aprobă anaforana boerilor din 22 Dec. 1804 privitoare la lipoveni; domnitorul dispune ca lipovenii să primească între ei numai lipoveni de legea lor: „*pentruca toți aceia din altă lege, cari în pământul acesta își vor schimba credința lor, datori sântu a îmbrățișa adevărata lege ce au toți locuitorii provoslavnici ai țării aceștia, iar nici decum alta*“³⁾.

Am citat anume această dispoziție, ca să se vadă cât de mare libertate dă azi legea Culetelor din România, îngăduind oricărei ființe subversive să treacă după bunul plăc la orice altă credință sau sectă, sau chiar să nu treacă la nici una, rămânând fără confesiune.

În anul 1804 domnitorul Alexandru Constantin Moruzzi institue în Moldova un orfonotrofin pentru sprijinirea și ocrotirea copiilor săraci, dăruind din caseța sa particulară suma de 4000 lei anual, rânduind și epitropie alcătuită din mitropolit și patru boieri mari⁴⁾.

¹⁾ Longinescu: op. c. p. 359.

²⁾ I. Peretz: Curs de Istoria Dreptului român vol. IV. București 1931 p. 225.

³⁾ Peretz: op. c. p. 257.

⁴⁾ Peretz: op. c. p. 297.

În anul 1817 Scarlat Calimah voevod a re-glementat epitropia și curatoria, luând de model un cod european care i-s'a părut mai bun. El a așezat comisii epitropești, între care la Iași era și mitropolitul, la Roman și Huși episcopii iar în celelalte ținuturi protopopii. Firește că pe lângă fețele bisericesti erau membrii în epitropiile aceste și iaici¹⁾.

Incercări calvinizante și catolice în Moldova.

După uciderea de către Turci a calvinizantului patriarh Ciril Lucaris, întâmplată în 1638, încep să se ivească mai mari mișcări catolice încurajate de apostasia lui Lucaris. Mitropolitul Kievului, românul Petru Movilă, pentru a lupta contra catolicismului a alcătuit un catehism al credinței ortodoxe cu întrebări și răspunsuri, ceea ce fu mărturisire de credință. Petru Movilă stăruie pe lângă Vasile Lupu să adune un sinod la Iași în 1642. Aici delegații patriarhului din Constantinopole în frunte cu teologul Meletie Sirigos, cu delegații ruși și cu mitropolitul și episcopii români din Moldova țin un sinod. Sinodul a stabilit dreapta credință după lucrarea lui Petru Movilă. Deci iată un mitropolit (român) cu sprijinul unui domnitor român slujind cauza ortodoxiei întregi.

În o carte a scriitorului german Karl Kurt Klein din anul 1924 se spune că în sec. XVII-lea se aduc în Moldova din Ardeal, texte biblice calvine în limba românească, dar, domnitorul

¹⁾ Peretz : op. cit. p. 299.

Vasile Lupu a pus capăt acestei tendințe prin sinodul din Iași¹⁾.

Este interesant din punct de vedere al toleranței religioase ortodoxe să amintim foarte sumar că încă pe la anul 1220 cavaleri teutoni trec și între românii ortodocși. Orașul Molda, azi Baia, — loc de reședință al descălecătorilor din Maramurăș, ar fi fost german. Dragoș a avut de soție o săsoaică și fiul său și-a luat conumele de »Sas« (1361—1365). Episcopia catolică de Milcov, desființată la 1241 se reînființează în 1247. În 1371 trece la Siret iar în 1400 la Bacău. În 1420 altă serie de Germani trece în Moldova iar apoi și Săcui din Ardeal, — plecați din pricina persecuțiilor lui Sigismund. După anul 1460 din Ardeal trec huseiți în Moldova și se stabilesc în 62 sate. Ei par a fi trecut înapoi la catolicism. Între germanii foști huseiți și catolicii maghiari din Moldova, începu să prindă protestantismul sub influența principelui Moldovei Ioan Iacob Vasile Hereclide (grec de origină) care a studiat în Wittenberg și Brüssel. Ajungând domnitor el participa la sfințirea apei la Bobotează, dar disprețuia pe preoții ortodocși și pe călugări²⁾ El ținea slujbe după ritul luteran la curtea sa și a voit chiar să traducă Biblia în românește, în care scop a intrat în legătură cu baronul Unguad, dar moartea l-a împiedecat. Tot el a făcut și o școală superioară în Cotnar, căutând să treacă la luterani pe nemții și săcuii din Moldova.

¹⁾ Karl Kurt Klein: Beiträge zur Geschichte des Protestantismus in der Moldau Bukarest 1924 p. 21

²⁾ Klein: op. cit. p. 5.

Firește că nu are rezultate iar mai târziu catolicismul face cuceriri, dar este condus de preoți imorali astfel într'un raport al episcopului catolic de Argeș Bernard Onisini către Papa Clemente VIII se spune că el, episcopul în anul 1590 făcând o inspecție la preoți, i-a găsit pe unii însurați iar preotul catolic Ștefan din Suceava, a voit să-l omoare pe episcop.¹⁾ În anul 1646 ca delegat papal, a vizitat Marcu Bandini pe catolicii din Moldova și a găsit că preoții catolici sunt mai mult incuți, imorali, încât servesc mai mult spre scandal decât spre edificare.²⁾ Totuși despre aceștia Xenopol nu spune nimic fiindcă nu erau ortodocși!

Am amintit toate acestea spre a se vedea toleranța ortodoxă și tăria ortodoxiei chiar atunci când se părea că sunt câștigați pentru catolicism și domnul Petre Schiopul mitropolitul Gheorghe Movilă și episcopii Ghedeon de Rădăuți și Agaton al Romanului. Ortodoxia rămâne tare și după ce Evanghelia și Psaltirea se traduc în românește de Coresi sub îndemnul judeților Brașovului, și chiar cu concursul preoților ortodocși. Când am vorbit despre tendința unității sufletești prin cărțile bisericești, am arătat (pag. . . .) că între 1550 și 1635 tipăriturile române-slavone se fac numai în Brașov iar în Muntenia ajunge 100 de ani tiparul vegetează. Dar Matei Basarab cât se vedea întărit tradiția tiparului îndată după ce apucă în mâni ocârmuirea țării. Încă din anul următor aceluiași venitului lui în domnie, 1634, îl vedem dăruind

¹⁾ Kart. Klein: op. cit. p. 18

²⁾ Kart. Klein: op. cit. p. 21

un sat mănăstirei Govora de peste Olt, unde era egumen părintele Meletie Macedoneanul tipograful și că acest titlu nu era numai un nume de familie, ne-o dovedește aflarea unei tipografii curând după aceasta în mănăstirea amintită.

Pe lângă aceasta tipografie din Govora mai întâlnim o a doua înființată de Matei Basarab în Câmpulung cu lucrători tiparnici aduși dela Kiev. O notiță aflată pe Molitvelnicul slavonesc tipărit din porunca lui Matei Basarab în această tipografie în 1635 de tipograful rus Ivan Ghebovici, spune că «Măria Ta străbătând prin scrisorile Tale multe țări îndepărtate, ai ajuns până la locțiitorul și capul întregii biserici rusești. Petru Moghilă, arhiepiscop și mitropolit de Kiev, ieșind dela el cu sânguință oameni învățați pe de-o parte Sfintele Scripturi și isteți în meșteșugul tipografiei, ceea ce se părea nepotrivit și cu neputință în țara aceasta, acum pria bine cuvântarea mânei celei tari și prea puternice se vede și aici lămurit»¹⁾

¹⁾ A. D. Xenopol: Istoria Românilor vol. VII. p. 67.

CAP. XI.

Patriotismul Mitropolitului Dosoftciu.

Întâiul episcop de Roman și apoi de Huși Dosoftciu mitropolitul Moldovei, la început fu amestecat în chestii politice, din care pricină a trebuit să plece în Polonia în 1673 împreună cu Petriceicu Vodă iar Dumitrașcu Vodă Cantacuzino a pus în locul lui pe Teodosie. Când în anul 1615 s'a înapoiat în Moldova și a îmblânzit pe domnitor, care l-a așezat iar în scaun. Dela patriarhul Ioachim al Moscovei a primit ajutor, și a întocmit o tipografie, în care a tipărit aproape toate cărțile sale.

Patriotismul lui se manifestă din poemul de 136 versuri în care în versuri vorbește despre cronologia domnilor Moldovei.¹⁾ Unii îi zic și poem istoric.

Evident că patriotismul lui rezultă și din traducerea Psaltirei în versuri, mai ales la psalmul 86 sau mai bine zis la explicarea lui din textul:»

Și adecă alte semințai ce sunt Filistianii și Tyrul și năroadele Eitiopiei, aceștia fură aicia, adecă să voru răspunde deicia din sfinta besearică, precum vedem și în zilele noastre, că mulți să ne-

¹⁾ Psaltirea în versuri întocmită de Dosoftciu ediția prof. I. Bianu. 1887 p. XIII

voescu, unii și cu plată, să-și facă nume de șlehtă pentru cinste și slava aceștii lumi trecătoare, că unii sălescu să să răspundă din coroana leșască, alții din Țarigrad, alții dintr'Antihoiea și din Răm iară noi ne răspundem din sfântul Ierusalimu, maica sfintei bisiaricii noastre, sfintulu Sionu, pentr'aciaia zice: «Maică mi-i Sionul, va zice omulu»¹.)

Dosofteiu la tâlcul psalmului 28 laudă taina sfintei cuminecături arătând că în legea veche se jertfeau miei iar în cea nouă jertfa cea fără de sânge la sfânta Liturghie. Dosofteiu ca adaus la cuvintele din urmă ale psalmistului: Domnul va blogoslovi pe norodul său cu pace zice: »Dă Dumnezeu sfinte și mie unui păcătos acela bine mișelului Dosoftei, cu toți creștinii sfinții Tale, pentru ruga sfinții sale maicii Precistei Mariei, ce te-a născut fecioară și a rămas fecioară, și pentru ruga tuturor sfinților, *adevăr*»²).

De aici se văd sentimentele lui către țară în oare-care măsură. El comentează și alți psalmi ca 50, 52, 132 dar nu face ceeace îi atribuie Nicolae Dobrescu, că ar denatura textul, căci adăogirile le face la comentarea psalmului iar deși în unele locuri textul este întregit, acolo nu vorbește de starea de pe vremea lui, ceeace face numai la comentarul textului. Și este interesant cum Dosofteiu tâlmăcește. De pildă la psalm 28: «Glasul Domnului ce sfărâmă Chedrii» chedrii sunt oamenii cei aleși și mai mari că dacă aud glasul sfintei Evanghelii, ei se înfrâng cu inima și-și uită toată mărirea de pe pământ, cât bagă în samă și pe cei săraci».

¹) Psaltirea lui Dosofteiu ed. Bianu p. 293—4

²) Psaltirea: ibid. p. 98

Dar și mai important este pentru lucrarea noastră că Dosofteiu face prima încercare de versificare artistică, deci iată din biserica ortodoxă vin și primele începuturi ale poeziei culte. Dl Bianu zice că: Ea merită o atențiune deosebită din partea istoricului literar, pentru că autorul ei, . . . a trebuit să învingă greutăți foarte mari, având a supune disciplinei versificațiunei o limbă, care înainte de dânsul nu a fost supusă decât regulilor foarte vagi și comode ale versificării populare».

De notat este că el tipărește: «Dumnezeasca Liturghie (1679), prefața o închină domnitorului; tot așa închină Domnitorului *Duca Voevod* prefetele dela Psaltirea (1680) slavoromână, Molitvelnic (1681) și Paremii (1682). Cu cheltuiala domnitorului se tipăresc Psaltirea și Molitvelnicul.

Două merite mari are deci Dosofteiu pe teren național cultural: a pus începutul poeziei literare și el: «deschide cel dintâi drumul pentru naționalizarea slujbei bisericesti, punându-o pe românește»¹⁾.

În Ianuarie 1684 mitropolitul Dosofteiu al Moldovei, însoțit de boeri și mulți preoți merge la țarii din Moscova Ioan Alexei și Petru Alexei, cu rugămintea să-i ia sub aripile lor pe Români, trimițându-le oaste împotriva agarenilor, cari sunt gata a pustii pământul²⁾.

¹⁾ N. Dobrescu: Istoria Bisericii Române, București, 1923 p. 97.

²⁾ Ștefan Ciobanu: Dosoftei mitropolitul Moldovei, tradus de Ștefan Berechet Iași 1918 p. 87.

Contribuția lui Mitrofan al Hușilor și Buzăului.

Înainte de a ajunge episcop de Huși a fost tipograful mitropolitului Dosofteiu, căruia i-a ajutat la tipărirea Psaltirei româno-slavone din 1680. El stă episcop la Huși dela 1683-1686 iar apoi se refugiază la Șerban Cantacuzino în Țara Românească, unde ajunge conducător al tipografiei domnești. Prin meritele câștigate aici, ajunge episcop la Buzău, unde tipărește «*Pravoslavnică Mărturisire*» alui Petru Movilă în 1632, apoi Triodul, Mineele, Octoihul, Molitvelnicul, Penticostarul și Liturghia. El dă numai tipicul, paremiile și sinaxarele în românește.

Mitrofan cel puțin în parte a contribuit la lățirea limbei românești prin cărțile de slujbă bisericească.

Mitropolitul Teodosie Veștemeanul.

Acest ardelean de lângă Sibiu, călugărit la mănăstirea Cozia, în anul 1668 este ales mitropolit al Țării Românești. Sub Grigorie Ghica trebuind să plece în surghiun la mănăstirea Tismana, în 1678 revine în scaun sub Șerban Cantacuzino.

A tipărit mai multe cărți: Liturghia în 1680, Evanghelia în 1682, Apostolul în 1683, *Biblia în 1688*, *Învățătura preoților* în 1701.

El a determinat pe domnul Șerban Cantacuzino să împartă în dar pe la biserici Evanghelia și Apostolul.

A fost nu numai un râvnitor de cele sfinte, ci și un om iubitor de neamul său, ceea ce vedem din prefața unei cărți.

Mitropolitul Teodosie Veștemeanul în prefața Liturghierului din 1680 zice: «nouă jalnic și plânguros lucru este într'atâta micșorare și călcare rodului nostru cestui românesc, carele odată și el *între puternicele neamuri și între tarii oameni*, iară acum atâta de supus și de ocărât este, cât nice învățătură, nice știință, nice armă, nice legi, nici nice un obicei întru tot rodul, ce se pomenește astăzi rumân (între Rumâni, ce zicem, cuprindem și pe Moldoveni, că tot dintr'o fântână cură) nu este, ci ca nește nemernici și orbi într'un obor învârtindu-se și înfășurându-se, dela streini și dela varvari, doară și de la vrăjmașii rodului nostru, cer și se împrumutează și de carte și de limbă și de învățătură. O grea și dureroasă întâmplare!»

Noui atacuri ale istoricului Xenopol.

Istoricul Xenopol, în volumul VIII al Istoriei sale caracterizând moravurile din secolul al XVII-lea zice că «*îndeletnicirea de căpetenie a acestui timp rămase tot religia*» și aceasta din lipsă totală de propășire intelectuală¹⁾. El își bate joc de boeri cari mergeau în Muntenia la Utrenie și Liturghie, iar de preoți zice: «In seara zilei de Paști (tocmai pe atunci când se afla Paul în Muntenia), toți preoții din diferitele târguri însoțiți de sărmani de cântăreți și de coriști, se adună în bande, purtând icoane.... vizitând casele boierilor și dorindu-le bucurie pentru sărbători. Fiecare om sărută icoana și le dă câte ceva..... La Bobotează se adună.... mii de egumeni, preoți.... atrași de spe-

¹⁾ Xenopol: Istoria vol. VIII p. 171.

ranța gratificațiunilor¹⁾. Dar Xenopol vede și în zidirea de biserici numai bigotism²⁾.

Este o mare profanare această atitudine. E o profanare a muncii, a episcopilor și mitropoliților din secolul al XVII-lea, ca să nu amintim decât de mitropolitul Dosofteiu, de episcopul Mitrofan și de mitropolitul Teodosie! Cum adică, acești muncitori ai Bisericei să nu fi avut nici o înrâurire asupra vieții din timpul lor? Iar daniile unui Constantin Brâncoveanu să fie acte de bigotism. Noi cităm aici din Xenopol despre daniile marelui domnitor ca să se vadă că ele nu puteau fi acte de bigotism.

«El (Brâncoveanu) zidește din temelie mănăstirea Horezul, turnul bisericii Doamna din București, casa cea domnească și alte două rânduri de case lângă biserică, rezidește clopotnița cea mare din București, care fusese dărâmată de un trăsnet, adaugă mănăstirea Argeșului împodobindu-o cu odoare, face din nou eleșteul cel mare de lângă București la fântâna Țiganului, zidește la Râmnic o mănăstire nouă și alta la Vâlcea mănăstirea Manoil, aduce apă cale de două poște în Focșani, adaoge un rând de chilii la mănăstirea Sfântul Gheorghe din București, niște case la mănăstirea dela Potlogi, ridică marele și luxuoasele sale palate la București, Potlogi, Târgoviște, Mogoșoaia și altele mai mici.

În privirea celor streine, construiește o biserică în Făgăraș, una la Ismail în Bugeag, alta la Galata în Constantinople, împodobește cu o

¹⁾ Xenopol: Istoria vol. VIII p. 172.

²⁾ Xenopol: vol. VIII p. 174.

coroană de pietre scumpe tidva sfântului Mihail Sinadski din muntele Atos. Fiind apoi aduse aceste moaște în Muntenia, în două rânduri, spre a izbăvi țara de lăcuste «care de pe pământ se făcură nevăzute înaintea lor», cum afirmă documentul Brâncoveanu pentru a mulțumi mănăstirii ce trimeseșe poporului său acest ajutor, îi face metric pe an 6000 de bani, iar călugărilor ce venise cu capul sfântului, le dă o mulțumită de 600 de bani. Mai face apoi metric anual de 4000 de bani, plus 3000 pentru cheltuiala fraților ce veneau să-l primească, mănăstirii Trigni din țara Turcească; asemenea mănăstirii Dioniziatu din muntele Atos 8000 de bani pe an¹⁾.

Prin hrisovul din 1649 Matei Basarab apără pe călugării mănăstirei Flămânzești (Argeș) de bănuiala că ar fi imorali și îi laudă: «că-și păzesc lucrul și biserica cum se cade»²⁾.

Un domnitor contimporan laudă pe călugări iar cu aproape 300 ani mai târziu Xenopol hulește clerul!!!

¹⁾ Xenopol: vol. VIII p. 156.

²⁾ N. Iorga: Anciens Documents De Droit Roumain vol. II. Paris-Bucarest 1931 p. 291.

CAP. XII.

Mitropoliții Moldovei alăturați de popor în sec. XVIII-lea.

Ei conduceau locotenența țării.

Încă în anul 1581 mitropolitul Moldovei, împreună cu boierii și cu mult popor au fugit în Polonia ca să scape de jafurile domnului din Moldova Iancu Sasul, care pusese dări mari pe popor, între altele dispunând ca tot al zecelea bou să fie al lui. Mitropolitul cu boierii au intervenit la Poartă, care l-a scos din domnie, urmând Petre Schiopul.

După păstorirea plină de râvnă a mitropolitului cărturar Dosofteiu (pe la 1685), era firesc ca și domnitorii să fie cât mai râvnitori pentru cele sfinte. Așa vedem pe domnul Mihai Racoviță în 1704 mărinind biserica curței domnești și zidind încă o biserică lângă vama Iașilor. În anul 1705 vedem pe Antioh Cantemir în a doua sa domnie zidind o mănăstire lângă Milcov și tratând cu blândețe pe cei săraci.

Domnul Dimitrie Cantemir († 1720) a zidit mai multe biserici. Acesta iubea filozofia, matematica și arhitectura, deci nu-i mirare că bisericile din satele lui dovedesc un gust fin artistic »pentru că fiind de dânsul croite și plănuite se văd a avea un stil grațios și cam original«¹⁾

¹⁾ Manolache Drăghiciu: Istoria Moldovei Iași 1857 p. 221.

Biserica ajută mult în timpul domniei lui Nicolae Mavrocordat ca dările să nu se sporească, ba a hotărât ca dările ce se luau dela arhieriei și mănăstiri să se înlăture. În hrisovul acesta sunt iscăliți și doi patriarhi: Samuil al Alexandriei și Hrisant al Ierusalimului, cari atunci se aflau în Moldova¹.)

Grigorie Ghica Vodă în a treia sa domnie înfrumusețează biserici și la sfatul patriarhului Hrisant al Ierusalimului, întemeiază școala domnească.²)

Mitropolitul Iacov Putneanul apară poporul de nedreptăți. Darea văcăritului.

Pe timpul domniei fanariote poporul era adus la sapă de lemn. Mitropolitul Iacov Putneanul ca unul care purta grije de nevoile poporului a afurisit pe ceice chinuesc poporul și mai ales a aruncat blestem asupra dajdiei grele a văcăritului.

Acest mitropolit avea locul la dreapta domnitorului în divan. S'a născut la mănăstirea Putna, unde a prins dragoste de viața monahală și de învățătură. Murind mitropolitul Nichifor (grec) soborul a ales în anul 1750 pe Iacov dela Putna. »Când Domnul țării Ion Teodor Calimachi se gândi să aducă o prefacere în școlile moldovenești, însărcină cu aceasta pe mitropolitul Iacov, cărturar cu bun nume și mare râvnă pe făgașul acesta... Pentru a răscoli setea de învățătură și a îndemna pe părinți să-și în-

¹) Drăghiciu : op. cit. p. vol. II. p. 6.

²) Drăghici : op. cit. p. 13.

vețe copiii carte, Iacov tipărește o carte, căreia îi spune așa de dulce și mângăios: „*Cereasca floare*“ în care îndeamnă pe fiii săi duhovnicești, zicând: »să-și dea fiecare om feciorii lui la carte — arătând tuturor cu mare putere de căldură duhovnicească, foloasele luminei și nevoia studiilor«¹⁾.

El tipărește mulțime de cărți pentru preoți: »Adunarea de rugăciuni«, Adunarea celor șapte taine, Psaltirea, Târnosania, Penticostarul, Molitvelnicul etc.

La zece ani de păstorire are conflict cu domnitorul Ion Teodor Calimachi, care avea un frate, pe mitropolitul Gavriil din Salonic, și intenționa să-l așeze în locul lui Iacov. Calimachi a recurs la o intrigă, cerând mitropolitului să ridice blestemul de pe darea văcăritului, dar mitropolitul n'a cedat și a plecat în surghiun la Putna.

Lupta împotriva dării văcăritului.

Constantin Duca voevod în 1693 a îndrodus darea văcăritului (impozit după numărul vitelor). Dar Antioh Cantemir abrogă darea aceasta.

În anul 1698 Antioh Constantin Voevod emite un hrisov de abrogare a văcăritului, și spune că a chemat la sine pe patriarhul Constantinopolului Iacov, care era întâmplător în țară, pe Sava mitropolitul țării și pe episcopii Misail al Romanului și Laurentiu al Rădăuților și Varlaam al Hușilor și pe egumeni și boieri

¹⁾ a. Lascarov Moldoveanu: în Fântâna Darurilor pe Ianuarie 1933 p. 8.

și cu toții împreună au pus mare blestem pe văcărit¹⁾.

Mihail Racoviță impune din nou văcăritul (90 bani de vită urcându-se până la 2 lei 30 bani), care se menține și sub Constantin Racoviță. Acesta sub a doua sa domnie văzând că plătesc acest bir și unii cari nu au vite, a convocat soborul arhierilor, pe Iacov mitropolitul, Ioanichie episcopul de Roman, Dositeiu al Rădăuților și Ioanichie al Hușilor, pe egumeni, cu boierii mari și mici, și a încheiat act cu blestem și afurisenie ca acest bir să nu mai fie în Moldova. Locuitorii aflând lucrul acesta au venit iar la vetrele lor căci mulți fugiseră cu vite cu tot ca să scape de bir.

Ajungând Graviil mitropolit, fratele lui, domnitorul, îi cere desființarea blestemului, dar nici mitropolitul și nici soborul moldovenesc nu desleagă blestemul²⁾. Notăm aici că la îndemnul lui Iacov Putneanul poporul alungă pe vistiericul asupritor Stavarache.

Sub a doua domnie alui Ion Grigorie Calimach războiul între Ruși și Turci a adus pe acești din urmă prin Moldova (1766) Din fața celor 30 mii de turci, boierii s'au ascuns în mănăstirile orașului Iași, salvându-și viața.

În 1769 mitropolitul Gavriil cu boierii întâmpină pe Ruși când întră în Iași.

În 1769 rușii ocupă ambele principate și generalul Eiem a trimis câte o deputație din ambele principate, în cari erau și fețe biseri-

¹⁾ N. Iorga: Anciens Documents de droit Roumain vol. II. Paris-Bucaresti 1931 p. 402.

²⁾ Xenopol: origina și genealogia casei Calimachi: În arhiva Societății științifice din Iași anul 1897 tom. VIII p. 459.

cești. Cea din Moldova s'a prezentat împărătesei Ecaterina în Dumineca Floriilor, ca să mulțumească pentru că oștile rusești au scăpat țara de Turci. Inochentie episcopul Hușilor a ținut discursul convenit. Din suită făcea parte și arhimandritul Vartolomeiu Măzăreanu, egumenul mănăstirii Solca și Benedict, egumenul mănăstirii Moldovița ¹⁾.

În 30 Noembrie 1769 din partea Munteniei și Moldovei se duc două delegații în Rusia. Delegația din Muntenia avea în frunte pe Grigorie mitropolitul cu arhimandriții Chesarie și Filaret. Arhimandriții Sofronie și Damaschin al Argeșului au primit ca răsplată chipul împărătesei Rusiei pentru agitațiile întretinute în țară împotriva Turcilor și a Austriei ²⁾.

După fuga lui Alexandru Mavrocordat în Rusia la 1785 s'a ținut divan sud conducerea mitropolitului scriindu-se Porții că ei nu sunt de vină de plecarea domnitorului. Poarta răspunde mitropolitului că Alex. Ipsilante este numit domn.

În anul 1806 când Alexandru Moruzzi a fost pus domn de Poartă, hatmanul Alexandru Mavrocordat fu trimis la Iași să pregătească primirea domnitorului. Hatmanul, după pregătirea palatului domnesc.... s'a înfățișat la mitropolitul Veniamin Costache, unde se aflau toți boierii adunați, și a dat creditivele sale.... Mitropolitul atunci cu boierii s'au arătat foarte mulțămiiți de rânduirea lui Moruzzi ³⁾.

¹⁾ Bobulescu : Fețe bis. în răsboae p. 13.

²⁾ Bobulescu : Fețe bisericești în răsboai p. 76.

³⁾ Drăghiciu : op. c. p. 73.

Respingerea unui atac nedrept.

Istoricul Xenopol nu vede nici în epoca fanariotă decât numai religiozitate exterioară și corupție. Xenopol zice: «Până acolo mergea bigotismul norodului încât oamenii erau chiar siliți a merge la biserică». E ciudat a grăi de bigotism, când aplici forță: ori bigotism, ori forță, din două una, dar nu împreună, căci omul bigot merge la biserică fără forță din afară. Dealtcum chiar Xenopol zice că Mavrogheni a luat asemenea măsuri ca să-și arate strășnicia ¹⁾.

Că Alexandru Ipsilanti a ordonat preotului din Albeni să bage în jug pe ceice nu mergeau la biserică, e un caz rar! Dar Xenopol nu pomenește nimic despre ceice de bună voe mergeau la biserică. Nu ne mai mirăm căci până și pe mitropolitul Veniamin Costache îl prezintă ca om inconsecvent ²⁾.

¹⁾ Xenopol: Istoria vol. X. p. 165.

²⁾ Xenopol: Istoria vol. X. p. 84.

CAP. XIII.

Insemnătatea națională și culturală a episcopului Damaschin al Râmnicului.

Fu ales episcop al Buzăului în 3 Oct. 1703 iar de aici trece la Râmnic în 1708 pe urma lui Antim, care ajunge mitropolit. Și la Buzău a muncit și la Râmnic. Austriecii ocupând Oltenia, pe Damaschin îl vedem conducând o delegație de boieri la Viena în Februarie 1717. Delegația a prezentat un memoriu la consiliul aulic de războiu, cerând apărarea intereselor țării și ale Bisericii. Interesele bisericii și ale mănăstirilor erau cuprinse în două puncte iar celelalte în opt puncte. Cu privire la biserică memoriul cerea ca să se păstreze privilegiile existente iar mănăstirile să fie scutite a încarțirii trupe.

În 19 Iulie 1718 se face o petiție către principele Eugen de Savoia, în fruntea boierilor și a egumenilor iscălește episcopul Damaschin, care mai mult silit a fost favorabil austriecilor¹⁾.

Dacă austriacii au aprobat doleanțele bisericesti, aceasta se datorește adevărului că clerul oltean avea o mare putere asupra poporului.

¹⁾ N. Dobrescu: Istoria Bisericii Române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriace. București 1906 p. 12.

Administrația austriacă însă a produs și nemulțumiri căci episcopia Râmnicului a fost supusă mitropolitului din Belgrad iar egumenii erau aleși cu amestecul Curții imperiale și averile lor erau administrate de austrieci. Episcopul protestează în Noembrie 1719 într'un memoriu de 11 puncte, cerând între altele ca la Râmnic să fie mitropolie etc.

Preoții Brașovului țin legături cu episcopul Damaschin căci pe timpul ocupației austriace, Românii din Țara Bârsei, țin legături bisericești, cu episcopul Râmnicului, care îi îndeamnă să stăruie în legea strămoșească, fugind de uneltirile papistășești.

Dar el înfiripează legături cu Românii ardeleni și pe calea cărților ce le tipărește. El, care în 1704 tipărește Apostolul în Buzău, tipărește în 1724 la Râmnic: »Invățătura despre șapte taine« iar în 1725 o *Psaltire*, are marea amărăciune să nu-și poată tipări toate cărțile traduse, căci administrația austriacă îi pune în cale multe piedici. El cere lui Tige să tipărească mai multe cărți rituale din slavonește ca poporul să înțeleagă slujba din biserică. Însă Austria nu vedea cu ochi buni ca în Ardeal să se răspândească cărți, căci în anul 1725 Consiliul de Răsboiu respinge cererea episcopului Damaschin de a răspândi în Ardeal, în Banatul Timișoarei și în ținutul Aradului cărțile de rugăciune tipărite la Râmnic ¹⁾.)

Un »Antologiu« tradus de Damaschin a apărut după moartea lui în anul 1745 sub epis-

¹⁾ N. Dobrescu : op. c. p. 59.

copul Clemente iar *Mineele*, traduse tot de el, au apărut și mai târziu ¹⁾.)

Să cugetăm acum că munca lui uriașă se desfășoară întrun timp de dominație streină și că chiar egumenii mănăstirilor erau puși de stăpânii streini, să dea însărcinare unui consilier catolic al administrației austriace să controleze veniturile etc. Până și la alegerea episcopului după moartea lui Damaschin, — după adunarea electivă tradițională a ales trei candidați, lista a fost înaintată mitropolitului sârbesc Moise Petrovici, care a recomandat împăratului austriac pe egumenul Ștefan, care însă muri fără să primească hirotonirea. «Episcopul era obligat să dea a treia parte din veniturile sale tezaurului împărătesc²⁾).

Rolul național al mănăstirilor.

Pe timpul administrației austriace erau 36 mănăstiri în Oltenia, dintre cari 14 erau mănăstiri domnești, 6 închinată, iar 20 erau independente, nesupuse nici boerilor, nici domnului, nici episcopului. La cele domnești domnul dispunea de avutul lor și de egumeni, iar în timp de războiu ele veneau în ajutorul Domnului, contribuind la ușurarea serviciilor puse pe țară prin aceea că dau făină, orz, unt, miere, care de transport etc. ³⁾

1) Iorga: Istoria literaturii rom. II. p. 328 nota 3.

2) N. Dobrescu: op. c. p. 84.

3) N. Dobrescu: op. cit. p. 46—47.

Românismul episcopului Inochentie al Râmnicului.

Urmaşul lui Damaschin, Inochentie caută să apere biserica de împilare străină. Aşa îl vedem că apără uzul dela mănăstirea Tismana în privinţa numirii egumenului. Intre episcop şi administraţie sa ivit grav conflict pe tema numirii egumenilor. Administraţia avea candidaţii săi, episcopul pe ai săi¹⁾.

Tot Inochentie în 4 Sept. 1730 intervine pentru scutirea preoţilor de dări iar în 20 Iunie 1731 cere ca preoţimea olteană să fie tratată la fel cu cei din celelalte teritorii ale casei de Austria. El scrie curţii din Viena că lucrurile lor, ale provinciei şi ale boierimii încep a merge rău şi că ar fi bine să se dea şi locuitorilor Olteniei legile şi obiceiurile din Transilvania²⁾.

El era şi cărturar. A tipărit un Molitvelnic, în 1731 tipăreşte Triodul, Liturghia, Catavasierul. «Numeroase cărţi editate de Inocenţiu au fost depozitate în Sibiu, la un oare-care Dimitrie Moldovan». Ele au fost confiscate de Stat care le-a vândut.³⁾

Episcopul Aradului Sinesie Jivanovici a comandat cărţi dela Râmnic.

În anul 1737 episcopul Clement al Râmnicului (Oltenia) văzând că Oltenia de 20 ani geme sub domnie austriacă, preferă să treacă la Turci, crezând că aşa mai bine va servi neamul românesc. Episcopul Clement era retras la Lotru,

¹⁾ Dobrescu: op. p. 89.

²⁾ Dobrescu: op. p. 101.

³⁾ Dobrescu: op. cit. p. 112.

dar la insistența lui Constantin Mavrocordat Vodă, s'a pus sub protecția Turcilor și Tatarilor, cari înaintau spre Slatina.¹⁾

Rolul episcopului Chesarie al Râmnicului.

A păstorit șapte ani (1773—1780. Cunoștea limbile greacă, franceză și latină. Așa înțelegem că el a întovărășit pe mitropolitul Grigorie al II-lea la Petersburg, la curtea împărătesei Ecaterina. Pe atunci se credea că țările române vor rămâne Rușilor și de aceea mitropolitul dorea să cunoască ce soartă așteaptă țara pe viitor.

Chesarie iubea pe săraci, dăruind pentru ei 15 pungi de bani. A cheltuit pentru biserici, școli și mănăstiri. A reorganizat tipografia episcopiei, a tipărit cărți de slujbă: Octoih, Triod, Molitvelnic, Ceaslov, Psaltire, dar mare operă a săvârșit prin tipărirea Mineelor pentru întâia dată în românește²⁾.

Episcopul Filaret al Râmnicului.

Amintim despre el fiindcă a fost solul lui Alexandru Ipsilante în Ardeal ca să trateze întoarcerea fiilor fugari ai domnitorului. În anul 1792 a câștigat favoarea domnitorului Mihai Șuțu, când a ținut un discurs frumos la urcarea Domnului în scaun. A ajuns și mitropolit. El a tipărit și restul de Minee pe cari nu le tipărise Chesarie. A mai tipărit și alte cărți, cari au străbătut în multe biserici din toate teritoriile locuite de români. Iată ce rol frumos a avut ortodoxia!!!

¹⁾ Dobrescu : op. cit. p. 133.

²⁾ Dobrescu: Istoria Bis. Române București 1923 p. 153.

Patriotismul lui Antim Ivireanu.

Acest mitropolit al Ungro-Vlahiei a fost surghiunit de domnitor, deși era mare patriot. Așa în Didahia a 2-a la Schimbarea la față a Domnului zice: «Noi nici mai marilor noștri, atât celor bisericesti, cât și celor mirenești nu le dăm căzuta cinste, nici lui D-zeu, nici ne supunem lor cu dreptate, ci cu viclenie și cu răutate și, în loc de a-i iubi și a ne cuceri lor, noi îi grăim de rău și îi ponosluim. Dar să vedem, ce zice D-zeu pentru dânșii la cartea Eșirei cap. 22: «Pe Dumnezeii tăi să nu-i grăiești de rău și pe boierul norodului tău să nu-l vorbești de rău». Tâlcuitorii Sfintei Scripturi înțeleg să fie Dumnezei: arhieriei, păstorii și dascălii bisericii; boierul norodului înțeleg a fi împărații, domnii și judecătorii»¹⁾).

Pentru a fortifica respectul către stăpânire foarte adesea în predicile sale, la ocaziuni festive, exprimă sentimentele sale de stimă către Domn, către boieri și arhieriei prezenți, dörindu-le pace, sănătate și zile multe.

Ce mare efect au avut pentru Românism didahiile, în cari îndemna poporul să fugă de crime, de ucideri, beții, imoralitate etc. Și tot el dându-și seama că creștinii nu toți se bucură de aceste muștrări, ci unii se întristează, el răspunde că unii ca aceștia sunt ca viermele dela rădăcina hreanului, care s'a pomenit în hrean și acolo rămâne. Dar creștinii trebuie să-și dea seama că ei trebuie să schimbe relele în care

¹⁾ Episcop Melhisedec: Didahiile sau Predicile mitropolitului Antim Ivireanu Tom. II. București 1888 p. 14.

au apucat, căci Ecleziasul zice: «De D-zeu să ne temem și poruncile lui să le păzim».

Pentru țară foarte mare binefacere au fost predicile lui Antim, influențând spre bine moravurile, predicând despre bărbăția de a apăra adevărul, sinceritatea, dreptatea, cruțarea, căci el combate mulțimea inelelor de pe mâinile femeilor și laudă pe femeile cari frământă pâine. Cu putere combate el vrajbele, înjurăturile de cruce, de pomeni, luminări etc.

CAP. XIV.

Preoțimea în revoluția lui Horia.

Capii revoluției lui Horia cu două zile înainte de începerea revoluției au adunat în secret pe țărani necăjiți și obijduiți la biserică din Meșteacă¹⁾. Aici au jurat cu toții iar martirul Crișan ca să facă efect mai puternic, s'a arătat oamenilor cu o cruce de aur în mână și s'au înțeles că acea cruce să le fie semnul după care să meargă cetele lor de răsculați. Preoții erau oamenii de legătură ai mișcării. O circulară a lui Horia ajunge la popa Simion din Lupșa Munților Apuseni și de acolo la Măgina, iar patru țărani înarmați cu pistoale au fost trimiși în partea de jos a Mureșului, ca să citească un ordin al lui Horia, din comună în comună prin preoți²⁾. Erau și preoți, cari s'au așezat în rândurile răsculaților. Nu numai țărani, dar și preoți răsvrățiți erau prinși, ca de pildă preoții Dumitru din Cinciș și Mihai din Băcia, (Hunedoara), prinși de locotenentul Kalyani, care după ce i-a dojenit, le-a dat drumul.

Unii preoți nu au aderat la revoluție, alții de silă au aderat, dar fapt este că ei au ajutat

¹⁾ N. Densușianu: *Revoluția lui Horia*, București 1884 p. 367 nota 2.

²⁾ N. Densușianu: *Revoluția lui Horia*, București 1884 p. 367 nota 2.

mult mișcarea, ceea ce se vede și din faptul că pe la mijlocul lui Decembrie 1784, când revoluția încetase, preoții au colectat bani pentru Horia ca să poată merge la Viena. Preoții au fost arestați, colecta oprită, iar comunele de unde erau preoții, au fost ocupate de armată ¹⁾.

Preotul român din Micăsasa a călcat în picioare ordinul guvernului, preotul Vasile din Pintic de lângă Bistrița a chemat pe oameni noaptea la biserică și le-a comunicat un ordin al lui Horia. Cât de mari rosturi au avut preoții în acea revoluție se vede și din faptul că în comuna Paloș (jud. Târnava Mare) 30 preoți s'au adunat și au hotărât și ei participarea la revoluție ²⁾.

Natural că episcopul Ghedon Nichitici umbla în multe localități să liniștească poporul, ca și mai mulți protopopi ai săi. El merge la Sebeș (Alba), la Orăștie, Deva, Țebea, Abrud. Tot așa și episcopul Petru Petrovici al Aradului a plecat în părțile Hălmagiului ca să liniștească poporul. Mulți preoți cari au participat la revoluție au fost uciși, aruncați în temniți iar alții mutați în alte comune. Preotul din Alba-Iulia, Nicolae Raț, fu obligat să asiste la schingiuirea lui Horia și Cloșca. Până când unul era frânt pe roată, preotul a ținut cu mâna pe după cap pe celalalt, dar când veni rândul și lui Cloșca să fie frânt pe roată, preotul a leșinat și fu dus acasă cu carul ³⁾.

¹⁾ Bobulescu: op. cit. p. 48.

²⁾ Bobulescu: op. cit. p. 50.

³⁾ Bobulescu: op. cit. p. 61.

Remarcăm aici că din județul Aradului, precum citim în Istoria județului și orașului Arad, scrisă de profesorul Alexandru Márki, au participat la revoluția lui Horia preotul din Adea (în vol. I. p. 222 arată că voivodul din Adea a participat la 1241 la luptele contra Tătarilor, ori voievozi aveau numai Români), preotul din Buteni, preotul din Gașa, preotul din Târnova și preotul din Slatina ¹⁾.

Istoricul Márki arată că dela 1784 până pela 1820 răscoalele au reibucnit mereu în răsăritul județului Arad (Zarand). In anul 1812 preotul Popovici din Crocna a fost arestat pentru revoltă, ca dovadă că animatorii mișcărilor erau preoții.

In revoluția lui Horia au luat parte foarte mulți preoți, dar istoria nu pomenește pe toți. Intre cei nepomeniți este și preotul Ionaș Căzan din comuna Mesteacăn, care a luat jurământul dela poporul adunat de Horia, Cloșca și Crișan la biserica din Mesteacăn în 1784. In comuna Mesteacăn, precum ne raportează preotul Aurel Barna, cu actul Nr. 46 din 1 Mai 1933, și azi se vorbește de preotul Ionaș Căzan, al cărui nepot preotul Iosif Căzan, a fost ucis mișelește de unguri în 1848.

Iată că suferințele preoților ortodocși treceau din tată în fiu. Un document contimporan dovedește afirmația că preoții au fost sufletul mișcării. In 2 Iunie 1790 nobilii din adunarea județului Hunedoara cer ca Iosif Meheși secretar

¹⁾ A. Márki: Arad vármegye és Arad város története vol. II. p. 743-5-7-751.

la cancelaria aulică din Viena și cancelistul Aron Pop să fie scoși din slujbă, pentru că Meheși e fecior de preot iar preoții au fost conducătorii revoluției din 1784 ¹⁾.

¹⁾ D. Z. Păclișanu: Luptele politice ale românilor ardeleni din anii 1790 - 1792 București 1923 p. 8.

CAP. XV.

Ortodoxia fortifică Românismul în luptă cu Unirea.

Dupăce apostatul Atanasie și câțiva preoți și protopopi dezertară dela ortodoxie, bunii ortodocși au simțit îndată că lepădarea de ortodoxie înseamnă lepădare și de românism. În 25 Iunie 1701 când apostatul Atanasie s'a instalat în biserica mitropolitană din Alba-Iulia, un preot și doi mireni buni din Brașov, protestau fățiș ca un episcop catolic să se instaleze în biserica zidită de voevozii Țării Românești ¹⁾.

În Septembrie 1701 se turburară chiar și Românii din Alba-Iulia de manoperile lui Atanasie Apostatul, cerând să li se dea una din cele două biserici românești, iar când li-s'a refuzat cererea, au declarat că mai bine vor trece în Țara românească decât să se facă papistași. ²⁾

Marele român ortodox Gavril Nagyszegi se pregătea să adune pe toți ortodocșii la o mare adunare de protestare, dar fu aruncat în temniță. De acolo, din temniță, auzind că papistașii au dus soldați la Alba-Iulia, ca să terorizeze pe ortodocși și că mitropolitul Atanasie voește

¹⁾ I. Lupaș: Desbinarea bis. a Românilor ardeleni în lumina docum. din întâia jumătate a veacului XVIII, în Studii, Conferințe și Comunicări Istorice, București 1928 p. 243.

²⁾ ibid. p. 244.

a lăsa câte un soldat la casa fiecărui român până ce se vor face papistași, — scrie că oamenii vor căuta să scape cu fuga, căci doar țara nu este închisă cu zid de piatră. ¹⁾

Lui Atanasie la înmormântare, — i-s'a ținut predica în limba maghiară, (în 1713), iar la instalarea renegatului Pataki, în 6 August 1723 un preot catolic a întâmpinat pe renegat în limba maghiară!

În timp ce uniții, puțini câți erau, se întreceau cu limba maghiară, — românii brașoveni nu au întrerupt legăturile lor cu Țara românească a fraților de o lege și de un sânge. Clerul și poporul din Ardeal în secolul al XVIII-lea rămase 83 ani fără mitropolit și episcopi și în timpul acesta legea și limba și-le-au menținut — grație legăturilor neîntrerupte cu Biserica din Principatele române, unde mergeau candidații de preoție să se hirotonească. În România de azi mai găsim mulți români intelectuali, cari nu au trecut încă pe pământul vechiului regat, dar iată că cu secole înainte candidați de preoție din Ardeal mergeau ca să se hirotonească la București, Târgoviște, Râmnic sau la Suceava, luând prin aceasta contact cu realitățile de acolo și aducând acasă vești despre stările fraților de un sânge și de o lege.

Evident că aceste legături erau favorabile Românilor, în tot chipul palmuit de vrăjmași. În anul 1747 Maria Terezia poruncește ca să fie dați afară din țară călugării schismatici adică ortodocși cari veneau din Principate, pentru că tronul dela Viena credea că ei sunt periculoși

¹⁾ Lupaș: op. cit. p. 245.

din punct de vedere politic. Aceeaș împărăteasă dispune să se oprească la vamă cărțile ce vin din Principate și să fie date iezuiților spre cenzurare¹⁾. Câtă deosebire între această măsură și toleranța românească de azi, care admite să vie în județul Bihor — atât de mult încercat în luptele pentru ortodoxie — ministrul Franței în Martie 1933 la Orade pentru a decora pe episcopul unit pentru meritul de a fi adăpostit în Bihor ordine catolice franceze vrăjmașe sufletului strămoșesc.

Viena catolică auzind că țărani români poartă în triumf pe călugărul Sofronie, care apăra ortodoxia, trimite ca administrator episcopesc în Ardeal pe Dionisie Novacovici, dimpreună cu generalul Bucov spre a restabili ordinea. Unii preoți ortodocși predă lui Bucov o cerere de eliberare a mai multor preoți închiși și insistă ca și preoții ortodocși să fie scutiți de contribuție precum sunt scutiți preoții Sașilor și mulți alții²⁾.

Preoții aceștia din puținul venit ce-l aveau își trimeteau copiii la mănăstiri ca să învețe carte, își mai cumpărau și ei cărți și făceau daruri la construire de biserici. Unii preoți în veacul XVIII-lea aveau cărți multe. «Dela un anumit „papa Isaia“ au furat cu *țidulă vicleană* mai multe cărți, iar episcopul Novacovici se plânge către locotenent-colonelul Lutz că preotului Șinea căpitanul de grăniceri i-a laut cărțile³⁾.

Văzurăm că ardelenii ortodocși aveau legături duhovnicești cu mitropolitul Teodosie Veștemeanul,

¹⁾ St. Hărăguș: Preoțimea română în veacul al XVIII-lea Sibiu 1907 p. 9.

²⁾ Iorga: Sate și Preoți: p. 255.

³⁾ Hărăguș: op. cit. p. 20 după Iorga XIII. 257.

cu Antim Ivireanul, cu Mitrofan și cu Daniil, iar pe Constantin Brâncoveanu îl considerau ca pe un părinte care i-a mângăiat în suferințe¹⁾.

Rușine mare a fost că preoții uniți au cerut stăpânirii habsburgice, ca să nu să mai admită înțrarea în Transilvania a preoților ortodocși din Moldova și Țara Românească și să nu se mai admită hirotonirea preoților în Țările Române²⁾.

Temnițele catolice au făcut pe mulți români ortodocși să nu uite că sunt români. Țăranii din Săliște: Daniil Milea, Stan Borcea și Dumitru Șteflea în anul 1745 sunt închiși în temniță pe patru ani, cinci preotese au stat 2 luni în temnița din Sibiu, patru români din Jina (lângă Săliște): »au zăcut 7 săptămâni în Uioara pentru lege..... noaptea îi băga în temniță cu scara în pământ și îi răstignea în belciugi de fier și le băga un lanț printre picioare și punea la capătul lanțului lacăt«. Patru preoți au stat 4 luni în temniță, 16 oameni din comuna Poiana au fost închiși 14 săptămâni iar preotului Maniu i-au degerat picioarele și i-au căzut amândouă, dus la Blaj cu puterea. Preotul Cosma din Deal a stat 60 de săptămâni în temnița din Alba-Iulia³⁾.

Acest preot mai târziu a ajuns mitropolit în Țara Românească, unde și domnitorul Gheorghe Ghica prin hrisovul din 14 Mai 1750 chema pe românii ardeleni, în timp ce uniții uitați de sine, insistau la stăpânirea habsburgică să închidă granițele, cum am văzut mai sus.

¹⁾ Lupaș: op. cit. p. 253.

²⁾ Lupaș: op. cit. p. 259.

³⁾ Lupaș: op. cit. p. 265.

Ortodoxia a fortificat rezistența națională, temnițele și tunurile lui Bucov au făcut pe ortodocși să știe și mai bine că ei sunt români și ca români ortodocși trebuie să moară.

CAP. XVI.

Ortodoxia și luptele politice din ani 1790-92 în Ardeal.

Supplex Libellus Valachorum.

Puțină vreme s'au aplicat dispozițiile de largă libertate ale împăratului Iosif II. Acesta în anul 1781 a emis cunoscutul: *Edict de toleranță* prin care se acorda pentru toți cetățenii libertatea cultului religios. În anul 1783 acest împărat a poruncit a treia oară ca deosebirile confesionale la nici un prilej să nu mai fie luate în considerare. În 16 August 1783 dă drept iobagilor de a se putea căsători fără voia domnilor de pământ, de-a putea învăța și a dispunea de averea proprie, dându-le și alte drepturi.

Dar în 28 Ianuarie 1790 împăratul revocă dispozițiile de libertate și atunci furia nobilimii maghiare față de români izbucnește cu o nouă putere. Județul Hunedoara alungă pe subprefectul român Ladislau Pop și contra lui Iosif Meheși secretar la cancelaria aulică din Viena și a cancelistului Aron Pop începe o aprigă campanie¹.)

În 26 Iunie 1790 episcopul ortodox Gherasim Adamovici trimite protopopilor o circulară ca să sfătuiască preoțimea a nu trimete

¹) Z. Păclișanu: op. cit. p. 8.

cereri directe la dietă, ci episcopului ortodox, care va interveni la locurile convenite. Episcopul a fost denunțat la guvernul ardelean de nemeșii unguri, cari vedeau în episcop un agitator primejdios¹.)

Dacă drepturi pe seama Românilor nu mai existau, nu-i mirare că în 11 Martie 1791 au înaintat împăratului din Viena vestitul *Supplex Libellus Valachorum*².) Nu vom da conținutul suplicei ci vom sublinia un fapt important, din care vom deduce că meritul acestei petiții nu este a se atribui uniților. La pag. 2 a «*Supplex*»-ului publicat de părintele Dăianu se spune: «*Succesorii împăratului Traian au ținut Dacia în posesiune câțiva secolii de-arândul; sub stăpânirea lor s'a propagat în această provincie și credința creștină, după ritul bisericii orientale, prin stăruința episcopilor Prothogen, Gaudențiu, Nichita și Teotin*³».)

O altă dovadă internă ni-o dă următorul text: »In acești articoli (e vorba de *Approbatæ Constitutiones*) nu se făcuse nici o amintire despre biserica greco-orientală, de care se ține neamul românesc încă din timpurile întoarcerii sale la Hristos«⁴).

Uniții nu recunosc afirmațiile că neamul românesc s'ar fi ținut totdeauna de ortodoxie, deci autorul nu poate fi unit. Dovada a treia o dă textul: »în fine cari necercetând istoria patriei

¹) Păclișanu: op. cit. p. 12.

²) Dr. Dragomir: *Corespondența episcopului Gh. Adamovici Sibiu 1911* p. 4.

³) *Supplex Libellus Valachorum 1791*. Text original și trad. de Dr. E. Dăianu.

⁴) *Ibidem* p. 17 Sibiu 1901 p. 5.

și înțelesul legilor din patrie nici nu pot pătrunde dreptatea cererilor națiunii subscrise, ba poate sunt conduși încâtva și de oarecare ură ascunsă *contra națiunii și religiunii noastre*«¹⁾.

Aici e vorba de expresia: «religiunea noastră», sub care nu poate fi înțeleasă decât cea ortodoxă ca majoritară pe atunci și care era persecutată, deci un unit nu putea scrie așa ceva.

Episcopul Gherasim Adamovici spune în o scrisoare a sa către mitropolitul sârbesc Străfimirovici că: «dintre Români, unii de aici au compus o instanție»²⁾.

Di Bogdan Duică încă este de părerea că redactarea lui «Supplex Libellus» nu trebuie atribuită uniților, sau numai uniților³⁾.

Văzând clerul ortodox că «Supplex Libellus» a fost trimis dietei din Cluj, care s'a exprimat nefavorabil despre doleanțele politice ale Românilor, în ziua de 16 Sept. 1791 s'au adunat la Sibiu 29 protopopi ortodocși și au imputernicit pe «episcopul Adamovici și pe unul sau doi indivizi vrednici, pe cari va avea să-i aleagă din cler,... în scopul de a obține rezolvarea rugărilor înaintate»⁴⁾.

Origina Românilor în o predică din anul 1792.

Cu 20 de ani înainte de apariția cărții lui Petru Maior: «Istoria pentru începutul Românilor în Dacia», preotul Sava Popovici a rostit

1) Dăianu: op. c. p. 63.

2) Dragomir: op. cit. p. 5.

3) Telegraful Român Nr. 36—37 din 1933.

4) Dragomir: o. c. p. 12.

În 22 August 1792 o predică în biserica din Râșinari despre istoria Românilor din Ardeal. La început arată preotul Popovici că noi nu am prea străduit întru aflarea înțelepciunii, dar avem acum ocazia a ne lumina mai bine prin școală. Apoi arată vechimea neamului românesc, începând cu Decebal la anul 74, arată cauzele opririi Românilor în Ardeal, etc.¹⁾

Sava Popovici era om de încredere al episcopului Gherasim Adamovici și s'a rugat mult pentru izbânda acestuia la curtea din Viena la finele anului 1791.

¹⁾ I. Lupaș: Studii, Conferințe și Comunicări istorice, București 1928 p. 375 și urm.

CAP. XVII.

Naționalismul episcopului Ilarion al Argeșului.

Biserica avea chirarchii puși și întăriți de domnitor astfel că obșteasca adunare îi alegea și apoi făcea cunoscut Domnitorului rezultatul votului. Iată de pildă că în Novembre 1820 obșteasca adunare alege în locul lui Iosif al Argeșului, pe Ilarion, ceea ce face cunoscut domnitorului astfel: «După luminata poruncă a înălțimei tale, ce prin pitag dela 30 ale trecutei luni Octomvrie, ni s'au dat că cum este știut dădu obștescul sfârșit Sfinția sa Episcopul de Argeș Kir Iosif, în locul căruia urmează a se orândui altul, de aceea poruncește Măria ta ca adunându-ne cu toții la domneasca Mării tale curte să chibzuim cine se cuvine a se orândui episcop Argeșiu alegându-l a fi om cu ideie și destoinic pe carele prin anafora să 'l arătăm înălțimei tale, următor fiind luminător Mării tale porunci ne am adunat cu toții aci la domneasca curte și făcând chibzuire să alese cu sfat de obște a se orândui în locul reposatului episcop la mai sus numita episcopie, cuviosul Arhimandrit Kir Ilarion, ca unul ce e om cu idei pe care 'l știm că e cu frica lui Dumnezeu, împodobit cu învățătură, cuvios, cu smerenie și destoinic, cunoscut din cercare de a ocârmui, a chivernisi și a păstra această cuvântătoare

turmă cu bună și lăudată orânduială și de alegere ce se făcu prin chibzuire de obște, nu lipsim a arăta Înălțimei tale aceasta prea plecată a noastră anafora de dreaptă alegere ce se făcu».

Simțămintele naționale ale acestui vrednic episcop le vedem din o epistolă a lui scrisă domnului Grigorie Ghica (1822—1828) din Brașov, unde se refugiase după sfatul lui Tudor Vladimirescu. Reproducem unele părți din scrisoarea către domnitor, ca să se vadă, cât de mare patriot era¹⁾.

Veselindu-mă am sălțat cu duhul și serbez ziua cea mântuitoare și din preună cu mine de a o serba pe toți o îndemn, nu în mese și în ospete, nu în chiote deșarte și în răgnete de vioare, ci în Kimvale făcute dar bine răsunătoare de mulțumiri și de rugăciuni către milostivul Dumnezeu, ca duh drept înoinđ întru cele din lăuntru înălțimii tale, cu duh stăpânitor să te întărească și luminându-ți mintea cu duhul înțelepciunii, duhul înțelegerii, duhul temerii de Dumnezeu, duhul cunoștinței, duhul buneii *cređințe*, duhul sfatului și duhul puterii să-ți îndrepteze mâna spre secerișul neghinei patimilor din sufletul norodului și să te învrednicească a semăna într'ânsele dragostea către Dumnezeu și către aproapele și a domni peste dănsule, culegând însutit roadele mulțumirei și ale supunerii: că nu este atât de mare lucru! Prea luminate Doamne! a ocârmui un norod cât este a te face părintele norodului. Nu e de mirare a domni peste multe mii de oameni, ci este de mirare a mântui pe ei. Nu este de laudă

¹⁾ Preotul V. Gh. Durak: Ilarion Episcop al Argeșului Teză pt. licență. București 1900 p. 15 și urm.

a domni peste averile supușilor, ci e de laudă a domni în inimile lor; iar această știință a câștigării de inimă, având-o de moștenire Înălțimei tale atât dela fericirii Domni, strămoșii înălțimii tale, cât și dela repausatul întru fericire părintele Mării tale; caută în icoanele acelor Eroi ai Valachiei și ei te vor pune pe calea cea dreaptă și te vor mîna la sălașul slavei și al nemuririi

Pe aceștia ascultând și cu cinstita și laudata adunare a boerilor celor ce acum stau și mai la urmă vor sta împrejurul domnescului scaun al Înălțimei tale, slujindu-te vei fi nevătămat de aspidele și de nepârcile cari înlocuindu-se în jurul scaunului stau gata să salte pe el, una este al lingușirii, care este cea mai obrasnică și mai veninată, alta e a vînzărei groasnică și aceasta și săgeți și bice pe nări scăpărând, trupuri moarte din gură lepădând; alta este a mândrii, fata cea mai mare a Luciferului, alta este iubirea de argint fiica Iudei vînzătorul; alta a altei patimi și toate cu un cuvânt din neamul șerpelui care au înșelat și au isgonit pe strămoși din Edem. Depărtează-le. Nu le lăsa. Doamne, să se atingă de scaun; astupăți urechile la șuerăturile lor. Te ai atins de dînsese? Te ai otrăvit! Mușcatu-te-au? Săvârșitu-te-ai. Departe de sufletul înălțimei tale și a luminatelor odrasle, otrăvirea de suflete oamenilor celor mari măglășire Iar înălțimea ta încălecând peste aspide și vasilisc și călcând pe Lei și Balauri, supune cuvântului pe cei stăpâniți de patimi și asemănați necuvântătoarelor fiare de mai sus și fiind cumpăna dreptății în

cuvânt și în faptă, învață pe toți să înceteze de răutățile lor, să le învețe a face bine, să caute judecata, să izbăvească pe cel nedreptățit, să judece pe sărmani și să îndrepteze pe văduvă și de vor vrea și de vor asculta, bunătățile pământului vor mânca, iar de nu vor vrea, nici te vor asculta, rău îngrozește Domnul prin Isaia proorocul: «că gura Domnului a grăit acestea».

Din citatele acestea vedem pe marele patriot. El avea cunoștință cu Tudor Vladimirescu pe când Ilarion era arhidiacon.

Tudor se făcuse cunoscut Românilor prin bravurile contra Turcilor (1806-1812). Venind pe la București pentru procesele sale cu ale vecinilor săteni, găzduia la Ilarion, care l'a pus în contact cu Gheorghe Lazar, explicându-i scopul acestuia pe teren școlar românesc¹.)

«Ilarion fu pentru Tudor, ceea ce este o muză pentru poeți. La începutul anului 1821 în țară erau două partide: una națională și alta fanariotică, cari ambele se răzimbau pe Rusia. În capul partidei naționale era episcopul Ilarion, Galaction al Râmnicului și Grigorie Băleanu, cari inițiară în secret pe boerii patrioți ca, Filipescu (vulpe), Scarlat Grădișteanu, V. Văcărescu etc. Tudor Vladimirescu avea un proces la divanul Veliților boeri (cum se numea pe atunci) iar cu aceasta ocazie s'a dus la Ilarion Episcop. În casa lui Ilarion a găsit și pe Galaction, Episcop al Râmnicului și pe Constantin Samurcaș Vornic, cari au stăruit de el

¹) Durak: op. cit. p. 31 după G. Sion: Biografia lui Lazar 1871.

(Tudor să ridice cât mai curând pandurimea, ce-și va fi format contra grecilor, asigurându-l, că armatele rusești sub comanda Feldmareșalului Graf Vikenstain vor veni în curând și că mișcarea Românilor va fi pentru mântuirea patriei de jugul Grecilor. Cu aceasta ocazie se zice că Tudor primi dela Ilarion o sabie și 4000 galbeni și i-ar fi zis: «Du-te și mântu-ește-ți țara ta». Iar Tudor i-ar fi răspuns: «Imi voi pune și viața pentru ea». In aceea zi Tudor și plecă peste Olt. El ridică pandurimea contra Grecilor, care a avut de rezultat emanciparea patriei noastre de sub jugul fanariotic. Toate proclamațiile lui Tudor către popor precum și petițiunile sale către Sultan, către Împăratul Rusiei și către Pașii Dunăreni fură redactate de Ilarion, înainte de plecarea lui Tudor de la București pentru a rescula poporul de peste Olt. Pe cele către Rusia le scria însuși Ilarion în limba franceză.

In 24 Ianuarie 1821 un pandur citea proclamația lui Tudor Vladimirescu în satul Cărbunești. Cel dintâi, care a urmat pe domnul Tudor fu un tânăr de 29 ani care cu o ceată de voinici a urmat pe Tudor spre București. Împreună cu alții a defilat pe străzile Bucureștilor și era uimit de chipul minunat al preotului, care mergea în dreapta lui Tudor cu crucea în mână. Mai târziu acest Constantin fu făcut preot de mir în Butoești lângă mănăstirea Motru. Arhimandritul Eufrosin Poteca a prins prietenie sinceră cu acest preot și: «amândoi erau stăpâniți de ideea drepturilor și datoriiilor pentru toți»¹⁾.

¹⁾ Revista: Apostolul. București 1928 Nr. 4 Febr. 15 pag. 54-55 și Bobulescu: op. cit. p. 74-75.

În 16 Martie 1821 Tudor Vladimirescu venind la București, a dat o proclamație către popor, prin care i-asigură că le va fi protector, păzindu-le drepturile ce mai înainte fuseseră nimicite de fanarioți. La 19 aceeași lună, Mitropolitul Dionisie Lupu, Ilarion și Galaction al Râmnicului aprobă și ei insurecțiunea, dând din partea boerilor o proclamațiune către poporul Capitalei, cum că Tudor e Domn și că administrația divanului a încetat »¹⁾).

Trebue să știm că Tudor era foarte pornit contra ciocoilor, față de cari era decis să folosească mijloace mai drastice, dar aici interveni episcopul Ilarie, care domoli pe Tudor cu următoarele cuvinte: «Ciocoi trebuesc omoriți politicește, iar nu trupește. E mai grea moarte pentru ei când se vor vedea lipsiți de drepturi, fără slujbe și smeriți înaintea celor mici, cari se vor urca pe scaunele lor în Divan și în slujbele cele mari».

Această potolire a mâniei lui Tudor, de bună seamă, că a scutit țara de o zadarnică vărsare de sânge.

Călugărul Paisie și domnitorul Moruzzi.

Interesant este a ști din viața minunată a călugărului Paisie, care în 1775 era la Secu, că acesta, la porunca domnitorului Constantin Moruzzi, a plecat la Neamțu, ca acolo să fie model de chivernisire și îndrumare culturală.

Mai întâi a trimis la Domnitor cu o scrisoare, rugându-l să-l lase la mănăstirea Secu,

¹⁾ Durak: op. cit. p. 32—33.

dar domnitorul i-a respins cererea. Și atunci el scrie Domnitorului că s'a supus, căci: «sototind că, după dumnezeiasca Scriptură, tot sufletul să se supuie stăpânilor, celor ce mai mult biruesc, că nu este stăpânire fără numai dela Dumnezeu. Arată apoi în scrisoare că la plecarea lui din Secul călugării plâneau... «bolnavii cum au putut, au ieșit din bolnițe; mergând eu către dânșii, plâneau și se tânguiau cu umilite lacrimi, cum să se despartă de vederea mea. Deci bolnavii au rămas pe loc, lacrimi-curgând pe fețele lor, neputând să mă petreacă. Iară celalalt sobor, mai cu toții, m'au petrecut cale ca de un ceas.... iară ceilalți până la Neamțu¹⁾).

Paisie termină scrisoarea arătând cum a fost primit la Neamțu și ce ar fi de făcut pentru refacerea mănăstirei și apoi zice: «Acestea toate am vestit Măriei Tale, și mă rog, pentru dragostea lui Dumnezeu, să nu te superi Măria Ta asupra ticăloșiei mele, pentru atâtea lungiri de cuvinte, că la dragostea Măriei Tale cea după Dumnezeu nădăjduindu-mă, am inima mea»²⁾).

Ce inimă bună trebuie să fi avut domnitorul, căruia egumenul îi scrie asemenea cuvinte și ce suflet minunat a trebuit să aibe acest Paisie, pe care un boier grec, Constantin Caragea, l-a văzut la un hram zicând despre el: «Atunci întâiaș dată am văzut și eu virtutea întrupată, fără patimi și cu desăvârșire fără fățarnicie, chipul său prea dulce, fața sa prea albă și

¹⁾ Iorga: Mănăstirea Neamțu 1925 p. 51.

²⁾ Iorga: Mănăstirea Neamțu 1925 p. 55.

strălucitoare ca aurul Catahrisa de curată ce era.... Era prea dulce la sfat și fără vre-o ascundere, și cu adevărat vedea cineva un om fără trup» ¹⁾.

¹⁾ Iorga: op. cit. p. 59.

CAP. XVIII.

Românismul mitropolitului Veniamin Costache.

DI. Iorga laudă mult activitatea mitropolitului Veniamin, care publică Tipicon la mănăstirea Neamțu în 1816, un Octoih, Ceaslov Mare și mic (1817), Psaltirea, Evanghelia din 1818, Rugăciunile (1819), Liturghiile, pe care însuși mitropolitul le îndrepiă în 1819, Scara Sf. Ioan (1814), Rasoforul (1815), Cartea folositoare de suflet din 1819 etc. DI Iorga zice că prin aceste cărți s'a prefăcut scrisul românesc în o limbă mai bună ¹⁾. Până în 1828-9 el a publicat Psaltirea, Antologhiul, Evanghelia, graiurile Maicei lui Dumnezeu, Liturghiile din 1834, Molitvelnic, Irmologhiu, Pidalionul, Piatra Scandelei, Îndelnicirea spre buna murire, așa că putea zice despre sine că «înmulțindu-se cărțile și științele în limba nației, urmașii mei se vor învrednici de cliros învățat și.... de norod luminat». ²⁾

DI Constantin Erbiceanu zice despre mitropolitul Veniamin Costache că cel dintâi fapt pe care-l săvârșește, este înființarea de școli românești, față cu cele aproape numai grecești de mai nainte. Limba românească era numai în uzul bisericei și era considerată ca ceva ne-

¹⁾ N. Iorga: Ist. Bis. Rom. vol. II. p. 231.

²⁾ Iorga: op. cit. p. 241.

civilizat, proprie numai pentru țărani, iar în casele lor boerii vorbeau mai mult grecește și franțuzește.

«Mitropolitul Veniamin îndeamnă pe boerii din obșteasca adunare a țării să ceară dela Domnitor ca să înființeze mai multe școli românești. Boerii ascultă sfatul mitropolitului, intervenind la domnitorul Moruzzi, care în 24 Mai 1803 dispune cu privire la școli ca o eforie alcătuită din mitropolit ca președinte și trei boeri mari să administreze averea școalelor, purtând grije de progresul lor moral. Pe lângă școale românești și grecești din Iași se mai înființează șase școli române în Focșani, Galați, Bârlad, Chișinău, Roman și Huși¹⁾. El a cheltuit mult pentru traducere de cărți în limba română, traducând cu Grigorie și Gherontie dela Neamțu. Aceștia îl numesc ctitor al limbei române.

Când în 1806 se ivesc turburări, mitropolitul e ponegrit și el e capul politic al românilor căci Domnitorul era pe cale să fie mazilit. Dela 1808—1812 stă retras și muncește la Neamțu iar domnitorul Scarlat Calimach îl pofteste să-și reia scaunul laudându-l ca mare păstor și patriot²⁾. Reface multe lucruri iar în Iași se deschide și un teatru românesc cu binecuvântarea lui. Intre 1803—1840 mitropolitul Veniamin era în fruntea fiecărui fapt patriotic sau caritabil. În 1821 trecând în Basarabia, el conducea politica românilor refugiați și a sfărmat intrigile partidelor, iar apoi a ajutat ca Ion Sandu Sturza să ajungă domn³⁾.

¹⁾ Erbiceanu: Istoria mitropoliei Moldovei: 1888 p. 64.

²⁾ Erbiceanu: op. cit. p. 68.

³⁾ Erbiceanu: op. cit. p. 71.

Un bun patriot Iancu Nicola, dedică lui *Veniamin Costache*, încă în anii 1929 un *manual de patriotism*, în care amestecă lauda mitropolitului Moldovei și a mitropolitului muntean cu amintiri emoționante ale obârșiei romane, și care se simte așa de puternic în spusele lui Macarie *muzicantul* despre patrioții râvnitori, ce *trebuie neamului* ¹⁾.

Invățăminte din Lupta demnă a mitropolitului Veniamin Costache alături de boeri împotriva catolicismului.

Biserica catolică din vechime în Moldova, a fost numai tolerată. Dar în 1815 papalitatea crede că îi trebuie agenți permanenți cari să facă și servicii politice. Roma voește a se atinge de drepturile bisericii ortodoxe prin aceea că voește a trimite în Moldova un episcop stabil cu titlul de Băcăoanu iar Austria prin agentul său din Constantinopol și cel din țară a dat tot concursul. Agentul austriac intervine la domnitorul Scarlat Calimach iar acesta convocă *divanul țării* la mitropolie. Divanul, a ținut ședință sub președinția mitropolitului Veniamin și a dat domnitorului Calimach următorul răspuns: nici *odată în Moldova* n'a fost vre-un arhiereu catolic cu numirea unui ținut sau cu nume strein statornicit în pământul acesta și nici dela părinții și strămoșii noștri n'am auzit că s'ar fi întâmplat vreodată arhiereu de altă religie statornicit aici. Pe timpul domniei a doua alui Aron Vodă, craiul Sighismund Báthori, trimițând oști tâlhărește a ridicat pe Aron și l-au dus în Ar-

¹⁾ Iorga: Ist. Bis. vol. II. p. 245.

deal, decapitându-l și punând în locul lui pe Răzvan, care a adus cu sine un episcop catolic. După aceasta craiul leșesc rugat de boerii fugiți în Polonia, au așezat domn pe Ieremia Movilă, care a alungat pe Răsvan și pe episcopul catolic.

În răspuns se spune mai departe că numai mitropolitul și episcopii țării s'au numit cu eparhii date și hotărâte din vechime de către stăpânitorii țării și acei arhieriei când se fac, după vechiul obicei și după canoane, se aleg de către patrioții acestei țări și li se încredințează păstoria prin darea păstorescului toiag de către oblăduitorul politicesc. Deci divanul arată că un episcop catolic nu poate fi primit în țară ¹⁾.

Când moldovenii află că în butul acestui refuz, Roma a hirotonit un arhieriu (fără tilul de Băcăoanu) s'a convocat din nou divanul în 11 Martie 1819 și protestează ca să nu vie episcop catolic în Moldova peste «pravilele și dreptățile noastre» și să „*nu fie iertată nici odată intrarea arhierelui latin în Moldova, pentru că va unelti multe necuviințe și va pricinui locuitorilor obștească turburare și răsvrătire*” ²⁾.

Dar nici așa agenții catolici nu se astâmpără și atunci domnitorul Mihai Grigore Șuțu cere din nou părerea mitropolitului Veniamin, care convoacă un nou divan în Sept. 1820. Divanul se poartă demn și scrie domnitorului să aibe grije că uneltirea catolică va aduce prigonire și turburare și că întărindu-se în cele bisericesti, vor nădăjdui și în cele politice și

¹⁾ Melhisedec: Papismul și starea actuală a bisericii ortodoxe 1883 p. 43.

²⁾ Melhisedec: Papismul și starea actuală a Bisericii ortodoxe. București 1883 p. 47.

să-și piardă apoi poporul credința cea pravoslavnică și dominantă a sa covârșire din vechiu întărită. Remarcăm faptul că alătura de mitropolit și cler toți boerii unanim refuză a încuraja catolicismul!!! Iar azi abea după o sută de ani, ortodoxia dominantă are un sprijin material dela stat prea înjositor față de sprijinul dat catolicismului.

În lucrarea sa: *Papismul și starea actuală a bis. ortodoxe* (1883) răposatul episcop Melhisedec al Romanului arată că: «domni, mitropolii, episcopii, boerii și poporul român au suferit necazuri, exiluri, sărăcie, moarte, și și-au vărsat sângele pentru țara și legea lor; a lor, adică a națiunii române trebuie să rămână onoarea de a poseda și pe viitor în toate ramurile existenței sale această țară». Deci dacă voim să rămânem națiune română demnă și respectată și în viitor, trebuie să ne păstrăm *și biserica națională*, căci bis. ortodoxă este națională¹⁾. În opoziție cu ortodoxia marele episcop arată că papalitatea a fost și este contrară raționalismului. Italia a fost multă vreme împărțită în state mici, și când s'a unit, papa s'a declarat pe sine prizonier. Revoluțiile naționale franceze au fost răsbunări asupra catolicismului absolutist, față de care statul a scos și învățământul religios din școală. În Germania mulți catolici s'au desbinat de papalitatea absolutistă (vechi catolici).

În primăvara anului 1819 vedem pe mitropolitul Veniamin Costache și pe protopopul Lazar, liniștind poporul care fu declarat molip-

¹⁾ Melhisedec: op. cit. p. 86

sit de ciumă în oraşul Iaşi, iar în chipul acesta nu au dat voe decât pe bani unor oameni, ca să treacă cordonul tras între populaţia mărginaşe şi oraş. Poporul s'a ridicat cu nemulţumire şi a rupt cordonul mergând la mitropolit. Un martor ocular spune că mitropolitul era foarte necăjit văzând pătimirile poporului: «Sudorile picau din el, ca picăturile de sânge, faţa schimbată, inima mâhnită, puterea slăbită, şi vederea chipului între asemănarea cu cel ce-şi dă sufletul¹⁾. Mitropolitul iscăleşte o adresă prin care se arată că poporul nu s'a răsculat ca să facă disordine, ci ca să protesteze împotriva împilării administraţiei.

Românismul lui Eufrosin Poteca

Născut în satul Nucşoara de pe valea Te-leajenului în 1785, şi trimis de unchiul său la şcoala grecească din Bucureşti, se distinge prin o rară înţelepciune. Mai întâi fu angajat în prăvălia unchiului său iar apoi a trecut la Căldăruşani, iar de acolo la Neamţu unde s'a călugărit. Directorul academiei greceşti, Neofit Duca, îi împărtăşeşte idei de dreptate şi de luptă împotriva privilegiilor. A fost profesor la şcoala grecească. În anul 1818 a trecut la şcoala românească dela sf. Sava, unde întocmeşte cele dintâi cursuri.

El propagă (dupăce vine dela studii din Italia şi Franţa), ideile literare ale apusului. Din pricina aceasta el în anul 1832 este scos din slujba şcolii căci, lui Kiseleff nu-i conveneau

¹⁾ Bobulescu op. cit. p. 64.

ideile lui despre liberarea robilor, despre dreptate și împozit progresiv pe venit.

Aceleași gânduri de dreptate, de dragoste către popor prin luminarea și educația lui, știa Poteca să le îndeplinească minunat cu idei teologice, în toate cuvântările sale. Iată câteva spicuri dintr'una rostită la un Paște: «...Mântuitorul înviat va da viață veșnică tuturor celor ce vor arăta roduri de dreptate pentru semenii săi. Să se îngroape pentru dreptate cu mine și va fi viu în veci. Să se jertfească pentru dreptate și va răsări din mormânt. Cine moare pentru dreptate, omoară moarte. «Luminează-te și tu Valahie că și peste tine a răsărit slava mea». Dar unde este în tine cel ce urmează mie, unde cel ce împlinește datoria slujbei sale, unde cel ce varsă sudori pentru binele de obște, unde cel ce din tinerețe până la bătrânețe lucrează dreptate? Să nu ne desnădăjduim, Domnul primește și pe cel dintâiu și pe cel din urmă...¹⁾»

Eufrosin Poteca în ziua Nașterii Domnului din anul 1825 adresează o predică frumoasă către domnitorul Grigorie Ghica. Incepe minunat: «Astăzi multe milioane de oameni din Asia și Africa și mai toți locuitorii din Europa și din America se bucură împreună cu noi, prăznuind ziua Nașterii Dumnezeescului cuvânt și Mântuitorului nostru Iisus Hristos. Astăzi ceriul și pământul dela răsărit până la apus se bucură. Pentru că Dumnezeu se făcu om, ca să facă pe om Dumnezeu...»

¹⁾ Gh. Moiescu: Cei dintâi bursieri ai lui Eufrosin Poteca — în revista: *Raze de Lumină București* Ian.-Febr, 1933 p. 13-14.

În acest cadru al serbării, cuvântătorul amintește de domnitor zicând: «Înălțimea Ta ești la noi steaua cea povățuitoare spre binele ce ne așteaptă». Laudă pe Domn că face dreptate și întemeiază școli, ajutând traducerea clasicilor elini și romani în limba românească¹.)

Pentru aceasta dar și alte fapte bune, precum îngrijirea pentru paza sănătății, întemeierea marelui spital pentru ciumați și pardosirea Bucureștilor cu piatră, pentru toate acestea, zic, toată Ungro-Vlahia nu numai drept judecătoriu, ci și părinte iubitor de fii te cunoaște și te propoveduește².)

În o altă cuvântare, la Învierea Domnului din anul 1826, de asemenea laudă faptele lui Grigorie Ghica Vodă.

Nu trebuie să uităm pe acest călugăr care a luptat mult pentru dreptatea socială și pentru românism.

Mitropolitul Grigorie Miculescu.

Mitropolitul Grigorie al IV-lea Miculescu, era la Căldărușani, când domnitorul trimise după el să-l cheme la Curte și el a venit în 5/17 Ianuarie 1823. Ca mitropolit el trebui să îndrepte multe lucruri după ocupația străină. După revoluția din 1821, a întregit scaune episcopoești vacante, a îndrumat clerul, a susținut principiul mănăstirilor românești față de calugării greci. Rușii ocupă țara și-l surghiunesc în Chișinău,

1.) Poteca : Cuvinte Panegirice. București 1826 p. 18.

2.) Poteca : op. cit. p. 19.

unde traduce cărți iar pentru frații ajunși sub ruși aduce cărți bisericești în românește ¹⁾

El aduna pe episcopi în capitală și acesta de multe ori din porunca domnitorului pentru pricini de stat ²⁾.

Fiind efor în eforia școalelor a sprijinit mersul lor și a trimis bursieri în străinătate și grijește ca la Buzău și Focșani să se așeze dascăli la școale ca să învețe pe copiii românește ³⁾. Când domnitorul Ghica (pus de Turci) în fața ocupației rusești a plecat din țară, a lăsat mitropolitului Grigorie cămăcănia țării. Mitropolitul a primit jalbe multe dela preoți și populație și față de asupririle rusești, el îi apără pe toți, a intervenit în favoarea locuitorilor, înjugați la care și a preoților cari erau scoși la transportul munițiilor, lăsându-și altarele ⁴⁾. Pentru apărarea luată poporului, rușii îl surghiunesc dar el rabdă toate ca un mucenic, fiind de o profundă religiozitate și de un simț național purificat prin concepții religioase.

Bine ar fi dacă lumea de azi ar înțelege că omul pentru a trăi și a se purta cu demnitate are nevoie de religie, și că orice teorie fără baza religiunii cade în fața împrejurărilor grele ale vieții; numai din motive mai presus de om știau strămoșii să se identifice cu durerile și bucuriile neamului.

¹⁾ C. N. Tomescu: Mitropolitul Grigorie IV. al Ungrovlahiei Chișinău 1927 p. 19.

²⁾ Tomescu: op cit. p. 23.

³⁾ Tomescu: op. c. p. 35.

⁴⁾ Tomescu: op. c. p. 55.

CAP. XIX.

Biserica Vechiului Regat și revoluția din 1848.

Popa Șapcă din revoluția anului 1848.

Frumos rol a jucat biserica din Muntenia în revoluția anului 1848 mai ales prin preotul Șapcă. Preotul Șapcă era de fel din Celei jud. Romanați și s'a hirotonit preot în anul 1828.

Era un preot ca toți preoții de sat care a împărțit și bucuriile și necazurile sale cu poporul. Despre acești preoți, Eliade Rădulescu în memoriile sale scrise în limba franceză în anul 1834 asupra regenerării Românilor, zice între altele: «Dacă voește cineva să vorbească despre preoții de sat din Moldo-Vlahia, trebuie să-și închipuiască un simplu țăran, egal în total cu parohienii săi. Aceeași cultură, același port, aceleași sarcini. El își lucrează singur pământul, își hrănește soția și copiii, plătește dările și face corvoada atunci când oștirile ortodoxe și protectorice năvălesc în țară. Nu i se cere decât să citească cărțile bisericești tipărite. Dacă din întâmplare știe să scrie și să citească și manuscrise, apoi aceasta este un lux. El este dator să slujească sfânta Liturghie și să citească Evanghelia în limba națională, așa cum e tipărită, fără explicare. Țăranii îi ascultă și-i înțe-

leg ca pe niște oameni sinceri, a căror minte nu e coruptă de învățăturile iezuitice»¹⁾.

Popa Șapcă era un vajnic apărător al intereselor sătenilor săi. Pela anul 1848 trecuse de 50 de ani. Pleșoianu și C. Alexandrescu îl făcură cunoscut lui Eliade Rădulescu. «In bordeiul lui Șapcă s'au adunat frunțașii revoluțiunii din 1848 și au stătut la înțelegere, nopți întregi de-a rândul, alcătuiind planul revoluțiunii»²⁾ Eliade Rădulescu era încântat de frumoasele însușiri sufletești ale părintelui Șapcă, într'o vreme când numai neboieri plăteau biruri, făceau armată (boerii intrau numai ca ofițeri) și munca fără plată adică claca, se ridica la o sută zile pe an.

Dupăce revoluția isbucnise în apus, capii mișcării revoluționare române s'au înțeles ca revoluția să înceapă de odată în București, Ploești, Vâlcea și Izlaz. In noaptea de 6-7 Iunie 1848 Ștefan Golescu și Eliade Rădulescu plecară la Izlaz. Popa Șapcă porni din Izlaz cu crucea în frunte, încunjurat de sătenii săi din Celei. In 9 Iunie 1848 în mijlocul pieții din Izlaz se face slujbă în sobor în frunte cu părintele Șapcă, fiind de față mii de țărani și patrioții Pleșoianu, Tell, Ștefan Golescu, Eliade Rădulescu, căpitanii Racotă etc.

După terminarea slujbei, înainte de stropirea trupelor și a poporului cu aghiazmă, părintele Șapcă a celit mai întâi cap. 37 din Ezechii despre vedenia cu oasele uscate și înviearea morților. Apoi într'o minunată rugăciune cere ca Dumnezeu să verse curaj în piepturi,

¹⁾ Dr. V. Pocitan : „Popa Șapcă” în Biblioteca ziarului „Crucea” Nr. 1. anul 1927 p. 3.

²⁾ Pocitan : op. cit. p. 5.

dulceață în inimi și pace în suflete. Precum a înălțat Dumnezeu coloane de foc în pustie ca să lumineze lui Moise și poporului, așa cere «*să se coboare degetul lui Dumnezeu în mijlocul nostru*». ¹⁾

Se sfințesc două steaguri, dintre cari Eliade luă unul și-l dăte poporului iar Tell a încredințat pe celalalt soldaților. Apoi Eliade ține o cuvântare înflăcărată și citește cele 21 puncte ale Constituției. La urmă după depunerea jurământului, se alege un guvern provizoriu din care face parte și părintele Șapcă împreună cu Ștefan Golescu, Eliade Rădulescu, Christian Tell, G. Magheru și N. Pleșoianu.

După proclamarea constituției, revoluționarii porniseră spre Caracal, în frunte cu popa Șapcă, cu crucea în mână, iar căpeteniile cu steagurile veneau după el. ²⁾ După ce revoluționarii poposiră în Caracal, au plecat la Craiova.

În acelaș timp, în 11 Iunie în capitală domnitorul Bibescu semnează constituția. În 15 Iunie se ține marea adunare de pe câmpia Filaretului, înaintea adunării mergând tot clerul capitalei, cu sfintele icoane și cu moaștele Sf. Dumitru. Mitropolitul Neofit II sfințește apa și binecuvintează poporul, sfințește steagul, și depune jurământ pe cele 21 articole ale Constituției împreună cu guvernul, clerul și poporul.

Între timp revoluționarii din Oltenia se apropie de capitală în frunte cu popa Șapcă și în 16 Iunie întră în București. Aici sunt primiți de popor în frunte cu arhimandritul Iosafat Snagoveanu.

¹⁾ Pocitan : op. cit. p. 13.

²⁾ Pocitan : op. cit. p. 16.

Doamne, Dumnezeu, câtă bucurie se revărsase în inimile slujitorilor sfințiți cari conduceau mulțimile! Doamne, Dumnezeu, scăpare te-ai făcut nouă din neam și în neam, ajută-ne, Doamne ca noi, preoții și arhieriei Tăi, să trecem mai departe și firul naționalismului curat, în spiritul dreptății și al echității!

După ce centrul revoluționar s'a stabilit la București, Popa Șapcă se înapoiază acasă și prin decretul din 15 Iulie 1848 este numit «năstăvnic» la mănăstirea *Sadova*.

Ne întâlnim din nou cu numele lui când jud. Romanați îl recomandă ca membru în adunarea constituantă pentru care s'au decretat alegeri în 14 Iulie 1848.

După intrarea Turcilor și a Rușilor în țară, încep prigonirile contra capilor revoluției, deci și împotriva preotului Șapcă. Mitropolitul fu somat să-l aducă la București și în veci neuitatul preot fu escortat de dorobanți ca un făcător de rele la cârmuirea din Romanați, care l-a trimis prin cârmuirea de Dolj la episcop, în Craiova. De aici fu adus la mitropolit și apoi la comandantul rusesc Cocituroff, care l-a închis mai întâi la comandament iar apoi la Văcărești. Nu peste mult fu expatriat în Turcia, la Brusa (Asia Mică).

După tratatul din Paris se reîntoarce în țară, ajungând duhovnic la mănăstirea *Sadova*, apoi la Cozia și în urmă se retrage la mănăstirea *Brancoveni*, din jud. Romanați. Aici și-a dat obștescul sfârșit.

Adevărații patrioți și creștini ortodocși adevărați îi vor pomeni numele cu laudă, iar preoții de azi vor căuta să se facă vrednici de

bunul nume al antecesorilor, cari alături de turmă au suferit, mângăind poporul și vestind voia lui Dumnezeu între oameni.

După instituirea guvernului provizor o deputație din Ploiești în frunte cu protopopul și preoți cu crucea, evanghelia și steagul s'au prezentat guvernului, exprimându-și bucuria pentru constituția cea nouă și s'au arătat mulțumiți că în fruntea guvernului alcătuit din bărbați distinși se află mitropolitul Neofit.

La Brăila proclamarea constituției a fost sărbătorită în frunte cu clerul, protopopul ținând o frumoasă cuvântare.

Trebue să se știe că în revoluția din Muntenia mulți preoți au făcut propagandă pentru ivirea revoluției. Preotul Atanasie dela episcopia din Râmnic, Teodorit Zăgănescu dela mănăstirea Bistrița (Vâlcea), ierodiaconul Atanasie Stoinescu și protopopul Dincă din Dolj, ieromonahul Varlaam, protopopul Cristea Economul din Rușii de Vede, preotul Dinu Proistosul și Drumea Sârbu, ambii din satele Luica și Herăști (Oltenița), preoții Radu și Vlad dela Ulmeni-Pământeni (Ilfov).

În comisia deputaților săteni și proprietari din 10 August 1848 preotul Neagu din satul Domnița a grăit la suflet proprietarilor: «Vrei să zici că ai luat pământul cu sabia din veacuri uitate, dar noi oare unde vom fi fost? Oare nu vom fi fost cu Dta?.... Revoluția n'a voit să facă statul țărănesc, căci a sacrifica cei puțini pentru cei mulți este silnic; mai bine să se îndulcească toți din bucuriile proprietății, în acest chip societatea întregă va apăra dreptul proprietății¹⁾).

¹⁾ Bobulescu: op. cit. p. 92.

După proclamarea constituției noul regim trimise comisari să vadă cum trăiește lumea. Comisarul trimis în comuna Nucșoara relatează guvernului că poporul ridică mâinile la cer și se roagă pentru îndelungata viațuire a celor ce s'au gândit la el. Comisarul spune că fața preotului din Nucșoara și a dascălului erau mulțumite, se citea mulțumirea pe fața acestor povățuitori ai turmei¹⁾.

În primăvara anului 1848 în biserica domnească din Bârlad, preotul Gheorghe Bodescu predică, spunând: «Priviți în lumea civilizată, vedeți și vă încredințați că acum nu mai sunt robi, ci slobozi! Nu mai este tirănie, ci fericire! Că astăzi lumea a pus în lucrare cuvintele Domnului, „să vă iubiți unul pe altul”. Nu zic să ne unim într'un suflet la împilarea fraților noștri, ci la norocirea lor. Nu trebuie să ne fie unirea infernală și barbară, ci cerească și morală. Au doară nu locuim cu toții acelaș pământ? Nu suntem toți frați după trup și duh?! Sculați-vă, zic, frații mei, uniți-vă toți, să ne facem un trup și un suflet și să strigăm împreună cu acei buni patrioți, cari au venit la cunoștința adevărului de a nu mai ținea pe popor în sabie, ci de a se cunoaște cu toții de frați, ca unii ce suntem zidiți de unul și acelaș Dumnezeu.

Preotul Bodescu fu arestat pentru cuvântarea lui.²⁾

1) Bobulescu: op. cit. p. 90.

2) Anul 1848 în Principatele Române p. 413 cf. Bobulescu: op. cit. p. 79.

CAP. XX.

Rolul preoților ortodocși români în revoluția lui Avram Iancu în anii 1848—1849.

Preoții ardeleni ortodocși au înțeles în revoluția anilor 1848—9 spiritul vremii și au știut să se sacrifice pentru libertatea Românilor. Lupta crâncenă pornită de eroul Avram Iancu împotriva asupritorilor milenari nu a putut lăsa pasivi pe cei ce erau mai aproape de popor: preoții. Ei nu puteau sta pe gânduri ca atunci, când poporul cerea eroi, ei să nu fie eroi și în adevăr au fost.

Eroismul lor nu prea este pomenit în cărțile publicate până acum asupra epocii lui Avram Iancu și faptul acesta ne-a făcut să ne adresăm la tradiție spre a înveșnici urmele ce au mai rămas despre eroismul preoților în 1848. Ne-am adresat preoților de azi și autorităților administrative și am isbutit astfel să zugrăvim icoane de preoți eroi, vrednici de pomenire.

D-l Nicolae Buta în scrierea sa: «Avram Iancu și Epoca Sa», în legătură cu luptele lui Avram Iancu împotriva baronului Kemény Farkas, care din Brad voia să treacă spre Câmpeni, zicea următoarele:

«Românii conduși pretutindeni de preoți, cari concentrară în tot cursul veacurilor, nu

numai aspirațiile de sfioasă cucernicie ale unor masse respinse dela bunurile lumești — ci chiar și viața politică a neamului — un fapt pe care unгурii nici-când nu-l puteau înțelege pe deplin — secerară biruințe strălucite — atât de strălucite încât mândrul baron află de bine să exclame după respingerea pe toată linia a atacurilor sale: «dracul să se lupte cu popii»¹⁾. Nu pomeneste nimic de preoți, iar la pag. 72 amintește de statul major al «popilor», fără nume concrete. D-l Buta la pag. 73 a cărții sale spune că în 28 Oct. 1848 răsculații unğuri au ucis opt români, între cari se aflau și doi preoți, pe cari nu-i numește.

La pag. 81 a cărții sale, d-l Buta mai pomeneste de Simeon Balint, preot unit, tribun, care este o glorie a eroismului românesc.

Înainte de începerea luptelor prefectul Buteanu a convocat pe Crișeni și Zărândeni la adunări și se spune că în adunarea din Abrud, după vecernie, poporul în loc de cântările bisericesti cânta cântece naționale²⁾.

Comisarul Sânta Lajos în scrisoarea sa din 8 Nov. 1848 către Comisarul Antonie Vörös amintește de moartea celor doi preoți lângă Hălmagiu.³⁾ Despre preotul Simion Groza din Buceș se vorbesc fapte de vitejie minunate⁴⁾. Când baronul Kemény Farkas se retrage spre Abrud, lângă Câmpeni, la Cărpiniș e postat bra-

¹⁾ N. Buta: Avram Iancu și Epoca Sa, Cluj 1924 p. 67.

²⁾ Dr. Silviu Dragomir: „Ioan Buteanu“, București 1928 p. 14.

³⁾ Dragomir: op. c. p. 14 și 101.

⁴⁾ Rusu Abrudeanu: Moșii, București 1923 p. 404.

vul preot de acolo Ion Fodoreanu, la Sohodol preotul și tribunul Ion Gomboș.¹⁾

Comuna Brad numai o zi fu ocupată de unguri cari apoi s'au retras la Baia de Criș, unde au spânzurat mai mulți Români, între cari și patru preoți.²⁾

Distinsul profesor Dr. I. Lupaș arată în scrierea sa despre «Avram Iancu», că «Ungurii, ca să răsbune sângheroasa înfrângere a lui Hatvani, fură trimiși la sfârșitul lui Maiu 1849 contra Românilor din munți 7000 de ostași, cu 19 tunuri, sub comanda colonelului Kemény Farkas. Acesta abia sosi în Abrud, când fu atacat de Români. Preotul Simion Groza învingând două companii de Săcui, reuși să izoleze și să înfometeze armata lui Kemény, care isprăvindu-și repede proviziile fu nevoit să vadă cum soldații hămesiți încearcă a-și alina foamea «cu țărățe și cu boabe de cucuruz».

Consiliul de războiu, ținut la Câmpeni în 12 Iunie, hotărî să pornească din toate părțile atacul contra lui Kemény, care ajunsese într'o situație disperată. Sub comanda preoților-prefecți Balint, Gomboș, Groza, Fodoreanu, Vlăduțiu, glotașii români isbutiră a respinge armata ungurească în toate punctele și a o strâmtora în Abrud. Lupta cu preotul Groza a durat în 15 Iunie până la miezul nopții. Kemény descu-rajat rosti atunci cuvintele «dracul să se mai bată cu popii»; iar în dimineața zilei următoare, învăluit într'o perdea de «negură foarte groasă», fugi din Abrud cu resturile armatei sale»³⁾

1) Abrudeanu: op. cit. p. 405.

2) Dragomir: op. cit. p. 22.

3) După C. Bobulescu: Fețe bisericești în războaie p. 106

Lăsăm acum să urmeze actele culese de noi din tradiție:

1. Invățătorul penzionat Teodor Popoviciu din Bănești, astăzi în etate de 64 ani, povestește următoarele: Tatăl său Maxim Popoviciu, fost preot în Bănești și răposat pe la anul 1890 spunea, că era de 18 ani când a sosit și la ei în sat o «proclamație» de a lui Iancu. Aceasta trebuia cetită în fața unui număr cât mai mare de români. Tatăl său (al lui Maxim) fost preot iarăș în Bănești, murise cu un an înainte și el nu mai avea decât 2 unchi, pe «popa Tem» (Eftimie Popoviciu) și pe «popa Nuț» (Ioan Popoviciu) amândoi preoți în Hălmăgel. La stăruința lor s'a adunat în toamna anului 1848 poporul din mai multe sate în Hălmăgel, unde de pe loitrele unui car, peste cari s'au pus scânduri, tinerul Maxim Popovici, ca unul ce isprăvisse «preparandia» din Arad în care a fost crescut de A. Gavra, citește pomenita proclamație, întrucât unchii lui, cu toate că erau preoți, nu stăpâneau prea bine slova. Nu după multă vreme au venit în Hălmăgiu ungurii, mulți la număr, și s'au apucat să facă rânduială, cum înțelegeau ei. S'au găsit și pe atunci mișei, cari să destăinuiască numele celor ce au «agitat» printre români și astfel ungurii au pornit în căutarea lui Maxim Popoviciu, pe care nu l-au găsit, căci apucase să se ducă mai din vreme în tabăra lui Iancu, unde muind pana în călimări improvizate din cărtuțe de brad, scria corespondența marelui prefect. Au găsit însă pe unchii lui, preoții din Hălmăgel, cari se refugiaseră într'un «crâng» mai ferit al parohiei, anume în Gligorești, dar ascunzătoarea lor a fost trădată de un anume Toda Șandor (Ale-

xandru). Și după ce i-au găsit, i-au adus la locul ce se zice astăzi «la podul Băneștilor» și «la furci», — în imediata apropiere a Hălmaگیului, unde împreună cu alți 5 preoți și împreună cu alți ofițeri și lănceri români au fost spânzurați. Se povestește până astăzi, cum trupurile preoților ce se bălăbăneau în furci, fiind bătute de vânt se întorceau cu fața în *spre răsărit*, spre România, iar soldații călai unguri, înfi-gându-și baionetele în cadavre, ziceau ca să privească în *spre apus* adică spre Ungaria. După aceasta ispravă au dat foc și la satul Hălماغel, ca să nimicească astfel acest cuib de hoți, cum ziceau ei.

Trupele ungurești n'au zăbovit în Hălماغiu, ci au plecat în spre Baia de Criș. Iar auzindu-se în tabăra lui Iancu cele petrecute, acesta a trimis niște «moți» din Bulzești să-l caute pe trădătorul Toda Șandor și să-l aducă viu la dânsul. Moții l-au și găsit, dar pornind cu el, pe drum și-au adus aminte de bunătatea prea mare alui Iancu, care mai iertase și pe alți ticăloși de aceștia și de teama să nu-l ierte și pe acesta, i-au făcut ei de petrecanie în munți, la Lespezi.

2. Petru Irhaș, fost comerciant în Hălماغiu și om cetit, care s'a ocupat cu mult zel de trecutul acestui ținut, crede a ști și numele alor alții 4 din cei 7 preoți ce au fost spânzurați în acelaș loc și la aceeaș dată. Numele lor ar fi 1. Jude Zenovie din Poenari, 2. Adam Suba din Strâmba 3. Incău Petru din Brotuna și 4. Butar Nicolae din Bodești, moșul lui Butar Nicolae de mai târziu, care încă a avut mult de suferit din partea stăpânirii ungurești, fiind per-

secutat și întemnițat pentru ținuta lui prea românească.

Tot acesta pomenește, bizuindu-se pe cele auzite, de protopopul ortodox de pe atunci al Hălmagiului, anume Moldovan Petru, predicator vestit și bun naționalist, care încă a avut de îndurat multe persecuții din partea ungarilor. Să zice că unul numit Dozsa Gergely (directorul moșiei conților Bethlen, Vékony s. a.) cu ai lui l-au batjocorit în mai multe rânduri pe numitul protopop, scoțându-l afară din biserică și împedecându-l pe mai multă vreme să slujească sf. liturghie. De pe urma asupririlor îndurate a murit de tânăr.

3. Preotul Toma Florea din Tomești mi-a raportat următoarele: «În matricolele parohiei Tomești se găsește, că dela 1839 până la 1852 a fost preot Ioan Oncu, care era «na-mesnic». Oameni bătrâni spun, că a fost maior în armata eroului național Avram Iancu și pentru ținuta lui patriotică din anul 1848 a fost chinuit de unguri, cari l-au dus pe la Oradea Mare. În a. 1849 a fost cinstit de generalul rus Paschievici cu o raclă a Preacuratei, aurită, cu lanț de argint. Bătrânii spun, că în aceea raclă a dus sf. cuminecătură la cei bolnavi. Din cauza suferințelor îndurate dela unguri a murit în anul 1852 în etate de 41 ani. A fost o figură impunătoare».

4. Preotul Vasile Giurgiu în raportul său, dă următoarele date, pe cari le-a cules dela crâșnicul Adam Neag din Vața de Sus, astăzi în etate de 95 ani. În anul 1848 a fost omorât de către unguri «popa Iosipaș» din Vața de Sus, probabil în Baia de Criș, iar pe preotul

Ioan Bura tot de acolo, l-au legat unгурii împreună cu 6 oameni fruntași și i-au împușcat. Prin cine știe ce minune, preotul n'a fost omorit. Ci văzându-l unul dintre soldații unгурi, că mai răsuflă, l-a lovit cu sabia peste cap, tăindu-i o parte din piele de pe ciafă. Dar nici așa n'a murit. De bună seama, că unгурii s'or fi depărtat dela locul execuției, iar românii cari au venit să vadă cadavrele, gășind pe preotul lor încă viu, l-au mântuit. Așa că a trăit încă 37 ani de a ajuns vârsta de 63 ani, când a răposat. A fost prohodit de protopopul Ioan Groza, Ioan Feier din Târnava, Absolon Feier din Căzănești și Ioan Ștefea din Șteia și înmormântat în ziua de 14 Martie 1886».

5. Honțișor.

Intr'o zi de Duminică au venit la casa familiei Mera, situată la capătul satului, mai mulți «husarii», cari înțrară în vorbă cu un băiat de 12 ani. Intre altele îl întrebă, ce a cetit preotul lor, după slujba din biserică în ziua aceea. Băiatul — instruit de tatăl său — nu a spus, că preotul a cetit proclamația trimisă de Avram Iancu, ci a spus, cu minte, că preotul a zis numai: D-zeu, să primească sfânta rugăciune. «Husarii», nebănuind, că un prunc așa mic ar ști schimba adevărul — au lăsat în pace pe preot.

6. Gurahonț.

«Husarii» au întreat și în Gurahonț pe unii, că cetit-a preotul proclamația lui A. Iancu credincioșilor? Primind răspuns negativ, husarii,

nu le-au dat crezământ, ci, mergând la preot acasă, au voit să-l ducă să-l ucidă. Preotul le-a dat o jumătate (15 litri) de galbeni, ca să-l lase în viață. Soldații maghiari i-au promis că-l liberează, dar, după ce și-au petrecut bine cu mâncări și cu beuturi în casa preotului, i-au luat galbenii, l'au luat pe preot înainte și l'au dus pe dealul Iosașului, unde l'au spânzurat dimpreună cu alți preoți. Numele preotului a fost Simion Grozav de origine din comuna învecinată Secaș.

Locul, unde este îngropat dimpreună cu ceilalți preoți, se mai cunoaște și azi.

7. Preotul Nicolae Hărdușiu ca om bătrân de 85 ani, și 60 ani de serviciu bisericei din Aciuța și satele din prejur spune: «am auzit și dela părinții mei și dela alți oameni bătrâni de pe acel timp, că *pe preotul Sinesie Grozav din Aciuța* l-au spânzurat cetele revoluționare maghiare din anul 1849, pentru că nu a dat ascultare să iasă poporul cu steag alb de supunere în calea lor, ci a ascultat de ordinele venite dela eroul Avram Iancu, și Ioan Buteanu, și astfel și comuna Aciuța a fost total mistuită de foc.

8. Iar preotul *Nicolae Farcaș din Pleșcuța* a fost spânzurat la Iosaș pe deal lângă Iosășel; numitul preot n'a știut scrie nici să-și poarte matriculele după cum dovedesc matriculele scrise de alt preot din vecini, din Dumbrava, Adam Jiva fost preot în Aciuța. Preotul Sinesie Grozav din Aciuța, ca tânăr preot a fost și cleric în teologia din Arad, după cum se vede scris de mâna lui pe un Minei din Aciuța: Sinesie Grozav cleric curs III. în Arad — Dânsul a avut și o soră în Aciuța, dela care am auzit în per-

soană despre dânsul pe Raveca Grozav, văduva lui Sandor Grozav din Aciuța care a răposat de mult.

Cu ocaziunea apei celei mari a Crișului Alb din anul 1874, când cosciugul eroului Ioan Buteanu, care era înmormântat lângă malul Crișului, era amenințat a-se prăvăli în Criș, câțiva oameni de bine cari știau al cui era cosciugul amenințat, au mutat cosciugul cu osemintele eroului în cimitirul român din Gurahonț. Cu ocaziunea venirii M. S. Regelui Ferdinand I. la Țebea, la mormântul lui A. Iancu, unde în jurul bisericei s'au adus osemintele alor nenumărați eroi căzuți în Ardeal, și osemintele lui Ioan Buteanu s'au exhumat din cimitirul din Gurahonț și au fost duse și așezate în jurul mormântului lui Avram Iancu la Țebea¹⁾.

Cu aceia ocaziune a fost de față la îngroparea lui Buteanu preotul din Bodești Nicolae Butariu, care a ținut și un panegiric despre erou și alți preoți înmormântați pe deal lângă Iosaș, pentru care a fost dat în judecată ca agitator.

9. Pretura plasei Avram Iancu prin pretorul Nicolae Turuc ne scrie:

Astfel îl găsim pe eroul între eroii preoților ortodocși Zărândeni: Simion Groza din Rovina plasa Brad, vice prefect al lui Avram Iancu, care în luptele pline de curaj cu Hatvani și baronul Kemenyi la strâmtoarea dela Buceș la început, iar mai târziu pe înălțimile din jurul Abrudului, mai ales pe dealul Stiurțului, l-a hăr-

¹⁾ Datele le-am cules prin protopopii Lazar și Bogdan.

țuit așa de mult pe acesta din urmă încât spăriat de enormele pierderi avute, a spus cuvintele rămase proverbiale: «Că dracul să se mai bată cu popii». De și istoria, cât o cunoaștem noi, nu aduce amănunte în legătură cu pregătirile revoluționare în comunele din plasa Avram Iancu, credem, de altfel bazați pe povestirile bătrânilor, că partea uriașă a acestor pregătiri în părțile noastre s'a făcut de către tribunul Simion Groza, ajutat în mare parte de ceilalți preoți, care tribun se afla sub comanda prefectului Buteanu, acesta împărțit de Iancu ca comandant al Prefecturii Zarandului, cu scopul de a opri năvălirea Ungurilor dinspre Arad spre Halmagiu—Baia de Criș—Brad și Abrud. Aici în Zărând s'au desfășurat lupte pe moarte și viață între românii care apărau munții cu trecătorile lor și între ungurii bine înarmați, cari încercau cu toată puterea să forțeze aceste trecători pentru a înainta spre Brad și Abrud. Una din cele mai importante lupte, date în plasa noastră, a fost lupta dela Târnava de Criș. Aceasta s'a întâmplat în primele zile din Noembrie 1848, în care luptă au fost măcelăriți 809 de români, iar prinzonierii făcuți, au fost spânzurați pe înălțimile aflătoare între comuna Târnava de Criș și Brotuna, în nemijlocita apropiere de Vața de jos după cum am citit în cartea despre Simion Balint de E. Hodoș, Tipografia Arhi-Diecezană-Sibiu, iar amănunte în legătură cu aceasta luptă se găsesc în raportul din 1849 al Prefectului Simion Balint către guvernul Vienei, apărut în 1850 sub titlul Die Romanen der Osterr. Monarchie II.

Preotul Petru Câmpean ne scrie:

În anii 1848—49 în parohia Rovina a fost paroh Simion Groza. A luat parte activă în lupta pentru desrobirea neamului. A fost conducător de legiune, între cei mai încrezuți tribuni ai lui Iancu. A condus legiunea zis lagăr, format din comunele Rovina, Stanija, Buceș, După-piatră și Buciumani.

Lupte mai însemnate a avut la Abrud unde Ungurii au fost încunjurați, o săptămână. El a păzit dealurile de miazăzi începând dela Sohodol până la Buciumani. A avut o îndrăzneală de tot mare, căci în timp de noapte cu 2—3 oameni ai săi intră în oraș pentru spionare, și fiind observat a fost și tăiat în cap cu o sabie, însă el cu oamenii săi a omorât santinela.

La Târnava de lângă Hălmagiu a fost înșelat de 2 cunoscuți ai săi, români, cari l-au înformat cumcă Ungurii sunt în alt sat și așa înainta fără cunoașterea dealurilor, și a fost încunjurat. A avut mare pierdere în lagărul său, așa din Rovina nu a scăpat numai el și încă unul, murind 40 de oameni.

A luptat cu atâta zel, încât la înaintarea trupei Ungurești dela Brad spre Abrud, el fiind de pază cu tunul său, unul cu numele Demean Ivan, văzând trupa mare a Ungurilor, a voit să fugă înspăimântând și pe alții, când el însuși a pus pușca la ochiu și a tras foc rănindu-i brațul drept.

Acestea s'au păstrat numai prin tradiție anume le-am aflat dela un credincios bătrân cu numele Groza Iosif, ceva rudă cu părintele Groza.

10. Tot aici în luptele acestea se spune că a luptat și *preotul Ioan Oncu din Tomești*,

care a luat parte activă la revoluția din 1848, *având rangul de sub-tribun* în armata lui Avram Iancu. Tradiția mai spune că acest preot a fost primit de unguri și dus la Oradea, drept răsbunare a faptelor sale naționale. Mai târziu când a scăpat, în urma chinurilor suferite de el în prinsoare, a murit în anul 1852 în etate de 41 ani.

11. La fel am aflat din spusele bătrânilor și din comunicarea scrisă a actualului preot că *preotul comunei Juncul de sus* din anii 1848-49 cu *numele Ioan Faur*, încă a luat parte cu rang de sub-tribun, în luptele ce au avut loc pe dealurile dela Mihăileni și trecătorile dela Buceș, contra armatelor lui Hatvani și Keményi, cari înaintau spre Abrud.

12. Despre *preotul Marian David din Juncul de jos* se spune că a fost numit de către prefectul Zarandului Ioan Buteanu și Simion Groza vice-prefect, șef de garnizoană în întreaga comună Junc și însărcinat cu strângerea alimentelor și transportarea lor în linia primă de luptă. Menționăm aici că biserica din Juncul de sus a fost incendiată în timpul revoluției de o bandă de unguri, care se vede că a putut străbate până acolo cu scopul mârșav de-a se răzbuna pe cei doi preoți, cari s'au distins printr'o activitate atât de prodigioasă din punct de vedere național.

13. O activitate națională demnă de relevat a adus pe altarul neamului și părintele *ortodox Lup Iov din Vaca*, care servea și la Junc, în timpul cât ceilalți 2 preoți au avut misiuni mai grele de îndeplinit pe câmpul de operațiuni. Despre acesta tradițiunea spune că

a plecat pe jos «în tinerețe» la Sibiu, unde a fost hirotonit preot, deși nu avea multă carte. A fost însă un preot model, hotărât, calculat și autoritar, mult stimat și respectat de credincioși. Când trecea pe drumul satului pe lângă cârciumă, unde se'ntâmpla să fie horă, lăutarii erau avizați de oamenii satului că trece părintele Iov și hora trebuia să înceteze, iar dacă un credincios fumător vedea pe preot venind înspre el, dede parte vâra luleaua în buzunar, pentru a o ascunde de ochii preotului. Spun bătrânii că era un îndrumător cinstit și un pilduitor de seamă. În ziua Învierii (Sf. Paști) anul 1849, des dedimineață, înainte de ivirea zorilor, un servitor a adus știrea alarmantă la biserică, că în margina satului, aproape de Criș, se găsește poposind o ceată de Unguri. Părintele Iov întâmplător — în acea zi — servea aici în Vaca. La auzul acestei știri, a încetat slujba bisericească, îndrumând oamenii să meargă în pripă fiecare acasă să-și ascundă lucrurile de valoare, mai ales alimentele, iar gardurile și alte obstacole să le răstoarne și arunce pe drumuri ca husarii unguri să nu poată străbate ușor în comună, apoi să otrăvească dacă au cu ce, apa satului, ca să nu aibă nici husarii și nici caii lor de unde să bea apă, iar după-ce toate acestea s'au executat, să se adune cu toții în locul numit «Via-Popii» aflătoare pe o față de deal, la o lature de comună, unde să li-se distribue Sfintele Paști și să le dea alte îndrumări pe aceste vremuri de restriște. Mai târziu, în acea zi, la îndrumarea preotului, niște țărani ascunși în o deschizătură de drum, au tras câteva focuri de armă asupra unguirilor cari fără a în-

cerca un atac contra românilor, probabil de teamă că aceștia dispun de forțe mai mari, s'au retras spre Brad.

14. Relevăm, ca o faptă umană următoarea întâmplare care a avut loc în casele preotului al 2-lea din comuna Vaca, Ion Manea. După înfrângerile lui Hatvani și a lui Kemény la Abrud, Iancu dăte poruncă lui Simion Groza și I. Gomboș să urmărească pe unguri și în Zărand (Vezi Avram Iancu de I. Georgescu Bibl. Poporală a Asociațiunii). De teama românilor învingători, ungurii din Brad au căutat să se refugieze pe Valea Crișului-Alb, spre Ungaria. Un grup din acești nemeși unguri constător din 13 membrii ai familiei Brádi din Brad au fost opriți la Hălmagiu de țărani români, cari i-au dezarmat și îndrumat înapoi la Brad. În drumul spre Brad s'au oprit și la Baia de Criș și au cerut ocrotirea preotului Birta, care după izvoarele bisericii noastre în anul 1848 era ortodox, trecând la uniți numai mai târziu în anul 1852, după ce uniții drept răsplată a gestului său, l-au înaintat protopop. Acesta a însoțit pe Ungurii nemeși până la ramificația drumului înspre comuna Vaca, unde găsiră adăpost în casele preotului al doilea de acolo, Ion Manea, care i-a luat sub scutul său, la rugămintile ferbinți și ne'ncetate ale acestora, din motivul că familia Bradi avea în această comună proprietăți mari și a ajutat cu bani mulți pe locuitorii acestei comune la terminarea bisericii ortodoxe din comună, zidită din piatră și care există și astăzi. Populația din comunele învecinate Bulzești, Grohot, prinzând de veste că mai mulți nemeși unguri sunt ascunși la preotul Ion Ma-

nea, au venit la casele acestuia sub conducerea unui «maior» cum îi ziceau ei, cu numele Iezan Nicolae zis și «leu» amenințând pe preot cu aprinderea caselor, dacă nu-i extradează pe nemeșii unguri ascunși la el. Preotul văzându-se în pericol, a amenințat la rândul său că se va duce la Iancu și se va plânge contra purtării lor, apoi i-a rugat ca să nu-i aprindă casa, explicând că ceea ce face el, nu e decât o faptă creștinească și că își asumă toată răspunderea pentru ea. Mulțimea s'a retras, dar într-o zi profitând de absența preotului Ion Manea și probabil din cauza asupririlor suferite dela Unguri, au năvălit în casa preotului și au luat cu ei pe cei 13 membrii ai familiei Bradi, iar la locul numit «La Părăul Mănăstirii» în afară de hotarul comunei, i-au ucis pe toți și i-au îngropat.

Am descris această întâmplare, ca să învederăm și să dovedim că preoțimea noastră ortodoxă nu s'a dedat la acte de violență, deși în multe cazuri ele erau pe deplin justificate, în urma deselor și revoltătoarelor atrocități săvârșite de unguri față de români și în special «față de preoții români ale căror trupuri le-au înfierat și ciungărit, ocaziune prea deajuns spre a împintea răsbunarea românilor». ¹⁾

15. Preotul Mihai Oprișa și învățătorul cantor Ioan Tisu, ambii din Țebea, întâlnindu-se cu insurgenții unguri, au fost împușcați pe loc de aceștia în iarna anilor 1848—49.

16. Din ziarul «Carpații» Nr. 224 apărut în Brașov la 31 August 1924 pag. 7 referitor la jertfele popoului Român în timpul revoluției

¹⁾ Vezi broșura Avram Iancu de Alex. Ciura Cluj pag. 30

dela 1848—49 extragem următoarele: «....apoi în județul Zarand (Prefectura Zarandului) au fost spânzurați șase preoți, un preot în Hususău și pe Câmpie au fost asasinați 40 de preoți».... Notăm că cu toate cercetările făcute de noi nu am putut afla numele celor șase preoți din Zarand spânzurați de unguri. Probabil vor fi aparținut comunelor din plasele Hălmagiu sau Brad.

17. Relevăm și afirmațiunea că în comuna Grohot, plasă, comună situată la Ost de Rîșculița, s'ar fi dat o luptă de mai mică importanță, între românii retrași în munți și ungurii cari formaseră aripa stângă a coloanei ce înainta pe valea Crișului-Alb spre Brad. Aci ar fi luat parte la luptă și preotul Lazar Comșa din Ribița. Tot în legătură cu această luptă se mai afirmă, fără a fi putut afla ceva mai precis, că ungurii ar fi fost bătuți și alungați, dar în timpul retragerii lor, ar fi incendiat biserica din comuna Grohot, situată în apropiere de comuna Uibărești și Rîșculița.

18. Văzând luptătorii români dela Grohot, în cea mai mare parte elemente tinere, că ungurii se reîntorc întăriți de noi trupe, n'au mai luptat contra lor neavând arme, decât lănci, ci au trecut munții la Câmpeni pentru a se înrola în legiunea lui Iancu și a lupta acolo pentru dreptatea cauzei românești. Ei au fost conduși de preoții Atanasie Popovici din Ribicioara și Gheorghie Roman din Grohot, cari nevoind să primească propunerile de pace ale ungurior, căroră sigur nu le-au putut da nici-un crezământ, — cunoscându-le bine intențiunile, au înțeles că e mai demn și mai eroic să pună mâna pe armă și să lupte contra opresorilor noștri de veacuri.

19. În cătunul Blăjeni Plaiu a fost preot *Ciocan Avram care a fost căpitanul lui A. Iancu* și cu alți 3 indivizi anume: Pinteala Ioan, Micula Bibarț și Micu Avram din comuna Blăjeni.

În cătunul Blăjeni Criș a fost preot Leacha Avram. Blăjeni Groșuri și filia Obârșă n'au avut biserică până mai târziu pe la 1866. Veniau Blăjeni Groșuri la Blăjeni Criș, iar filiala Obârșă la Blăjeni Sat.

Ce ținută au avut preoții din Blăjeni în revoluție? Au avut ținută vitejească. Învățător a fost numai unul, anume Ștefan Solomon, ținea școală într'o casă cu chirie. El a avut ținută frumoasă în revoluție. Ungurii au trecut prin comuna Blăjeni — fiind lagărul la Blăjeni Plaiu — unde azi e edificată școala.

În comuna Blăjeni a fost ciocnire între unguri și populație. În luptă a luat parte și A. Iancu care s'a coborât din pădurea Dragu Brad — unde a stat refugiat 3 luni — Blăjănarii îi duceau acolo de mâncare. — Până a stat acolo, a fabricat vreo câteva tunuri de lemn de frasin. — Prin vitejia lui și a căpitanilor săi Blăjănari, a scăpat comuna Blăjeni de Unguri cari au trecut lagărul spre Abrud. 2 zile cât a stat armata ungurească a aprins vr-o câteva case, Biserica din Blăjeni Sat și biserica din Blăjeni Plaiu. La Biserica din Blăjeni Plaiu și acum se văd arsurile în turn — lemnul a ars, iar zidul a rămas.

În vârful dealului cătunului Blăjeni Plaiu numit «Păltinei» au stat ungurii mai mult. Au făcut un foc mare și au ars pe cei 6 prizoneri Blăjănari de vii. Pe acel loc, au ridicat Blăjănarii o cruce frumoasă. Acolo, în tot anul la

sfintele Rusalii se săvârșește sfântul maslu, unde participă oamenii din întreaga comună.

20. Iovu Comșa, un preot orb din cauza bătrâneței, nu a putut fugi din calea insurgenților unguri, cari l-au maltratat bătându-l, voind să deie foc casei în care să ardă și el, dar venind comandantul lor și vâzând că este orb, au lăsat apoi casa și pe preot în pace.

Lazar Comșa, om tânăr, era căutat de unguri, dar a fugit cu toată familia și cu oamenii din sat la Tomnatec unde s'au adunat mai mulți și au făcut un atac asupra ungarilor la Grohot, zdrobindu-i.

21. În parohia Țerățel în 1848, preotul de atunci Pantea, era la serviciu în biserică, când au ajuns ungurii în comuna Țerățel. După ce a eșit din biserică a fost împușcat și bisericii i-au dat foc, arzând până la zid. Aceste date s'au păstrat prin tradiție.

22. În anul 1848 în comuna Mesteacăn a fost aprinsă biserica din partea ungarilor. Au dus în podul bisericii, care era acoperită cu șindrilă de fag, paie de grâu și așa a ars rămânând numai butura care a fost din piatră. Cu turnul împreună au ars și 4 clopote. Așa că în anul 1849 mitropolitul Andrei Bar. de Șaguna a donat bisericii un clopot care se folosește și azi.

Preotul de atunci, Iosif Căzan, a fost prins și omorât în modul cel mai barbar: i s'au smuls unghiile, i-au tras dinții din gură, i-au ars barba și în fine a fost omorât. După depărtarea ungarilor rudeniile cu poporul l-au îngropat în locul unde a fost omorât, iar la cap i-au ridicat o cruce de piatră, care există și azi. Acestui preot

i-a urmat ca preot fiul său Ioan, care a murit la anul 1863, fiind înmormântat lângă biserică, Pe crucea dela mormânt se află scris: Aici zac osemintele rob. I. D-zeu, până ieri preot Ioan Căzan răp. în 5 Aprilie 1863, strămoș: Ianoș, moș: Ilie și tată Iosif, toți preoți.

După tradiția, care a rămas din neam în neam, mai trăiesc și azi urmași din acel neam să afirme, că acel strămoș, Ianoș Căzan, ar fi preotul, care a luat jurământul dela poporul adunat cu Horia, Cloșca și Crișan la biserica din Mesteacăn în anul 1784, când s'a început revoluția lui Horia. Cărți scrise nu avem fiindcă au ars fiind în biserică, dar tradiția aceasta le povestește ca sigure.

23. Protopopul Sorin Furdui din rapoartele primite dela oficiile parohiale ale protopopiatului Câmpeni mă înformează de 9 preoți ort. din țara «*Moșilor*» cari au luat parte activă la toate mișcările naționale din 1848. Unul din acestia anume: Ioan Nicola fost preot în Arada, împreună cu credincioșii de-acolo a luat parte la adunarea din Blaj, îndemnând pe toți românii să se inroleze sub Steagul Libertății purtat de eroul Avram Iancu. A luat parte, acest preot, la toate luptele purtate de Avram Iancu, având gradul de căpitan. În lupta dela Fântânele a fost rănit, rămânând schiop. Acest preot era cunoscut prin toate comunele din Munții Apuseni, cutreerând toate cătunele ori de câte ori era lipsă de-o nouă recrutare de soldați și prin cuvântările lui însuflețite indemna oamenii să lupte din toate puterile pentru scuturarea jugului unguresc.

24. Alt preot a fost Petrea Nicola, care a

avut acelaș grad, rol și activitate în mișcările naționale din anul 1848.

25. Alt preot, Gheorghe Nicola supranumit Popa Dochii, a comandat și regimente. În lupta dela Fântânele el a fost conducătorul românilor înarmați cu topoare, lănci și puști. Când Vasváry cuvânta la Fântânele îndemnând ostașii la eroism, el le-a pregătit următoarea cursă: A pus moții să înfigă pari în pământ pe cari i-au îmbrăcat în hainele lor. Ungurii în credința, că sunt ostașii români, au început să puște neobservând starea reală, fiind ceață pe munți. Românii, ascunși în pădure pe când armata maghiară mai isprăvisese muniția, au dat asalt măcelărindu-i fără milă. Soldatul Todea Nicolae Relea la promisiunea preotului George Nicola, că i-va da o berbință de vin dacă-l ochește și lovește pe Vasáry, încercânduși arma cu cremene l'a doborât la pământ.

26. Un alt preot care a luat parte activă la luptele din 1848 a fost Dumitru Necșa din parochia Valea Verde. Mare măestru de făcut tunuri. El a condus românii din Valea Verde, Poiana, Peleş și Sohodol la Abrud luând parte la luptele de-acolo, iar la ordinul primit din partea lui Avram Iancu trece prin Bucium, Mogoș la Aiud și bombardează orașul.

27. Alt preot care a luat parte activă la luptele din 1848 a fost Ioan Iancu, văr primar al lui Avram Iancu. Era ce-l mai încrezut om al lui Avram Iancu; la ocuparea Zlatnei acest preot a fost însărcinat să păzească cămara de bani din Zlatna cu ordinul strict dat de Avram Iancu să nu lase pe nimeni să-o jefuească.

28. Alt preot cu rol însemnat în luptele dela 1848, a fost Ioan Gomboș căpitan în armata lui Avram Iancu. A luat parte la toate luptele dela Abrud și Zlatna. A fost rănit; unde și cum nu se știe.

29—30. Alți preoți cari au luat parte la luptele naționale au mai fost: Doi preoți cu numele Matora și unul care s'a numit Sicoe. Despre rolul și activitatea lor nu se știe decât, că erau între sfetnicii eroului național Avram Iancu.

31—40 Gherasim Rațiu episcopul Aradului în 5 Ianuarie 1850 scrie o scrisoare în limba germană, lui Ioan Dobran, agent al Curții din Viena, în care laudă fidelitatea către tron a Românilor. Scrisoarea arată că în luptele cu ungurii a fost ucis preotul *Secula* din Șiria, iar protopopul a fost persecutat. Insuși episcopul a fost terorizat să arboreze drapelul maghiar pe reședința episcopoească, iar preotul din Sân-Nicolaul-mic tocmai pe acea vreme a fost spânzurat, căci „*rebelii au luat mai puțin în considerare, viața preoților de credința mea decât a animalelor*“.

Scrisoarea vorbește și de uciderea preoților ortodoși din Gurahonț, Șoimoș, Căpruța, Vața de sus, Poienari, Hălmăgel, Șteia, Aciuța, Pleșcuța «și din alte locuri».

Guvernul maghiar l-a constrâns pe episcopul Rațiu ca în Martie 1849 să părăsească scaunul episcopesc. Episcopul a deschis congresul bisericesc ortodox în 17—29 Martie 1849 cu rugăciuni de loialitate către tron, iar apoi s'a retras. La congres era trimis comisarul guvernial

Ioan Dragoș cu scopul că acel Congres să hotărască după placul Ministerului din Debrețin, dar deputații au fost foarte ostili comisarului maghiar.

CAP. XXI.

Ortodoxia și Unirea Principatelor.

Când se pregătește unirea principatelor române antiunioniștii din Moldova au primit mulțimea locurilor în Divanul țării (Parlament). Ca urmare a fost, că arhimandritul Neofit Scriban (înfocat unionist) a fost dat afară din slujba de director al Seminarului dela Socola și înlocuit prin altul (antiunionist). Dar mitropolitul se împotrivi, sprijinind pe Scriban. Consulul francez (Place) laudă hotărîrea dârză a mitropolitului, care a simțit, că «Dacă boerii, corporațiile și țărani se lăsară a fi zdrobiți în alegeri, el (mitropolitul), cap al bisericei, trebuia să ridice glasul. Iar când după hotărîrea dela Paris se făcură alegeri noi, Neofit Scriban în catedrala istorică a Iașului spunea: „Voi, fraților, prin credința nației române de veți fi credincioși stindardului ei, veți fi tot atâta de puternici, ca și biserica prin sfinții ei. Fie dar, ca alesul vostru de astăzi să fie acela, pe care îl așteaptă nația română. Fie ca el să vindece ranele ei și să împlinească dorințele ei! Dumnezeu și lumea vă privește, biserica vă binecuvântă, Români-mea întreagă vă așteaptă“.¹⁾

Pr. Anton Luțeanu în Cuvânt Moldovenesc pe 1932.

Ceice erau pentru unirea principatelor neputând împărți manifeste, au recurs la un șiretlic, tipărind niște molitve cari nu erau oprite. Dar ce conțineau acele molitve? «Oamenii împărțiau în poporul adunat mai multe mii de exemplare dela „*Dâmbovița*“, cu molitfele sfântului Vasilie pentru cei îndrăciți ca o protestație contra cenzurei guvernului interimar. Publicară molitfele, ca un lucru care nu era oprit de cenzură. Mii de oameni repetau cuvintele sfântului Vasile: Blăstămu-te pe tine diavole etc. Și învi-tau pe diavol să fugă din inima celor ce erau contra unirii Principatelor¹⁾.

Un fervent propagandist al Unirei a fost arhimandritul Melhisedec, episcopul de mai târziu al Romanului.

Un mare român a fost acest episcop, născut în comuna Cujețiu în anul 1823. În anul 1851 obține titlul de magistru în teologie și litere dela universitatea din Chiev. În 1852 ajunge protosinghel, iar în 1856 arhimandrit. În acelaș an ajunge rector la seminarul din Huși, unde publică o serie de cărți didactice. Curând ajunge arhiereu, în 20 Dec. 1862, apoi locotenent de episcop la Huși 1861—1864 și episcop al Dunării de jos (1864—1879).

În 1860 scrie *Cronica Hușilor* iar în 1870 Academia Română îl alege membru activ. Dela 1879—1892 este episcop de Roman.

Melhisedec a fost cel mai înfocat apostol al Unirei Principatelor. În anul 1856, la serbarea patronului episcopiei de Huși, rostește o

¹⁾ Din „*Buciumul Român*“ Iași 1875 după: Bobulescu: *Feje bisericești în războaie* p. 107.

predică pledând pentru unire. El pornește dela perpetua rugăciune a bisericei universale *pentru unirea tuturor*, aduce pilde din istoria neamului și arată că unirea Moldovenilor cu Muntenii este cerută «*de unitatea credinței, a limbei, a moravurilor, precum și de identitatea originii*. Pe cei nobili îi îndeamnă să nu-și ascunză originea și să dea mâna cu muntenii, pe cei din cler îi sfătuește să se înfrățească cu clerul din Muntenia. Se adresează apoi negustorilor și îi îndeamnă să nu alerge după protecție străină, ci să se unească cu comerțianții din Muntenia iar pe țărani încă îi îndrumă spre unire¹⁾.

În vara anului 1857 pe lângă mitropolit, episcopi locotenenții de episcopi ca membri de drept, urma să se aleagă patru deputați ai egumenilor și câte un reprezentant cleric din fiecare eparhie, în divanul ad-hoc, Melhisedec este ales deputat al clerului din eparhia Hușilor. — Împreună cu clerul, el a formulat o mulțime de desiderate pe cari le-a susținut în divanul ad-hoc. Între altele el cerea ca religia în școli să fie propusă numai de preoți etc.

Ședința divanului ad-hoc s'a deschis în 22 Sept. 1857. El a votat pentru unire împreună cu frații Scriban. Unirea s'a votat în ședința din 7 Oct. 1857. Mitropolitul Sofronie Miclescu subscriind *pentru* în capul actului a rostit următoarele cuvinte. „*Unde-i turma, acolo-i și păstorul*”²⁾.

Protoiereul D. Matcaș a spus că alegătorii săi, preoții din Roman, l-au rugat cu lacrămile

¹⁾ C. Diculescu: Episcopul Melhisedec. București 1908 p. 32.

²⁾ Diculescu: op. c. p. 33.

în ochi ca să voteze pentru Unirea Principatelor, principe străin etc. Interesant este a ști, că în divanul ad-hoc, Melhisedec a propus ca în autoritatea sinodală centrală, ce se va înființa să se trimită și preoți de mir, căci ei cunosc nevoile spirituale ale poporului.

Divanul ad-hoc s'a închis în 13 Ianuarie 1858, iar Melhisedec se duce din nou director la seminarul din Huși, de unde luptă mult pentru ideea Unirii Principatelor¹⁾. Cu ocazia alegerii deputaților dintre proprietarii mici și târgoveții din jurul Fălciului, îndeamnă pe toți să dorească frăția: «dacă asemenea Israelitiilor celor îndărătnici, pornind pe calea mântuirii, ați voit să vă întoarceți iar la relele trecutului, cu ce inimă vă veți mai înfățișa voi în biserică, unde acum hrăniți atâtea speranțe? Cu ce ochi veți privi voi la acest Răstignit, care și-a vărsat sângele pentru mântuirea oamenilor și dela care voi așteptați mântuirea? Cu ce curaj veți privi la chipurile acestor apostoli, cari n'au cruțat nici o jertfă pentru binele omenirii?

Mitropolitul Nifon al Ungro-Vlahiei.

Fără să întrăm în analiza vieții acestui mitropolit al Țării Românești, ne limităm aici la accentuarea adevărului, că a fost un mare patriot. Încă în anul 1857 a tipărit: «Rugăciune» întocmită cu ocazia deschiderii divanului ad-hoc în 29 Sept. 1857. Cât de mișcător este începutul rugăciunii: «Doamne Dumnezeul nostru! Ție plecăm genunchiul inimii, și către tine înăl-

¹⁾ Diclescu: op. c. p. 37.

țăm glasul rugăciunii noastre. Pleacă urechea ta și ascultă cererea poporului tău Român, pe care îl povățuiești printre veacuri cu puterea ta cea mare...»¹⁾

În actul său testamentar pentru fondarea seminarului «Nifon», — spune că întreaga sa avere părătească, tot ce a agonisit din frageda sa vârstă până la moarte, lasă pentru «învățământul fiilor prezenți și viitori ai României, scumpa și mult iubita mea patrie»²⁾.

Privește cetitorule, ceata nenumăraților absolvenți ai seminarului «Nifon» și vei lauda numele fondatorului, care a făcut cu putință ca poporul să aibe preoți luminați.

Neuitatul mitropolit a făcut și un fond pentru instrucțiunea laică și pentru acte de binefacere și ajutoare bisericilor sărace. Reținem aici aceste cuvinte ale marelui defunct: «Punându-mi deci ca totdeauna credința în Dumnezeuul părinților noștri, care ni-a păstrat o *lege și o țară* prin atâtea grele împrejurări și din adâncul inimei îndreptându-i smeritele rugăciuni, ca să-și reverse îndurarea preste acest serman și mult cercetat pământ al României dispun cu toată sufleteasca dragoste cele ce urmează »³⁾.

Și au urmat fapte vrednice de pomenire, într'o vreme ca a noastră, când sterpe sunt sentimentele bune față de biserică și așezămintele ei. Căci, Doamne, ușor este să critici starea intelectuală a clerului, dar alta este să jertfești pentru el, ca acest cler să poată apoi lupta

¹⁾ Se află la Academia Română.

²⁾ Acte Testamentare. București 1875 p. 9.

³⁾ Acte Testamentare p. 20.

împotriva răcirii inimilor și a abrutizării judecării omenești.

Din activitatea literară a acestui mitropolit ajunge să menționăm «Manual de Pravilă Bisericească sau culegere din canoanele sfinților Apostoli și dintr'ale sfintelor soboare, precum și din cele cuprinse în Pravila Bisericească veche București 1852».

Un episcop în misiune diplomatică:

În cartea: «*Un episod Diplomatic*» citim: «La 1868, guvernul român a decis trimiterea la Petersburg a unei misiuni spre a înmâna o scrisoare a Suveranului nostru Impăratului Alexandru al II-lea și spre a trata cu guvernul imperial unele chestiuni politice pendinte de o mare însemnătate precum: jurisdicția consulară, regularea datoriilor Rusiei față de țara noastră, o convențiune relativă la diferite puncte interesând pe supușii ruși aflători în principate și viceversa, cum și de a liniști întrucâtva pe Rusia în privința averilor mănăstirești secularizate de România la 1864. Se știe că la Curtea Rusiei au găsit cel mai mare răsunset protestele patriarhului contra României. Ca membrii ai acestei misiuni fură aleși Melchisedec, episcop al Dunărei-de-jos și Ioan Cantacuzino fost ministru de justiție. Cât de binevenită era această misiune politică o arată Bismark într'o scrisoare către Principele Carol din 27 Februarie 1868: «Nu mă îndoesc că misiunea la Petersburg va avea un efect cu atât mai favorabil, cu cât episcopul de Ismail va reuși să-și asigure simpatiile colegilor și coreligionarilor săi și a arăta în chip

public acest succes». Că atitudinea Rusiei față de România a luat în urma acestei misiuni o înfățișare favorabilă, reese din scrisoarea Principelui Gorceakof tot către Domnitorul Carol: «Delegați de Alteța Voastră și vorbind în numele Ei, episcopul Melchisedec și d-l I. Cantacuzino erau de mai nainte siguri că vor fi ascultați cu cea mai amicală bunăvoință. Nu pot decât să mulțumesc Alteței Voastre că i-ați autorizat să vorbească cu inimă deschisă... Ne-am felicitat cu toate acestea, că am găsit în cuvintele lor o oglindă credincioasă a sentimentelor arătate de Alteța Voastră și pe care M. S. Impăratul le apreciază. Ea (Alteța Voastră) poate să se încreadă pentru aceasta în concursul meu cordial, conform cu intențiunile M. Sale Impăratului. Imbunătățirea raporturilor dintre cele două state în urma acestei misiuni o arată și principele de Reuss, pe atunci ambasador al Prusiei la Petersburg, într'o scrisoare adresată Domnitorului nostru publicată tot în Memoriile Regelui: «Rezultate definitive nu sunt, totuși s'au asemnat germeni buni; și impoartă acum de a-i cultiva; dispozițiunile guvernului rus față de cel român s'au ameliorat în tot cazul». ¹⁾

¹⁾ Un episod Diplomatic de Episcopul Melhisedec. Scriere Postumă. Cu prefață de C. Diclescu București 1907 p. 7 și 8.

CAP. XXII.

Românismul mitropolitului Andrei Şaguna.

Mitropolitul Andrei Şaguna, bărbatul providenţial trimis de Dumnezeu Românilor ardeleni la jumătatea secolului XIX, a fost mare nu numai prin realizările sale în domeniul strict bisericesc, ci şi prin activitatea şi rezultatele obţinute în cele mai varii ramuri ale vieţii naţionale. Numele lui Şaguna însemnează o nouă epocă de renaştere şi de progres uimitor nu numai pe terenul religios prin emanciparea Bisericii ortodoxe ardeleni de sub ierarhia sârbească, prin reactivarea Mitropoliei desfiinţate la finea secolului XVII în urma pasului fatal făcut de Atanasie Anghel, prin solida organizare naţională dată Bisericii prin Statutul organic, prin numeroasele aşezăminte bisericeşti, ce le-a creat şi organizat, precum şi prin directivele şi mâna de fier, cu care a condus destinele Bisericii sale timp de un sfert de secol, ci numele lui Şaguna a rămas nemuritor şi prin activitatea desfăşurată şi prin rezultatele obţinute în cele mai varii direcţii ale vieţii naţionale, pe terenul naţional politic, şcolar, cultural, literar şi chiar economic. Nu vom atinge deci aici uriaşa muncă desvoltată de marele Mitropolit pentru ridicarea vieţii religioase a Românilor ardeleni, ci vom înfăţişa

foarte pe scurt, după monumentală lucrare a d-lui I. Lupaș, străduințele lui pe celelalte domenii ale vieții obștești.

Chiar imediat după ce a fost hirotonisit întru episcop în ziua de 18/30 Aprilie 1848 s'a pus în fruntea mișcării pentru eliberarea poporului român ardelean din lanțurile iobăgiei și în tot timpul evenimentelor revoluționare din 1848/9 s'a dovedit a fi un conducător destoinic, neșovăitor și intransigent. Șaguna a prezidat împreună cu episcopul unit din Blaj marea adunare națională ținută la 3/15 Maiu 1848 pe câmpul libertății din Blaj, rostind la începutul adunării o cuvântare străbătută de duhul păcii și al frăției românești. Iar mai apoi a muncit din toate puterile pentru realizarea programului național politic fixat de adunarea de la Blaj, fiind ales și președinte al comitetului de doisprezece exmis de adunare pentru realizarea programului, precum și al comisiunii, care avea să intervină la Viena în interesul poporului român. Ambele misiuni și le-a îndeplinit cu prisosință, făcând mai multe călătorii împreunate cu mari primejdii în acele vremuri turburi, la Viena, Insbruck și Pesta și prin abilitatea sa diplomatică a știut să câștige bunăvoința împăratului Francisc Iosif pentru revendicările poporului român, între cari și pentru *unirea tuturor Românilor* din statele austriace într'o singură *națiune independentă* cu administrație națională și bisericească autonomă. Și când ungurii s'au răsculat cu armele împotriva împăratului, și pe când Avram Iancu înscria pagini nepieritoare și înroșite de jertfe de sânge pentru eliberarea Românilor de sub jugul unguresc, Șaguna desfășura o muncă

neobosită pe lângă împărat și conducătorii imperiului austriac ca jertfele Românilor să nu rămână zadarnice. Atât de bărbătească și de categorică a fost atitudinea lui Șaguna în aceste timpuri sângeroase, încât în cursul tratativelor de împăcare între Români și Unguri, respectiv între Avram Iancu și Ludovic Kossuth, acesta din urmă a fost gata să promită amnestie tuturor Românilor, cari au luptat împotriva Ungurilor — cu excepțiunea lui Șaguna, care «nu poate avea parte de iertare pe acest pământ». În scopul câștigării drepturilor politice pentru poporul român, Șaguna a luat contact și cu reprezentanții Slovacilor din Ungaria și cu ai Croaților, redactând împreună un memorandum către Viena, arătând că în Ungaria este aproape imposibilă o împăcare a prezentului cu trecutul și cere autonomia națională pentru fiecare popor.

Timpul revoluției din 1848/9 a fost pentru Șaguna un prilej minunat, pe cât de primejdios, spre a-și dovedi nu numai vrednicia lui de arhieru, ci și cea de conducător politic, dovedind îndrăzneaiă bărbătească în situațiile cele mai critice.

După prăbușirea revoluției ungurești, în timpul dela 1850—1860, când Ardealul este guvernat în mod absolutistic dela Viena, atunci Șaguna a căutat să îndulcească situația Românilor prin legăturile de prietenie ce le întreținea cu Curtea dela Viena și cu guvernatorii Ardealului, Schwarzenberg și Lichtenstein. După ce s'a desființat iobăgia prin patentă împărătească din 1854 s'au iscat multe procese între țărani români și foștii proprietari de pământ și atunci

Şaguna, în multe procese, ce s'au iscat, de multe ori a reuşit să încline cumpăna dreptăţii pe partea Românilor, astfel că ştergerea iobăgiei a rămas în amintirea poporului mai mult ca o vrednicie personală a lui Şaguna, decât ca rezultat al revoluţiei din 1848.

În anul 1860 Şaguna a fost învitat să participe la desbaterile senatului imperial, unde a luat mai de multe ori cuvântul pentru drepturile poporului român şi ale bisericii sale. Într'una din cuvântările sale, a combătut energic pe ungurul Gheorghe Majlath, care susţinea că în Ungaria ar exista o singură naţiune, cea maghiară. În anii următori până la 1865 a participat şi a condus conferinţele naţionale politice ale Românilor, precum şi congresul naţional ținut în Sibiu, apărând şi susţinând drepturile politice ale poporului român şi în dieta ardeleană din Sibiu, şi în senatul imperial din Viena, când încă se credea că Viena nu va sacrifica pe celelalte popoare în favorul Maghiarilor. Dela anul 1865 începând politica Vienei a început să fie tot mai favorabilă Ungurilor, şi în scopul împăcării Ungurilor s'a convocat o dietă la Cluj, unde s'a adus hotărârea unirii depline a Ardealului cu Ungaria. Şi în această dietă Şaguna şi-a ridicat cuvântul său, iar atitudinea lui se poate vedea mai ales din propunerea ce a făcut-o deputatul Dozsa ca mitropolitul Şaguna să fie dat în judecată pentru părerile exprimate în dietă. Dar şi după împăcarea deplină a împăratului cu Ungurii întâmplată la 1867 Şaguna până la moartea sa n'a încetat de a îndemna pe fruntaşii Românilor să nu părăsească arena politică, ci să continue lupta pe cale parlamen-

tară. Și dacă Șaguna de aci înainte până la moartea sa întâmplată în anul 1873 a trebuit să sufere amărăciunea că n'a mai fost ascultat de toți frunțașii Românilor, totuși și în acest timp a obținut rezultate politice frumoase, cum a fost legiferarea prin art. de lege IX din 1868 a autonomiei bisericii ortodoxe române și a existenței legale a mitropoliei reactivate.

O parte însemnată din energia sa Șaguna și-a consfințit-o învățământului de toate categoriile. Ce era școala românească în Ardeal la venirea sa și la ce dezvoltare a ajuns la sfârșitul vieții lui! Deși a întâmpinat greutăți enorme, totuși dela 1850 până la 1865 numărul școalelor primare a sporit cu 339, iar prin punerea lor sub jurisdicțiunea bisericii le-a scutit de maghiarizare. Dar afară de organizarea școalelor primare, de zidirea edificiilor potrivite și înzestrarea lor cu cele de lipsă, Șaguna a găsit răgaz pentru ca să se ocupe și de organizarea internă, didactică a lor, făcând studii serioase de pedagogie, dând instrucții detaliate pentru învățători, directorii și inspectorii școlari. A înființat apoi un fond pentru învățătorii lipsiți. Chiar și catehizarea adulților a intrat în preocupările lui. S'a îngrijit ca școalele să poată avea învățători bine pregătiți, făcând din secția pedagogică a seminarului din Sibiu un model de școală normală. Pe profesori i-a recrutat dintre tinerii, pe cari din banii săi proprii și din banii dați din fundațiuni create de dânsul îi trimise la studii în străinătate. Cu un cuvânt bazele și directivele după cari s'a dezvoltat învățământul primar confesional ortodox român din Transilvania sunt opera lui Șaguna. Și să

nu pierdem din vedere că până la întregirea neamului, școalele confesionale erau singurele școale primare ale Românilor ardeleni.

Dar Șaguna a stăruit și pentru întemeierea de școale secundare. A obosit mult pânăce a văzut întemeiate liceul din Brașov și gimnaziul din Brad, deasemenea singurele școale secundare românești din Ardeal, pe lângă cele ale Românilor uniți din Blaj, Beiuș și Năsăud. Ba s'a gândit și la întemeierea unei academii «filozofico-juridică» la Cluj pe seama Românilor.

Din activitatea lui Șaguna pe teren cultural și literar menționăm înființarea unei tipografii la 1850, care în timp scurt a înzestrat bisericile și școalele cu cele trebuincioase și de sub teascurile cărei tipografii au ieșit la lumina zilei o sumedenie de cărți românești. La a. 1853 a întemeiat ziarul «Telegraful Român», care apare și astăzi, și care înainte de întregirea neamului apăra cu stăruință interesele naționale, politice și culturale românești. Prin stăruințele lui Șaguna a luat ființă în a. 1861 și cea mai veche și cea mai însemnată societate culturală a Românilor Ardeleni «Astra», în cadrele căreia mulți bărbați luminați de ai noștri au dezvoltat o activitate bogată pe teren cultural, literar, științific și chiar economic.

În fine Șaguna s'a străduit să creieze și o clasă de meseriași, cari nu existau aproape de loc între Români ardeleni pela 1848. Prin pastorale îndruma pe preoți și pe protopopi ca să lumineze poporul asupra rolului meseriilor, industriei și comerțului în viața unui popor. Și aceste îndemnuri nu au rămas fără rezultat, căci mulți Români au început să se îndrepte

spre aceste cariere aproape necunoscute până atunci între noi.

Din această înfățișare sumară și foarte pe scurt a activității lui Șaguna pe teren național politic, școlar, literar cultural și economic, putem vedea cât de grandioasă a fost contribuția acestui mare om al bisericii ortodoxe pentru Românișm. Numele lui înseamnă o epocă nouă nu numai în viața bisericească a Românilor ardeleni, ci și în cea națională. Insuși istoricul Gheorghe Bariț, român unit, care de multe ori s'a dovedit a-i fi adversar lui Șaguna, a mărturisit că «Șaguna a tras în viața sa un plan atât de larg și măreț, încât succesorii săi au să lucreze cel puțin o sută de ani, ca să-l vadă realizat întreg»¹⁾.) Iar biograful lui Șaguna, dl. prof. I. Lupaș, încheie capitolul despre Șaguna în a sa «Istorie bisericească a Românilor ardeleni» cu următoarele: «Cârmuirea acestui providențial mitropolit a fost atât de mănoasă și de binecuvântată, încât formează epoca cea mai glorioasă în istoria bisericească și națională a poporului nostru. Progresele însemnate realizate de poporul nostru în cursul acestei cârmuri epocale ne îndreptățesc să rostim cu satisfacție și în chip de povață pentru viitor cuvintele profetice ale mitropolitului Șaguna: «Astfel ajută Dumnezeu, unde este cuget bun și unde puterile se știu întrebuința cu scumpătate și înțelepciune»²⁾.)

¹⁾ Gh. Barițiu: Părți alese din istoria Transilvaniei, vol. III. p. 496.

²⁾ Pag. 243—244.

CAP. XXIII.

Rolul național al unor fețe bisericești și laici după moartea mitropolitului Șaguna.

1. Puțini dintre contemporanii lui Șaguna i-au înțeles opera așa de temeinic, ca mitropolitul Miron Romanul (1828—1898). Fiul acesta de țaran din Mezieșul Bihorului, a înțeles că Statutul organic va fi o cetate a Românilor. De aceea îl vedem luptând în congresul național-bisericesc din 1868 pentru susținerea cauzelor bisericești. În același an marele Șaguna îl delegă într-o anchetă ordonată de guvernul țării pentru organizarea școalelor populare.

Ajungând mitropolit în 1874, luptă pentru neam și lege. În anul 1879 conduce la Viena o delegațiune a sinoadelor eparhiale pentru a protesta împotriva introducerii limbei maghiare în învățământul primar. În anul 1883 luptă împotriva introducerii limbei maghiare în școlile secundare¹.)

În anul 1881 ajută *Asociațiunea* să aranjeze o mare expoziție de industrie casnică.

În anul 1896 dă o circulară din privilegiul mileniului maghiar, accentuând că noi ortodocșii trebuie să rămânem români adevărați.

¹) Dr. V. Bologa : Cuvântări Ocazionale Sibiu 1933 p. 70

2. Mitropolitul Ioan Meșianu a fost un în-
to cat sprijinitor al neamului. Ca episcop de
Arad a sfințit multe biserici, a înființat tipogra-
fia, care mai ales prin publicarea bibliotecii
«Sămănătorul» și-a fixat un nume bun în viața
culturală a neamului. El a restaurat edificiul se-
minarial iar ajungând mitropolit a sfințit multe
biserici, și autorul acestei lucrări asistând la
câteva sfințiri. Eram martor ocular al însufleți-
rei poporului la aceste sfințiri, precum și al lup-
telor duse de regretatul mitropolit pentru sal-
varea școalelor confesionale. Am fost funcționar
la Consiliul arhiepiscopesc din Sibiu și am cu-
noștință de sbuciumările acestui mare suflet, ca
unul care eram în apropierea lui până în clipa
morții sale. Adeseaori îi citeam rapoarte de pe
câmpul de luptă și se însuflețea ori de câte ori
puterile centrale sufereau vre-o înfrângere, iar
aici pot scrie cu inima liniștită că răposatul mi-
tropolit îmi zicea adeseaori; *Eu voiuri muri,
dar Dta părinte Comșa ai să vezi dorobanțul
român în Sibiu*“.

3. Cu cinste cuvine-se a pomeni de orato-
rul bisericesc *Zaharie Boiu*, care pe lângă pre-
dicile premiate de Academia Română, a publi-
cat și cărți didactice.

4. Ioan Popazu, (născut în 1808) ca epis-
cop de Caransebeș a organizat seminarul și a
dat îndemnuri de muncă episcopiei.

5. Nicolae Popea, ca secretar Consistorial
și profesor seminarial în Sibiu, a slujit neamul
cu inima curată. El a ajuns și membru al Aca-
demiei Române pentru lucrările sale: *Vechea
Mitropolie a Românilor ortodocși și biografia
mitropolitului Șaguna etc.*

6. Profesorul seminarial *Nicolae Cristea* din Sibiu, a fost un bun publicist (a redactat «Telegraful Român») și pentru atitudinea sa în procesul memorandumului a suferit și temniță, alături de profesorul Seminarial *Dumitru Comșa*.

7. Profesorul *Sava Popovici* Barcianu, fost membru corespondent al Academiei Române, și fiul său Daniil Popovici, profesor la seminarul din Sibiu, — s'au distins pe teren literar. În special Daniil Popovici a fost un mare orator, distingându-se mai ales prin discursul celebru ținut la a 25-a aniversare a morții marelui Șaguna.

8. Mare român a fost și arhiepiscopul *Ilarion Pușcariu*, care a scris: *Mitropolia Românilor ortodocși din Ardeal și Ungaria*. A scris manuale de istorie bisericească pentru școlile primare și secundare, o gramatică a Limbei române, o *Isagogie*, Documente pentru limbă și Istorie etc.

9. Profesorul *Ioan Popescu* (1832—1892) fost protoiereu ortodox și mare pedagog. A studiat la Iena și Lipsca mai ales aplicările practice ale școlii lui Herbart. L-a preocupat mai ales formarea caracterului religios-moral, având în vedere Evanghelia ca suprem ideal de viață, ca omul să nu mai rămână fără scop în viață. Școala ortodoxă ardeleană după concepțiile lui s'a orientat. Treizeci de ani a fost profesor la seminarul «Andreian».

10. Profesorul *Dr. Ion Crișan* dela seminarul «Andreian» încă a fost un mare român, comunicându-și cu drag sentimentele sale elevilor români din Sibiu dela școlile străine, unde

era profesor de religie. A scris un document studiu asupra Unirei dela 1700.

11. Amintim aici pe profesorul Ioan Rațiu, dela seminarul «Andreian», ca ziarist și versificator, pe pedagogii Gavril Munteanu, și Dr. Ioan Meșotă dela liceul din Brașov, (ambii foști membrii ai Academiei Române).

12. Profesorul Ioan Alexandru Lapedatul (tatăl fostului ministru de Culte Alex. Lapedatul), dela Brașov, a redactat «Orientul Latin» și «Albina Carpaților», unde a scris nuvele istorice.

13. Emanuil Gojdu, marele fondator, de biserică a fost îndemnat să-și jertfească averea pe altarul creșterii studenților români. La sfatul lui Șaguna în anul 1861, când a ajuns membru în Casa Magnaților, a apărat cauza românească prin cuvântările sale. Dela el au rămas memorabilele cuvinte, rostite cu prilejul unei onomastice: «Ca fiu credincios al bisericei mele laud Dumnezeirea, căci m'a creat român; iubirea ce am către națiunea mea neîncetat mă îmboldește o stărui în faptă, ca încă și după moarte să erump de sub gliile mormântului spre a putea fi pururea în sânul națiunii mele»¹⁾.

14. Caractere de bronz și mărețe figuri a dat biserica noastră în persoanele I. P. Sfinției Sale, actualul patriarh Dr. Miron Cristea și a I. P. Sf. mitropolit Dr. Nicolae Bălan al Ardealului.

15. O figură demnă de amintit este fostul director dela seminarul «Andreian», arhimandritul Dr. Eusebiu Roșca, apoi profesorii Dr. Ioan Lupaș, Dr. Silviu Dragomir, Dr. Pavel Roșca, Dr. Romul Căndea.

¹⁾ Lupaș: Ist. Bis. a Românilor ardeleni p. 241.

16. Biserica ortodoxă a dat neamului pe un episcop ca Roman Ciorogariu, pe un Octavian Goga, fiul preotului din Rășinari, pe un Vasile Goldiș, fiul preotului din Cermeiu, pe un Alexandru Lapedatu, fiul profesorului ortodox dela Brașov. Biserica aceasta se mândrește cu Dr. Sextil Pușcariu, un Dr. Aurel Vlad, Dr. Valeriu Moldovan, Gh. Bogdan-Duică, apoi cu răposații Andreiu Bârseanu, Virgil Onițiu, Dr. Petru Șpan, Dr. Ioan Mihu, etc. etc.

CAP. XXIV.

Bănăţeni ortodocşi în slujba Românismlului.

Bănatul totdeauna a avut apostoli ai ortodoxiei şi ai Românismlului. Un asemenea apostol a fost *preotul* Mihai Roşu Martinovici (1750—1822), care în anul 1779 era dascăl la şcoala normală din Timişoara, având ca elev şi pe Dimitrie Ţichindeal. A tradus lucrări pedagogice şi teologice în româneşte.

Ce să zicem de marele fabulist Ţichindeal, născut în 1775 în Becicherecul mic? El a luptat mult ca Românii să-şi aibe şcoala lor normală proprie, ceace a urmat la Arad în 1812. El a oprit ca elevii şcoalei normale din Arad să cânte în limba sârbă în biserică şi a luptat ca la Arad să avem episcop român¹⁾.

Aici pomenim în treacăt şi pe Moise Nicoară (1785—1862), care deşi nu a fost bănăţean, a complectat concepţia de luptă a lui Dimitrie Ţichindeal, întrucât milita mai mult pentru ideia de ortodoxie, pe când Ţichindeal accentua mai mult laturea naţională²⁾.

Constantin Diaconovici-Loga (1770—1850), nepot de diacon ortodox, luptă pentru ridicarea

¹⁾ Dr. Grigorie Comşa: Spre zările vecinicii Arad, 1933 p. 41—3.

²⁾ Dr. Gh. Ciuhăndu: Doi Ioanovici pe tronul Episcopesc ortodox dela Arad. Arad 1929 p. 23—4.

Românilor din Pesta, eluptă independența bisericeii ortodoxe române din Pesta, luptă alături de alții pentru separarea bisericeii noastre de sârbi. — Scrie mai multe cărți: «Ortografia», «Gramatica», — «Octoihul», — «Tâlcuirea Evangheliilor în Duminecile Invierii și ale sărbătorilor» etc.¹⁾

Vrednic de amintire este înfocatul naționalist Paul Iorgovici, avocat consistorial în Vârșeș, care se ocupă de origina Românilor, apoi Eufimie Murgu, despre care mulți nu mai punesc că a fost preot. Duhul preoțesc nu l-a părăsit nici când era profesor la Iași, nici când cerea exproprierea latifundiilor la București, nici când a condus adunarea din Lugoj din 27 Iunie 1848.

Vrednic de pomenire este sub raport național ortodox Vicențiu Babeș (1821—1907), apoi Nicolae Tincu Velea protopopul Vârșeșului, care a scris: *Istoria Bisericească politico-națională*, Meletie Drăghici (1814—1891) protopopul care a scris: *Istoria Ungariei*, *Istoria naturală*, *Legile Bisericești*, etc.

O ilustră figură ortodoxă română avem în Bănat în persoana lui Alexandru Mocioni, (1841 — 1909) mare luptător național și membru în toate congresele naționale bisericești mitropolitane și în adunarea eparhială a Caransebeșului. *Lucrările* lui despre *Conștiința Națională*, *Problema Vieții*, *Libertatea Presei* sunt operele omului cugetător, iar lucrarea lui «*Religie și Știință*» a făcut mare ecou în cercurile de știință din Germania.

¹⁾ Dr. Aurel Cosma junior: *Bănățeni de altă dată*: Timișoara 1933 p. 14—15.

Figuri reprezentative ortodoxe naționale sunt și regretații Dr. Coriolan Brediceanu (1849—1909), Dr. Valer Braniște (1869—1928), colaborator la legea de organizare a bisericii din 1925 și mare apărător al statutului organic, apoi Dr. Gheorghe Popovici (1862—1927) protopopul Lugojului, renumit mai ales prin lucrarea sa «Unirea românilor din Transilvania cu biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I, apoi două volume de cuvântări bisericești, Istoria Bănatului etc. — a fost mare luptător național și vicepreședinte al Senatului.

Cu evlavie pomenim pe preotul Ion Sârbu (1865—1922) din Rudăria cu: Istoria lui Mihai Vodă-Viteazul, pe distinsul protopop Mihai Gașpar (1881—1929), publicist și scriitor de talent, Dr. Aurel Cosma, mare ortodox, care a fost la locurile sfinte și a luat cuvântul în Camera Deputaților apărând statutul organic al lui Șaguna etc. Emanoil Ungureanu, care și-a donat toată averea pentru o episcopie română ortodoxă în Timișoara etc.

CAP. XXV.

Școala ortodoxă confesională din Ardeal ca factor național.

Părintele școalei confesionale ortodoxe este Mitropolitul Andrei Baron de Șaguna, care a avut în programul activității sale încă dela venirea în Transilvania, trezirea conștiinței naționale a păstoriiților săi prin școală.

După reorganizarea teologiei din Sibiu cu un curs de doi ani și înființarea preparandiei, a stăruit să înființeze școale populare în fiecare parohie.

În sinodul episcopesc din anul 1865 s'a luat hotărârea, ca învățătorii școalelor parohiale să fie adunați an de an în conferințe tractuale sub conducerea protopopilor, separându-i de învățătorii particulari ce își aveau conferințele anuale sub conducerea directorilor regionali cesaro-regești, îngrijind apoi de asigurarea acestor drepturi ale bisericii asupra școalelor sale prin statutul organic.

De aici începând școala românească devine fiica bisericii, iar biserica mama școlilor.

Școala celor privilegiați de mai nainte devine acum școala lui Hristos învățătorul lumii, care nu face deosebire între sărac și bogat, liber și sclav, ci îi consideră pe toți frați, cu egale îndreptățiri înaintea Tatălui ceresc.

Acesta a fost primul pas de emancipare a românului din iobăgia la care a fost condamnat de usurpătorii pământului strămoșesc.

Acelaș lucru începe a-l săvârși în Bănat la anul 1865 Ioan Popazu, vrednicul colaborator al lui Șaguna, fiind ales episcop la Caransebeș.

După întemeierea preparandiei de acolo, prin pastorala dată la anul 1866, introduce și dânsul conferințele învățătorilor în protopopiate, încredințând conducerea acelora în calitate de comisari consistoriali învățătorilor mai experți, cari aveau să prelucreze întreg materialul de învățământ în lecții practice, după indicațiile metodice date de profesorii de specialitate dela preparandii, oameni aleși dintre cei mai distinși absolvenți ai universităților din Iena, Praga, Viena, Budapesta și Cluj.

La îndemnul și înțeleapta conducere a acestor luminați ierarhi, învățătorii ajunseră în curând la o stare de maturitate foarte apreciazabilă, concurând în prestațiuni cu învățătorii mai bine situați ai Sașilor, Secuilor, și Șvabilor, organizându-se în reuniuni învățătoresți aparte și cutreerând toate centrele cu prestațiunile lor din adunările generale.

În eparhia Aradului, care avea preparandie dela începutul veacului și școală în fiecare sat, stăruințele episcopului și ale vrednicilor săi sfetnici, între cari se aflau Vicențiu Babeș, I. Popovici Desseanu, Vasilie Mircea Stănescu și alții au rămas zădarnice pentru un timp scurt.

După trecerea școalelor în patrimoniul bisericii, în baza dispozițiunilor statutului organic, autoritățile statului au șters retribuțiunile învățătorilor din bugetele comunelor politice, iar po-

porul ignorant nu putea fi înduplecat să plătească acele retribuțiuni deopotrivă și în aceeași măsură cu birul preoților.

De aici s'au iscat neînțelegeri între preot și învățători, cari au avut urmări dezastruoase pentru învățământ.

Învățătorii deprinși la lefuri considerabile nu se mulțumeau cu naturale și părăsindu-și posturile căutau refugiu pe alte carieri mai rentabile, fiind bine primiți în administrație.

Abia pe la anul 1875 străbătuse duhul marelui Șaguna în sufletele celor din părțile noastre, prin Ioan Meșianu protopopul Branului ales episcop la Arad.

Ioan Meșianu adăpostește Teologia cu Preparandia într'un singur institut telogico-pedagogic, recrutând elevii după exemplul lui Șaguna din cântăreții bisericii, absolvenți ai școlii primare, copii săraci ai satelor, pe cari îi întreține gratuit în internatele înființate.

Preparandia o desvoltă la 4 ani și o prevede cu profesori dintre cei mai distinși absolvenți ai facultăților de științe: Teodor Ceonța dela facultatea din Graz, Dr. Lazar Petrovici dela Budapesta, Dr. Petru Pipoș dela Cluj, Lazar Tescula agronom dela Diosgyör și alții și ridică învățământul la o situație admirată de organele de control ale statului.

Examenele devin festivaluri, la cari asistă tot satul și se adună oaspeți, preoți, învățători și din satele învecinate. Ele se țin sub prezidiul protopopului și cu asistența unui comisar consistorial ales dintre învățătorii mai distinși, ca să controleze extensiunea materialului examinat

și procedura metodică ce s'a aplicat, expoziția desemnelor și a lucrurilor manuale.

Nu arare ori ni s'a dat ocaziunea să aflăm la examene și oaspeți străini, între cari profesori dela preparandiile de stat veniți cu elevii să admire rezultatele.

Una dintre asemenea școale vizitate de ei o aflăm eternizată într'o descriere a unui manual german pentru preparandiile de stat scris de prof. Ștefan Szöllösi sub titlul de: *Die Volksschule einer Dorfgemeinde.*

La multe din asemenea școale se pot afla aprecierile inspectorilor regești ori ale oaspeților mai distinși induse în registre: «*pe lângă ordine și disciplină de model, rezultat supra eminent*» etc.

În baza rapoartelor făcute de inspectorii regești, comisiile administrative județene, în unele cazuri au scos la iveală în locul prim pe învățătorul român ortodox, propunându-l ministrului spre premiere.

Unii dintre învățătorii noștri confesionali au fost exmiși chiar ca președinți la examenele de absolvire ale școalelor de stat în calitate de comisari ministeriali.

Reuniunea învățătorilor reorganizată la anul 1890 sub conducerea vrednicului profesor Teodor Ceontea a întrecut în prestații toate reuniunile surori din țară.

Cu binecuvântarea arhierescă adunările generale se țineau în biserici, asistând nu numai poporul din localitate, ci oaspeți din întreaga împrejurime.

Învățătorii sosiți erau întâmpinați de autorități cu banderii, coruri și fanfare, sosiau în-

tâmpinări dela toți fruntașii din întreaga țară. Episcopul era pururea reprezentat prin delegat, când nu putea asista personal.

Asemenea adunările generale se începeau cu liturgia servită în sobor de toți preoții împrejurimii, urma ședința festivă cu cuvântul de deschidere, salutul oaspeților, răspunsul aceloră, cetirea adreselor și telegramelor dela fruntașii de pretutindeni și o conferință științifică ori populară ținută de unul dintre profesorii institutului pedagogico-teologic ori cutare învățător mai distins.

Ședința a doua consta din lecțiuni practice, ori disertațiuni, iar ultima era ședința administrativă, după care pornea lumea la vizite pe la fruntași ori la vre-o excursiune.

În chipul acesta se răspândeau învățăturile școlii și ale învățătorilor în toate păturile sociale, se mențineau și se creau legături cu toată suflarea românească, trezind conștiința, iubirea și încrederea.

Astfel a încetat pasivitatea declarată de partidul național la anul 1887, și fruntașii intra iarăș în acțiune.

De aici încolo centrele cutrierate de adun. generală a învățătorilor: Șiria, Ineu, Radna, Chișineu, Hălmagi nu mai primesc deputați de ai stăpânirii.

Se începe reacțiunea. Învățătorii trebuie înfierăți.

Prin legea Berzeviciană din anul 1903 s'a impus însoțirea inspectorului regesc la vizitarea școalelor prin primpretorul și a unui reprezentant din comisia administrativă județană. În caz că se constată că absolventul școlii primare nu-și

exprimă corect cugetările în limba statului, învățătorul e dat în judecată și scos din învățământ.

Mulți dintre învățătorii notați în anii de mai nainte de inspector ca învățători de model, după alegeri sunt dați în judecată și scoși din învățământ.

Cei excepționați pentru rezultat slab, în urma bunelor servicii la alegeri sunt împărțaiți cu ajutor de stat.

La anul 1904 învățătorii întruniți la adun. gener. în Giula sunt bătuți cu pietrii.

La 1906 se stabilește prin lege minimalul salariului învățătoresc la 800 cor. cu scop de a câștiga pe învățători pentru ideia de stat deoparte, de alta parte pentru a face imposibilă susținerea școlii din contribuțiile parohienilor, silind biserica să ceară ajutorul statului, în care caz învățătorul e nevoit se servească interesele statului la alegeri.

Conștiința românească ajunsă la apogeu, zădărnicește însă intențiunile legiuitorilor.

Poporul întregește salariile fără a cere ajutorul statului.

Învățătorii renunță de bună voie la întregiri, declarând prin reprezentanții lor în ancheta publică ținută la Sibiu, că: prefer straița de cerșitor, dar conștiința nu și-o vind.

La anul 1911 adunarea generală este primită în Arad cu toate onorurile din partea tinerimei române în frunte cu Dr. Iustin Marșeu și Dr. Cornel Iancu.

În 13 Sept. 1913 învățătorii arădani comemorează în Șiria pe Gheorghe Lazar, întemeietorul primei școale românești din București. Cu

acest prilej se face și un parastas pentru Aurel Vlaicu¹⁾.

Ni-ar trebui cărți întregi ca să putem descrie meritele școlii confesionale ortodoxe pe teren național și cultural. Ele au avut în școala normală din Sibiu adevăratul centru de viață. Acolo au funcționat dascălii cei mai meritoși: Ioan Popescu, Dr. Petru Șpan și Dr. Onisifor Ghibu. Revista pedagogică «*Vatra Școlară*» de sub conducerea prof. Dr. Vasile Stan, a fost un focar de Româniism și de cultură pedagogică.

Dascălii români dela școlile primare erau adevărați mucenici ai neamului. Mai ales în urma faimoasei legi a lui Apponyi din 1907, mulți învățători au fost pensionați din oficiu, fără să fi ajuns limita anilor de penzie, ceea ce le aducea prejudiții de ordin material foarte grave. Astfel a fost pensionat cu forța și mult regretatul meu tată, Gheorghe Comșa, fost învățător în Comăna de sus din județul Făgăraș, despre cazul căruia s'a făcut pomenire și în parlamentul român, de către deputatul Dr. Ioan Mateiu.

Cea mai înverșunată prigoană porni asupra școlilor prin înființarea «*Zonei Culturale*» în timpul marelui războiu, în județele ardelenne locuite de Români și limitrofe cu vechiul Regat.

Pe Apponyi îl puse pe gânduri dela început un fenomen, pentru dânsul foarte ciudat: vreo 400 de învățători români trecuseră granița în România sau se predaseră armatelor ruse. Iată deci trădătorii cei ce sădesc în suftetele micilor odrasle valahe iredentismul! Din cauza a-

¹⁾ Iosif Moldovan: Din viața școlilor românești, Arad 1932 p. 14.

ceasta trebuiau distruse școalele normale, susținute de bisericile noastre. Pentru a le prefăce în spirit maghiar, ministerul de instrucție trimise în vara anului 1917 chiriarhilor noștri o adresă prin care le făcea cunoscut că dela începutul anului școlar 1917/18 în fiecare școală *normală confesională va funcționa un comisar permanent*, însărcinat cu inspectarea și *supravegherea învățământului*, ca profesorii să nu mai crească elevii în spirit antipatriotic. Ministrul s'ar fi convins, spunea în adresa menționată — că toate școalele noastre superioare ar fi devenit «Adevărate pepiniere de trădători de patrie». La Sibiu, unde era primejdia cea mai mare de «antipatriotism maghiar», fu trimis Barabás, directorul Școlii Normale de Stat din Deva, de altfel un bun pedagog, însă un Ungur atât de fanatic, că cerea dela noi să nu ne mai numim Români, ci «Maghiari greco-orientali». — «Dacă-l învățați pe elevul din clasa I (egal cu a cincea liceală) sau pe micul copilaș din școala de aplicație să răspundă la întrebarea: Ce ești? cu cuvintele: Sânt Român!, atunci în mintea lui fragedă îndată va răsări ideia: Român? Peste 20 kilometri, dincolo de munți, sunt tot Români, atunci noi suntem același popor! Și iată iredentismul încolțit în suflete!» Așa argumenta omul stăpânirii, încercând să împiedice cu mijloace copilărești un lucru atât de firesc!...¹⁾

Guvernul maghiar a înființat în Sibiu și un comisariat școlar, în frunte cu baronul ungar Emil Petrichevich Horvát, cu menirea de a forța

¹⁾ Dr. Căndea: Biserica Ardeleană în anii 1916—18: Cernăuți 1926 p. 33.

consiliile parohiale să predea statului școlile lor confesionale ortodoxe. Dar poporul a menținut 80% din aceste școli și a arătat adevărată jertfă.

Intr'un sat din protopopiatul Sighișoarei s'au întrunit în adunare femeile și hotărârile lor le-au adus la cunoștință Consistoriului. Bărbații lor erau la front; numai câțiva bătrâni mai erau pe acasă. De aceea ele, femeile, s'au sfătuit să nu dea cu nici un chip școala, statului ungar. Vor munci, o vor susține, dar în satul lor nu le trebuie școală ungurească. Protopopul Givulescu din eparhia Aradului a arătat într'un chip magistral jertfa poporului pentru școala confesională în raportul din 1933 către adunarea protopopească a Radnei:

«Va rămâne o pildă vecinic vie, dârzenia și spiritul neșovăielnic de jertfă, pe cari fii bisericii noastre le-au opus atacului cutropitor al dușmanului hain. Corporațiunile parohiale, într'un spirit de înaltă abnegație, au votat salariile urcate ale învățătorilor săi, luând asupra lor sarcini aproape insuportabile. Ca să ilustrez cu un exemplu spiritul de a jertfi al credincioșilor noștri, amintesc, că comuna Baia, mică, săracă, situată între dealuri și învârstită cu uniți, a plătit ani de-a rândul 200% dare culturală. Și au fost foarte multe comune în tractul nostru, a căror dare culturală trecea peste 100%. Iată o luptă uriașă dusă de poporul nostru cu cea mai nobilă abnegațiune și într'un spirit de jertfă aproape fără păreche în istoria popoarelor mici și oprimate. Nu pot să nu amintesc cu cea mai mare recunoștință și cu o sinceră admirațiune ținuta demnă și eroică a învățătorilor noștri confesionali, împovărați cu familii grele, încolțiți

de nenumărate necazuri materiale, hârțuiți ne-
conținut de organele de control și administrative
ale statului dușman, ei au stat calmi, neclintiți
și cu multă insuflețire, la postul lor de datorie.
Foarte mulți se mulțumiau cu urcarea fictivă a
salariilor lor, urcare făcută prin supraevaluare
a venitelor lor de naturalii. Sufereau cu re-
semnare toate mizeriile vieții, toate șicanele
opresorilor și-și făceau datoria în așa fel, că
puneau în uimire organele statului, dintre cari
mulți nu le-au putut denega admirația lor. Iată
o pagină glorioasă, poate cea mai glorioasă
pagină din luptele de apărare și conservare a
neamului și legii străbune, dusă sub flamura
măreață a bisericii noastre strămoșești».

CAP. XXVI.

Rolul preoților din Vechiul Regat în războiul pentru întregirea neamului.

253 preoți au fost mobilizați din vechiul regat în războiul pentru întregirea neamului. Ei au fost cei mai vajnici vestitori ai unirii tuturor românilor și înainte de războiu. Biserica se poate mândri cu ei că i-a avut purtători de fapte vitejești în vălmășagul luptelor crâncene, în buibuitul tunurilor, fiind unii chiar conducători ai trupelor rămase fără ofițeri!

Voi, preoți ortodocși V'ați familiarizat cu pocnetele mitralierelor, cu vaetele răniților, cu mângăierea soldaților muribunzi, cu ocrotirea orfanilor și animarea, atât de necesară, într'un războiu dat pentru unirea tuturor Românilor.

Nu voi încerca să zugrăvesc vitejia voastră, căci meșterul cel mai iscusit nu va putea să facă tabloul real al vitejiei voastre, dar mă refer la mărturia atâtor generali, coloneli și alți ofițeri, cari laudă bravura voastră, la mărturia acestor distinși ofițeri cu cari se mândrește viteaza armată română.

Evoc mărturia generalului Alevra și a generalului Cristescu, cari propuneau ca șeful serviciului religios al armatei, regretatul profesor universitar, părintele Constantin Nazarie, să fie

avansat la gradul de general¹⁾! Înainte de a intra în campanie P. C. Sa s'a ocupat de reglementarea activității preoțești pe timp de războiu; așa a elaborat împreună cu Marele Stat Major, încă în 1915: «Instrucțiunile pentru preoții de armată».

Odată cu alcătuirea instrucțiilor a publicat și zece cuvântări:

1. Ce înseamnă a fi soldat?
2. Drapelul.
3. De ce trebuie să ascultăm de superiori?
4. La ce folosește omului și ostașului ajutorul lui Dumnezeu?
5. Trezvia și militarul.
6. Vorbire la declararea de război.
7. Vorbire înainte de a începe lupta.
8. Vorbire la câștigare de victorie.
9. Vorbire de încurajare în caz de pierdere de luptă.
10. Vorbire la înmormântarea unui ostaș în vreme de război.

În vara anului 1916 a ținut conferințe pe eparhii cu preoții mobilizați. În timpul războiului a dat circulări și îndrumări iar în timpul refacerii a îndrumat preoții să îmbărbăteze trupele în interesul Patriei. Memorabile vor rămâne cuvintele acestea din circulara de atunci: «Vă salut frățeste și cu toții să mulțumim lui Dumnezeu, că nouă ni-a fost dat să luăm parte la evenimente așa de mari»²⁾.

Regretatul Nazarie a îndrumat preoții militari să grijască de orfani, așa cum preoții au

¹⁾ C. Nazarie: Activitatea preoților de armată în Campania din 1916—18 București 1921 p. 90.

²⁾ Nazarie: op. c. p. 19.

și grijit, având între altele dovada că în Păunești (jud. Putna) a funcționat cel mai mare orfelinat, condus de preotul Cunescu dela ambulanța Diviziei a 10-a¹⁾.

Prin circulara din 6 Nov. 1917 (Nr. 1400) ca să facă mai animată viața din tranșee, a dispus să se țină servicii divine mai pompoase și conferințe din istoria națională, etc. A tipărit o carte de rugăciuni în 115 mii exemplare și soldații aveau mare bucurie citind această cărticică și se emoționau citind cuvintele din prefață: «Dumnezeu să-Ți dea ție viteaz ostaș român și neamului nostru, și fericirea cerească și pe cea pământescă, amin»²⁾.

Rolul preoților, în războiu este caracterizat într'o circulară dată din prilejul plecării dlui General Presan dela marele cartier general și a vizitei ce a făcut serviciului religios de pe lângă acel Cartier:

«Dl General de Corp de armată, adjutant Presan fostul șef al Statului Major General, însărcinat cu comanda Armatei Române, vizitând Serviciul Religios dela Marele Cartier General, în ziua de 10 Aprilie a. c., spre a-și lua rămas bun, între altele a zis: «preoții și-au făcut mai mult decât datoria și este o cinste pentru cler, care alături de ostași, a dat mai mult decât i-am cerut noi pentru țară și neam. Aceasta desigur mulțumită și imboldului pe care Prea Sfinția Voastră ați știut să i-l dați în tot timpul. Eu Vă mulțumesc cu recunoștință pentru felul cum ați conclucrat cu mine».

¹⁾ op. cit. p. 29.

²⁾ Nazarie: op. c. p. 24.

Câtevailde vor ilustra această frumoasă apreciere a activității preoților de armată:

Colonelul Constantinescu Arghir spune că preotul Voinca Carol din Silistra, 35 Infanterie, a stat neîncetat pe linia de luptă în Dobrogea.

Doctorul Miron spune că preotul N. I. Rădulescu (București) a încurajat pe soldați la Flămânda, iar pe cei cuprinși de tifos exantematic îi vizitează.

Generalul Sinescu spune că preotul Petrescu Ioan dela Brigada 5-a Roșiori a luat parte în primele rânduri de luptă ale regimentului 2, încurajând trupa și ofițerii.

Colonelul Cantacuzino, zice că dacă reg. 1 Grăniceri a căpătat renume, de sigur, în mare parte se datorește preotului V. Băjenaru.¹⁾

Preoții Popescu Alex. (Hăbeni) și Gh. Păunescu (București) au dovedit mult devotament față de bolnavi; acelaș lucru l-a îndeplinit distinsul preot Gheorghe Crețu din București, care a acționat pe teren cultural în Basarabia.

Un prețios concurs a dat medicilor, la pansarea răniților, preotul Gheorghe Călin din București.

Remarcăm că preoții ardeleni Iosif Comanescu, Zenovie Popovici și Ilarie Reit au însoțit trupele în timpul companiei, dând dovadă de multă pricepere și patriotism.

Generalul Mărgineanu laudă mult pe preotul Duminecă Ionescu, maiorul Ancescu pe preotul Toma Chiricuță, generalul Rusescu pe preotul Iordănescu, colonelul Nicolescu pe preotul N. Runceanu, maiorul Cociaș pe preotul T. Si-

¹⁾ Nazarie : op. c. p. 39.

medrea, care a ținut predici în primele linii de luptă¹⁾).

Colonelul Stănescu aduce elogiile frumoase preotului Cernăianu N. din Racoți, jud. Gorj, care în izbânzile dela Mărășești și Muncel a avut mare rol sufletesc. Actualul arhiereu V. Pocitan, încă a avut frumos rol în războiu.

Mai amintim aici pe arhimandritul Iustin Șerbănescu care a fost decorat cu ordinul Mihail Viteazul.

«In ziua de 2 Oct. 1916 văzând că regimentul Feldioara a pierdut în lupte aproape toți ofițerii și că comandantul căzuse rănit pe Muntele Clăbucetul Taurului, a luat comanda acestui corp și luptând ca un erou o zi și o noapte a respins pe inamic până pe muntele Susai, oprindu-l de a ocupa Azuga. In luptele de pe Muntele Dihanului a condus un batalion de dispensați, iar la 17 Noembrie 1916 fiind pentru a doua oară rănit pe muntele Sorica, în timpul unui atac al Azugei, a refuzat evacuarea pentru a nu se despărți de vitejii Regimentului (Mon. Of. No. 96/1918)».

Divină a fost jertfa preoților noștri din vechiul regat pentru tron și țară, divină minune s'a dovedit a fi purtarea lor, manifestată limpede prin semnul ce s'a arătat la reînhumarea *preotului Petre Cazacu* din Reg. 3 Olt, al cărui braț a fost găsit neputrezit, ca dovadă că puternică a fost binecuvântarea dată de el celor ce au luptat pentru neam și țară¹⁾).

Vecinică să fie amintirea preoților, cari au slujit țara.

¹⁾ Nazarie: op. c. p. 62.

²⁾ Bobulescu: Fețe bisericești în războaie p. 117.

CAP. XXVII.

Rolul preoților ortodocși din Ardeal în războiul mondial.

Studiul nostru întemeindu-se pe date concrete, le vom înșira în concret, fără comentariu, într-un cânt datele vorbesc dela sine.

Cui nu i se mișcă inima de durere când știe brutalitatea cu care a fost deținut distinsul preot Dr. Sebastian Stanca din Sebeșul-săsesc (azi consilier eparhial în Cluj) îndată după intrarea României în războiu, rămânând copiii triști și soția lui leșinată în curte. El, cu protopopul Sergiu Medeanu, și alți intelectuali, au fost duși pe ploae mare, la poliția de graniță din Sibiu și înfundați într-o odăiță de patru coți murdară și infectă. Aici au mai fost aduși: Dna preoteasă Goga din Rășinari, mama poetului, protopopul Dr. Ioan Lupaș al Săliștei (azi prof. univ.), preotul Valeriu Popovici din Sibiel, preotul Ilie Beu din Apoldul de jos, și mulți intelectuali mireni. Din Sibiu toți au fost internați la Șopron. Suferințele îndurate acolo le lăsăm să le imagineze cetitorii.

În anul 1915 agentul provocator Rafael Mendel (evreu) intră în legătură cu învățătorul David Pop din comuna Herman de lângă Brașov și se face că este ofițer român, adunând date pe seama armatei române și avizând pe Ro-

mâni despre intrarea în Ardeal. Totul era un pretext care avu ca rezultat că în 5 Martie 1917 nouă români au fost osândiți la moarte prin ștreang, între cari și doi preoți: Coman Baca din Poplaca și Ion Coman din Intorsura Buzăului iar preoții Dumitru Greceanu din Herman, Iosif Popovici din Sf. Gheorghe, preotul Gheorghe Negoescu din Intorsura Buzăului, Ion Modroi preot în Vama Buzău, Ion Nan preot în Sânpetru și mai mulți mireni au primit mai mulți ani închisoare.¹⁾ Intre preoții martiri cari au suferit temniță amintim pe E. Ioan Budoiu preot în Câmpuri Surduc, Emanoil Besa preot Zlagna, Ioan Capăta (Șona), Iosif Cațavei (Lisa), Petru Cațavei (Lisa), Gheorghe Cerbu (Intorsura-Buzău), Em. Ciulei (Ciuchici-Bănat), Iacob Chifa (Soporul de jos), Ioan Coman (Sita-Buzău), P. Constantin (Felța), Gheorghe Coanta (Cincul-Mare), Augustin Cosma (Treiscaune), Filip Crețaru (Bod) Ioan Dima (Șita-Buzău), Toma Doican (Sebeșul de jos), Nicolae Dorca (Loamneș), Ion Dordea (Hașog), Ion Donbora (Borța), Ion Fodorean, Valea-Bulfului, Mihail Ganea, Veneția de jos; Ioan Gavrilescu, Țințari; Demetriu Goia, Sohodol; Ilarie Gonția, Țânțari; Ioan Hamzea, Apața; Ilie Ioanovici, Șoimoșul român; Romul Jurchescu, Peștere (Caraș Severin); Ioan Leuca, Mercheașa; Adam Lula, Biscaria; Maniu Lungu și Emilian Cioran, Rășinar; Dr. Ioan Lupaș, Săliște; Ioan Macavei, Dumbrăvița; Iosif Magda, Feneș; Gavil Maie, Toplița rom.; Dimitrie Mandleal, Porumbacul de jos; Nicolae Manițiu, Vur-

1) Dr. Sebastian Stanca: „Contribuția preoțimei române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului. Cluj 1925 pag. 49.

păr; Eftimie Maniu, Fântâna; Iosif Micu, Fel-
dioara; Toma Modran, Bungard; Andrei Mol-
dovan, Hendorf; Ioan Morariu, Bogatu; Constan-
tin Moldovan, Cristianul Sibiului; Iosif Morariu,
Hosman; Ștefan Morariu, Cunța; Nicolae Mo-
tora, Murăș Sângeorgiu; Traian Matora, Vorța;
Aurel Mușat, Ucea; Ioanichie Neagoe, Petrova-
selo; Ștefan Nicola, Presaca; Alexandru Nico-
lescu, Meșterhaza; Aurel Nistor, Arpătac; Ni-
colae Novacovici, Cerboveț; Teofil Păcurariu,
Nandru Vale; Octavian Petra, Ibănești; Patriciu
Pintea, Cața; Ioan Popa, Bucerdea; Ion Popa,
Apoldul de jos; Ion Popița, Comana de jos; Va-
leriu Popovici, Sibiel; Ion Răduleț, Seliștat;
Vasile Runcean, Lăturenii; Ștefan Rusu, Târgu-
Mureș; Petru Săbău, Hădăru; Dr. Vasile Saftu,
Brașov; Onoriu Sasu, Daneș; Vasile Spătariu,
Armeni; Avram Stanca, Petroșani; Toma Stan-
ciu, Agârbiciu; Dr. Nicolae Stinghe, Brașov;
Vasile Stoicanea, Șercaia, Candin Suci, Magina;
Gheorghe Tătucu, Iablanița; Vasile Teotelecan,
Panic; Constantin Tisu, Țebea; Teodor Toader,
Mărișel; Mihail Todea, Idicel pădure; Nicolae To-
doran, Cetatea de baltă; Petru Todoran, Curechiu;
Ioan Toma, Doboli infer.; Romul Vățian, Ghioroc;
Nicolae Vlad, Șelimbăr; Nicolae Aron, Galați;

In cele următoare prezentăm tablourile preo-
ților din eparhia Aradului, cari au fost închiși,
internați, uciși, ori s'au refugiat.

TABLOUL

preoților ort. rom. din Eparhia Aradului, cari în cursul războiului mondial, au fost întemnițați sau internați de către fosta stăpânire ungurească.

Nr. ort	Numele preotului	Parohia	Protopopiatul	Timpul când a fost internat sau întemnițat.
1	Romul Vașianu	Ghioroc	Arad	9 Sept 1916- 9 Martie 1917
2	Ioan Popoviciu	Voivodeni	Ineu	13 Sept 1916- 13 Sept. 1917
3	Ioan Manițiu	Seleuș	Ineu	6 luni în 1916
5	Iosif Ognean	Săvârșin	Radna	15 Aug. 1916- 30 Oct 1917
5	Ioan Macavei	Dumbrăvița	Radna	15 Aug. 1916- (câteva săpt)
6	Laurențiu Iuga	Măgulicea	Gurahonț	27 Nov. 1916- 27 Nov. 1917
7	Teodor Ioaneș	Chesinț	Lipova	6 Sept. 1916- 14 Apr. 1917
8	Ioan Popa (acum decedat)	Mănăstur	Vinga	11 Sept. 1916- 2 Oct. 1916
9	Nicolae Vulpe	Jadani	Vinga	10 Sept 1916 17 Febr. 1917
10	Nicolae Martinovici	Topolovățul Mare	Belinț	1916
11	Emil Brânda	Hisiaș	Belinț	dela 15 Aug 1916 până la 13 Aug 1917
12	Gheorghe Tocitu	Fratelia A.	Timișoara	11 Sept. 1916- 10 Apr. 1917
13	Gheorghe Ciunga	fost capelan în Șuștra	Belinț	

TABLOUL

preoților ort. rom. din Eparhia Aradului
cari în cursul războiului mondial au fost
refugiați.

Nr. crt.	Numele preotului	Parohia	Protopopiatul
1	Iancu Ștefănuț	Mândruloc	Arad
2	Constantin Mihulin	Cicir	"
3	Ștefan Gherman	Sâmbăteni	"
4	Valeriu Felnecan	Sâmbăteni	"
5	Pavel Felnecan	Sâmbăteni	"
6	Ioan Marșieu	Micălaca	"
7	Dr. Dimitrie Barbu	Chișineu-Criș	Chișineu-Criș
8	Ioan Nicorescu	Curtici	" "
9	Petrû Marșieu	Socodor	" "
10	Aurel Pârveu	Galșa	Șiria
11	Traian Papp	Bocsig	Ineu
12	Mihaiu Cosma	Răpsig	"
13	Cornel Mager	Cermeiu	"
14	Ioan Gh. Petrișor	Moroda	"
15	Romul Popoviciu	Mânerău	"
16	Ioan Moga	Iermata	"
17	Ioan Manițiu	Seleuș	"
18	Aurel Iancu	Zărand	"
19	Cornel Papp	Zărand	"
20	Florian Roxin	Buteni	Buteni
21	Sabin Micluția	Chertiș (Prunișor)	"
22	Alexandru Nica	Almaș	"
23	Ioan Popoviciu	Almaș	"
24	Ioan Popoviciu	Bârsa	"
25	Augustin Mihulin	Șebiș	"
26	Emilian Căpitan	Păuliș	Radna
27	Ioan Musca	Găvoșdia	"

TABLOUL

preoților ort. rom. din Eparhia Aradului, cari în cursul războiului mondial sau al revoluției ungurești au fost refugiați arestați sau asasinați de către fosta stăpânire.

Nr. crt.	Numele preotului	Parohia	Protopopiatul	Timpul când a fost refugiat, arestat s. asasinat.
1	Gheorghe Turic	Grăniceri	Chișineu-Criș	1919
2	Iustin Iancu	Grăniceri	"	1919
3	Petru Marșieu	Socodor	"	1919
4	Cornel Leucăța	Șimand	"	asasinat
5	Cornel Popescu	Șimand	"	asasinat
6	Ioan Popovici	Almaș	Gurahonț	1919
7	Sabin Stânijan	Mădrigești	"	1919
8	Alex. Florea	Mustești	"	1919
9	Maximilian Miclean	Secaș	"	1919
10	Valer Cristea	Zimbru	"	1919
11	Gheorghe Costina	Iosaș	"	1919
12	Virgil Bulz	Hontîșor	"	1919
13	Const. Lazar	Zeldiș	"	1919
14	Policarp Morușca	H. Bodrog	H. Bodrog	Aug. 1916 Iulie 1917

Cazul preotului Coriolan Buracu.

În primăvara anului 1918 când s'au lansat principiile lui Wilson, conducătorii monarhiei habsburgice au dispus ca preoții militari de pe front să explice soldaților că în Austro-Ungaria acele principii demult timp sunt aplicate!

Preotul Coriolan Buracu, atașat pe lângă divizia 64-a de honvezi, în ziua de 19 August 1918 a explicat soldaților situația reală, dar cu apucături meșteșugite, ceea ce a aflat însuși că a găsit mare răsunset în sufletul soldaților, căci soldatul Ion Ursulescu din Nevrincea Bănatului scria acasă de pe front să fie toți cu nădejde. Soldatul scria cu un fel de cifru, spunând că preotul militar le-a vorbit despre o broască, un rac și o știucă, ce voiau să mute un sac, dar nu au isbutit, căci racul trăgea înapoi, broasca înainte, iar știuca înlături. Așa și naționalitățile din Austro-Ungaria trăgeau în toate părțile.¹⁾ Firește că asemenea povestiri țineau sufletul național românesc al soldaților.

¹⁾ Ziarul Patria din Cluj, numărul de Paști 1933.

CAP. XXVIII.

Calvarul meu.

Cu toată modestia ce trebuie să aibe un slujitor al Altarului și mai ales un episcop — mă văd nevoit a schița pe scurt și calvarul meu, el făcând parte din seria multelor umiliri ale preoților maltratați de autoritățile maghiare.

În cele ce vor urma voi da câteva amănunte interesante, dar mai întâi voi releva un fapt, pe care cu tot dreptul îl privim ca indicație a Providenței divine. Pe vremea intrării României în războiu eram diacon la biserica mitropolitană din Sibiu. Încă înainte de intrarea României în războiu, regimentele din Sibiu, fiind alcătuite din feciori aproape numai români, erau transferate departe de granița României și au fost aduse trupe străine în locul lor — astfel veni și multă jandarmerie de dincolo de Dunăre la Sibiu.

Într'una din Duminecile luni Mai 1916 mergând de dimineață la biserică, deși încă nu se începuse Utrenia, observ că un ofițer de jandarmerie străin este în Catedrală și admiră pictura sfântă. Numai decât m'am oferit ofițerului străin să-i explic frumusețile picturii murale și ofițerul a fost încântat de atitudinea mea. Era maiorul de jandarmi Albert Kraus, care mai târziu m'a salvat pe mine și pe colegii mei Coltofeanu și Ion Truția, când am fost arestați.

Din clipa în care am făcut cunoștință maiorului Krauss, acesta mă saluta foarte reverențios de fiecare dată. Și iată dar că prin biserică mă salvează acest om de inimă, cum vom vedea pe scurt din cele următoare:

În seara de 4 Septembrie pe când trupele române erau în marginea Sibiului, iar patrulele maghiare circulau prin oraș la vânătoare după intelectuali români, mă refugiaseam cu colegul Dumitru Coltofeanu, azi consilier eparhial în Sibiu, la colegul Ioan Truția în reședința mitropolitană. Ne credeam la adăpost, când cineva solicită intrare în reședință. Truția iese la poartă și se întoarce legat, condus de patru jandarmi unguri, al căror șef era plutonierul Borbély.

Aceștia căutau în reședință pe Ion Truția, care făcuse parte din garda civilă, înființată în Sibiu pentru apărarea populației de furturi, căci armata maghiară se refugiase și nici poliția nu mai era pentru paza orașului Sibiu. Părintele Truția (căci acum e preot în America) împreună cu alții în 3 Sept. 1916 noaptea au tras câteva salve de puști în aer ca să sperie pe cei câțiva soldați maghiari, cari erau beți și terorizau populația pacinică. În ziua următoare soldații maghiari, informați greșit că noi Românii tragem asupra soldaților unguri, au pornit să caute pe Truția, la care eram și noi refugiați, crezând că în reședința mitropolitană suntem în siguranță.

Cei patru jandarmi ne-au căutat prin buzunare, firește după ce ne-au somat să ridicăm mâinile, apoi ne-au legat cu sfoară și am fost duși la poliție de patrula aceasta. La poarta reședinței mitropolitane un alt jandarm păzea pe

funcționarul Aurel Todoruț, învinuit și el că ar fi împușcat asupra soldaților unguri.

Ajunși la poliție cei trei tovarăși ai mei au fost loviți cu patul puștii iar lui Ioan Truția, i-au despicat urechea cu baioneta. Sângele țâșnea cu putere din urechea lui, în timp ce soldații voiau să ne spânzure cu funiile aduse de niște servitori sași dela poliție.

La poliție am stat până la ora zece seara. Atunci am fost porniți pe jos printre patrurile maghiare, spre Ocna-Sibiului.

Santinelele maghiare postate de ambele laturi ale drumului, auzind pași, întrebau cine este. Plutonierul Borbély răspundea: Jandarmi de tabără (câmp). Patrurile auzind deviza, sau semnalul convențional, admiteau să ne apropiem iar apoi aprinzând lanterne priveau spre noi și întrebau: Dar aceștia cine sunt? Plutonierul Borbély zicea: spioni valahi (oláh kémek).

— Patrula: Dar unde-i duceți?

— Borbély: La curtea marțială!

— Patrula: Dar de ce? Hai să-i înmormântăm aici de vii și nu-i mai duceți acolo, că ne pomenim că le dă drumul!

— Borbély: Fiți siguri că vor fi împușcați!

Santinelele erau așezate aproape așa, că din minute în minute, treceam peste repețirea dialogului de mai sus dintre patrule și jandarmii cari ne duceau. Intr'un moment plutonierul Borbély zise către un jandarm: «Dă-mi arma Dtale». Nici până azi nu știu de ce a schimbat arma, dar credeam că ne vor împușca.

Așa am ajuns în comuna Șura-mică, unde o parte a nopții am petrecut-o într'o sală plină.

cu soldați, cari ne-au așezat cu fața la părete în cele patru colțuri ale camerei și nu ni-au dat voie să privim înapoi. Colegul de suferință Aurel Todoruț, involuntar privind la o parte, a fost crunt lovit în cap cu baioneta, iar ceilalți eram vexați cu puștile, cu patul puștii, apropiindu-ne cu fața de pereți.

Dimineața zilei de 5 Sept. a fost pentru noi tortura torturilor. La ora 8 dimineața furăm duși în fața unui locotenent, care era în pridvor și se spăla într'un lighean. Cum ne-a văzut întrând pe poartă, acest domn cu favoriți evrești, întrebă răstit pe plutonierul Borbély: Cine sunt aceștia?

— Plutonierul: Șpioni valahi

Locotenentul: Și aceștia încă trăesc?

Plutonierul: I-am adus pentru curtea Marțială!

Locotenentul: Ce Curte Marțială, ar fi trebuit să-i împușcați noaptea ca să nu știe nimeni, dar nu să-i aduceți aici! Auzi, plutonier, nemernic ce ești, îndată dau ordin să te împuște pe D-ta!!

În clipa următoare locotenentul se apropie de noi cei patru candidați de moarte și ne'ntrebă pe rând cine suntem; Truția fiind „**principalul vinovat**” era în fruntea noastră, el era mai întâi întrebat.

Locotenentul: Ce vină are acesta?

Truția: D-le locotenent, nu sunt vinovat

Locotenentul: Taci tâlharule și nu plânge (căci Truția avea lacrimi în ochi) că atunci când frații D-tale au trecut Carpații te-ai bucurat.

Plutonierul: Am găsit arme și gloanțe la el!! (așa era).

Locotenentul : Dar acesta ce a făcut (spre Todoruț)

Plutonierul : Și acesta avea arme !

Locotenentul : Dar acesta ce-a făcut (spre autorul cărții) ?

Plutonierul : Nu știu să fi făcut vre-un rău dar l-am găsit la Truția împreună cu acesta (cu Coltofean)

Locotenentul : Du-i atunci la d-l Căpitan !!

Și duși am fost dela Ana la Caiafa. Căpitanul cât pe aci să ne împuște, a dat ordin să se încarce puștile și am fost întorși cu fața spre o șură ! Atunci eu, crezând că și așa vom fi împușcați, am îndrăznit a mă întoarce zicând :

« D-le căpitan, rog ascultați-ne cel puțin căci nu suntem vinovați ! »

Căpitanul s'a înfuriat și s'a apropiat de noi zicând : și eu am să împușc unul !

În clipa următoare însă plutonierul Borbély muștrându-l conștiința a zis : D-le Căpitan, acești doi nu sunt vinovați !

Și căpitanul întărind paza noastră cu patru soldați husari, ne-a trimis la ocna Sibiului, la Curtea Marțială, unde era generalul Tanárky. În drum spre Ocna Sibiului, ne întâlnisem cu trupele maghiare care se apropiiau de Sibiu, văzând că trupele române ezită să între în Sibiu. Soldații, văzându-ne strigau : « Noi să-i ucidem, eu voi fi călăul, eu voi fi călăul ».

Când să traversăm calea ferată și să apucăm spre drumul care duce la băi, iată că cineva strigă din o trăsură : Dar D-ta cum ai ajuns acolo domnule Comșa ? În clipa următoare făcu semn plutonierului să stea !

Era maiorul Kraus, care împreună cu co-

Ionelul de jandarmi Endes voiau să inspecteze jandarmeria de câmp. Dacă veneam cu ceva mai târziu, nu era bine, dar așa, iată că maiorul se dă jos din trăsură și cel dintâi lucru i-a fost că mi-a deslegat mâinile. Apoi la ordinul lui am fost duși la Curtea Marțială. Ancheta a făcut-o d-l maior Krauss și a adunat material de nevinovăție. Autorul acestei cărți împreună cu D. Coltofeanu am fost găsiți nevinovați și duși la Cluj, iar Truția și Todoruț au stat două săptămâni la Curtea marțială, după care și ei au fost puși în libertate. Ajungând în Cluj, publicul a aruncat în noi cu pietrii, iar două nopți le-am petrecut în temnița reg. 23 de honvezi și apoi ni-s'a dat drumul. După războiu am recompensat pe maiorul Kraus pentru bunătatea sa. După preluarea imperiului nostru d-l Krauss a venit plângând la mine și m'a rugat să intervin pentru el ca să-i se acorde o amânare și apoi să treacă în Ungaria. Fiind eu în serviciul Consiliului Dirigent, am rugat pe d-l Iuliu Maniu să acorde d-lui Krauss o amânare și d-l Maniu auzind de marele serviciu ce ni-a făcut nouă d-l Krauss, i-a aprobat cererea. Am fost fericit atunci că am putut servi pe cel văzut de mine în biserică.

CAP. XXIX.

Rolul național al Bisericii ortodoxe din Basarabia sub ocupația rusească.

Prin pacea dela București din 16 Mai 1812 Basarabia trece sub stăpânire rusească. Rămâne ca biserica românească să aperse sufletul românesc de rusificare. În anul 1812 în Basarabia erau 749 de biserici în 755 de sate și de orașe. Între aceste biserici se găsea biserica sf. Dimitrie din Orhei, zidită de Vasile Lupu, biserica din Căușani (probabil din sec. XV) restaurată de Scarlat Grigorie Ghica și Grigorie Calimah, domni ai Moldovei, biserica sf. Nicolae din Chilia, restaurată de Vasile Lupu etc¹⁾.

Cât de mare înrâurire au avut aceste biserici asupra sentimentelor naționale ale poporului. Să nu uităm că la cele mai multe biserici din Basarabia se găsesc și azi cărți din Moldova, începând cu Cazania lui Varlaam din anul 1643. Dl. Ștefan Ciobanu spune că n'a existat tipografie în țările românești, din care să nu să afle cărți prin bisericile din Basarabia, unde sunt cărți ca: Liturghiere, Ceasloave, Molitvelnice, Psaltiri, Minee, Evangheliile, viețile Sfin-

¹⁾ Șt. Ciobanu: Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă Chișinău 1923 p. 23.

filor, tipărite la Iași, București, Buzău, Râmnic, Buda, Sibiu, Neamțu etc etc.¹⁾.

Glasul acestor cărți a grăit prin țaranii din Basarabia, când după anexarea ei se plâneau împăratului rus că nu au altă dorință decât să trăiască: «cum au trăit părinții și strămoșii noștri cu obiceiurile moldovenesti»²⁾.

Basarabia avuse cultura ei, a avut școli pe lângă biserici și la cele 12 mănăstiri. La anul 1790 în Chișinău se găsește dascălul Ștefan dela Putna, care învață copiii, Ștefan Istrate funcționa la școala din Bumbata, preotul Vărtic Lupu învață în școala din Ișnovăț, jud. Orhei în 1786. Asemenea școli erau la mănăstirea Dobrușa și Curchiu, etc.

Ca din senin poporul nostru din Basarabia ajunge sub stăpânire străină. Birurile erau mari, năvălirile dese au sărăcit populația, drumurile erau rele, spitale nicăiri. În rescriptul său din 1 Aprilie 1816 împăratul Alexandru I. scrie mitropolitului Gavril Bănulescu Bodoni: «Intrând sub supunerea împărăției rusești, locuitorii țării Basarabene, au căpătat dreptul la toate foloasele, care se pot aștepta dela ocârmuirea, care este însuflețită de învățăturile sfintei noastre credințe și lucrări după pravilele vieții bune și a dreptății. Fiind încredințat de aceasta, eu am așezat pentru întâia dată ocârmuirea vremelnică în Basarabia, puindu-i ca temei vechile ei obiceiuri și drepturi.» Mai departe spune ucazul că așteptările împăratului sunt zădărnice, deci împăratul promite că va îndrepta lucrurile și dis-

¹⁾ Șt. Ciobanu: Biserici vechi din Basarabia. Chișinău 1924 p. 15.

²⁾ Ciobanu: op. cit. p. 8.

pune ca rescriptul să fie citit în limba poporului: prin chemare bisericească¹⁾.

Ocârmuirea provizorie a Basarabiei avea un regulament care a stabilit un guvern provizor, alcătuit din slujbași ruși și oameni ai locului. Nemulțumirile erau mari, căci și boierii se plâng prin mitropolit către sinodul rusesc, iar țărani se plâng mereu împăratului, care a alcătuit un «regulament al așezământului regiunii Basarabia, apărut în limba rusă-română în 1818».

Regulamentul prevedea că Basarabia are un Consiliu superior, alcătuit din localnici și funcționari ruși cu atribuții juridice, administrative și economice. Șase membri erau aleși iar 5 erau numiți, dar în anul 1820 s'au modificat lucrurile, dându-se președintelui drept de veto și de apel la suveran.²⁾ În 1828 însă autonomia locală este nimicită iar în 1833 limba română e scoasă din instituții.³⁾

În asemenea împrejurări apare figura mitropolitului Gavril Bănulescu Bcdoni despre care un om învățat ca dl. profesor universitar Ștefan Ciobanu zice că: «a pus bazele culturii românești în Basarabia sub stăpânirea străină, că în urma activității lui cultura românească s'a întărit, a luat o direcție, care a contribuit foarte mult la conservarea spiritului românesc în provincia noastră. Și nu ne putem închipui unde ar fi ajuns Basarabia, dacă în capul bisericii ei ar fi fost pus un episcop rus, un arhipăstor,

¹⁾ P. Kavolmann: Basarabia sub împăratul Alexandru I. Chișinău 1914 p. 6.

²⁾ Ciobanu: Cultura Rom. în Basarabia p. 19.

³⁾ Ciobanu: op. c. p. 19.

care nu cunoștea trecutul Basarabiei, sufletul poporului ei.»¹⁾ Acest mitropolit cere amiralului rus Ciceagov să poată ocârmui poporul după obiceiurile românești, să poată înființa un seminar pentru preoți, unde limba națională moldovenească să fie cultivată. El înființează seminariul, iar în 31 Mai 1814 deschide și o tipografie, care există până în 1881. Aici tipărește el în 1815 Liturghia din slavonește, folosind și texte românești și confruntând textul cu cel grecesc.

În anul 1816 tipărește un catehism și re-tipărește Molitvelnicul din 1815. În anul 1817 tipărește Ceaslovul, Rânduiala Parastasului, în 1818 Psaltirea iar în 1819 traduce Biblia dela Petersburg. Biblia aceasta a adus mari foloase culturii românești în Basarabia. Tot el tipărește Minee, Slujba sfințirii Bisericei, Tipicul (1821).

Urmașul mitropolitului Gavril, arhiepiscopul Dumitru Sulima, deși a fost ucrainean, știa perfect românește, a tradus cărți slavone în românește și predica românește²⁾ Sulima a tradus: Instrucția pentru bulgarii coloniști (1821), o carte de Te Deum (1826), Rânduiala Panihidiei (1827), Molitva la îngrijirea de foame (1830), Datoria Călugărilor (1841).

În 1844 în tipografia din Chișinău se tipărește o bucovnă ruso-română³⁾, în anul 1853 un penticostar, în 1856 tipicul, în anul 1861 antologhion.

În asemenea împrejurări, limba românească face progrese frumoase. Arhiepiscopii fac corespondența românește, ca și protopopii, în măsu-

1) Ciobanu op. c. p. 37.

2) Ciobanu: op. cit. p. 63.

3) Ciobanu: op. cit. p. 67.

ra că atunci când rusificatorul Pavel a vizitat Biserica din Basarabia, el a întâmpinat greutăți, căci actele bisericilor erau scrise românește¹⁾. În arhiva Consistorului din Chișinău se găsește corespondență românească. În anul 1873 arhiepiscopul Pavel dispune ca toate actele bisericesti să fie redactate în limba rusă. În oficiile publice limba românească fu admisă numai până la anul 1850. De aici încolo limba rusă ia locul celei românești. În școli, s'a admis limba românească, în câte zece ore săptămânal în cele două clase ale seminarului din Chișinău. Elevii seminarului, în frunte cu profesorii la o-nomastica mitropolitului Gavril, cântau și cuvântau românește²⁾.

Dela 1816—1831 a funcționat în Chișinău și o școală pentru fiii de boeri, cu studii mai mult laice iar în Hotin, Cetatea Albă, Chișinău Bălți, Tighina, existau școli parohiale civile. După anul 1820 se înființează și școli lancasteriane. Acest sistem stă în aceea, că învățătura din școală se face nu numai de către învățător, ci și de către școlari cari au deprins ceva carte și cari sub supravegherea învățătorului împărtășesc cunoștințele lor școlarilor celor ce au intrat în școală mai târziu³⁾.

La 1833 se deschide în Chișinău un liceu regional care există și azi, unde limba română era la început obligatorie pentru toți, după anul 1860 limba română se preda paralel cu cea grecească. Dela 1848—1858 a funcționat și un curs de limba română la universitatea

1) Ciobanu: op. cit. p. 149.

2) Cioban: op. cit. p. 162.

3) Kubolmann: op: cit. p. 13.

din Petersburg. În 1866 se suspendă predarea limbii române la liceul din Chișinău iar în 1867 la seminar.

«Pentru rusificarea silită a moldovenilor scrie Durnowo, precum și pentru grabnica lor transformare în ruși, a fost trimis la Chișinău «voinicul» arhiepiscop Pavel, mai târziu exarhul Georgiei (pag. 6).

«Arhiepiscopul Pavel, înainte de toate s'a îndeletnicit cu închiderea bisericilor parohiale, al căror număr de 774 în 1872 a fost redus la 414 în 1878, s'au închis adecă nu mai puțin de 330 de biserici moldovenești pe când cele rusești au rămas neatînse» (pag. 7).

«Toate cărțile sfinte de pe la bisericile moldovenești, scrie mai departe acelaș autor, tipărite cu litere cirilice în limba moldovenească au fost depuse la mitropolia din Chișinău unde arhiepiscopul Pavel, în curgere de 7 ani, le-a ars încălzind cu ele palatul mitropoliei. Acest fapt de un vandalism grosolan este astăzi din domeniul istoriei». (pag. 7).

«Poporul moldovean din Basarabia conchide în fine Durnowo, mulțumită rusificării silnice, e transformat într'o hoardă de robi muți și ignoranți. Acestui popor i s'a interzis să învețe limba sa maternă în școli, i s'a interzis să se roage lui Dumnezeu în graiul părinților săi. Sutimi de mii de deseatine (hectare) din pământul său a fost împărțit coloniștilor Ruși, Bulgari,

și Germani și aceasta în scop de a-i sili să-și părăsească țara»¹⁾).

Prin regulamentul dela 14 Mai 1867 al seminariilor teologice, limba română, este scoasă din programul seminarului din Chișinău. Astfel se isbutia ca ultimul așezământ cultural, în care se mai preda l. română, să fie și el rusificat ¹⁾).

Însă chiar în acel an, potrivit aprobării Sinodului, Stăpânirea eparhială din Basarabia, începe a tipări un organ periodic bisericesc sub denumirea de Kișinevschia Eparhialnâia Vedomosti (Viedomostiile Eparhiei Chișinăului) cu text în limbi paralele : rusă și moldovenească. Înfăiul număr al revistei apare la 1 Iulie 1867 și revista este salutată de unii cu mare bucurie. În partea oficială, dispozițiunile Sinodului și a Stăpânirii eparhiale, se tipăreau în două limbi paralele ; în cea neoficială, găsim multe articole românești, fără să fie traduse. Toate articolele au un caracter istoric bisericesc și religios. Dintre articole cităm: «Tâlcuirea evangheliei lui Mateiu», «Sfântul Ioan Zlatoust ca un propovădnic», Sfântul Sofronii, patriarhul Ierusalimului» etc. Ici-colea găsim și câte-o predică. Limba în care e scrisă revista este o limbă moldovenească, fără neologisme, pe alocurea puțin stâlcită ²⁾. La anul 1871, partea românească a revistei, a fost suprimată.

¹⁾ Citat după Zamfir C. Arbure: Liberarea Basarabiei București 1915 p 37-8.

¹⁾ Pentru cele ce urmează mulțumesc călduros părintelui diacon Pavel Mihailovici, care a alcătuit această scurtă expunere. Autorul.

²⁾ În parte, această stâlcire se datora influenței sistemului „ciunist” al lui A. Pumnul, din Bucovina și a discipolilor săi.

În acest timp tipografia exarhicească, înființată încă sub mitropolitul *Gavriil* și destinată tipăririi cărților în l. moldovenească, continuă să tipărească și alte publicațiuni. Astfel în 1867 apărură: «Invățăture catehisiscești», de protoiereu Scvorțov, traduse în l. moldovenească; în 1869 «Pentru bisericile, în care serviciul divin se face în moldovenește și parohienii sunt moldoveni», s-au tipărit diferite registre, precum și Acatistul Maicii Domnului; în 1871 o «Culegere de articole cu conținut duhovnicesc-dogmatic» traduse în moldovenește de protoiereul Teodor Baltaga. Această tipografie nu corespundea cu spiritul centralist și naționalist al epocii de atunci din Rusia. Constatând că în curgerea anului 1882, în tipografie nu s'a tipărit nici o carte de rit în moldovenește, arhiepiscopul *Serghie*, a ajuns la concluzia că tipografia și-a pierdut rostul ei pentru Basarabia și a intervenit pe lângă Sinod, pentru a se aproba desființarea ei. Sinodul prin ucazul din 13 Ianuarie 1883 a dispus: «Tipografia înființată în 1814 în eparhia Chișinăului, cu scopul de a înzestra parohiile bisericesti cu cărți pentru slujbe dumnezeesti în l. moldovenească și slavonă, și-a pierdut de acuma însemnătatea ei, deoarece în bisericile acelei eparhii s'a introdus pretutindeni slujba divină în l. slavonă, iar tipografia și-a îndreptat activitatea spre publicarea cărților și foilor după comenzi particulare, Sf. Sinod hotărăște: «să vi se dea P. S. Voastre aprobare pentru a desființa tipografia, iar averea ce-i aparține a o întrebuința după chibzuința Stăpânirii eparhiale».

Tipografia a fost cumpărată de mănăstirea

Noul Neamț, dar n'a putut fi deschisă, din pricina piedicilor pe care i le puneau autoritățile superioare bisericești.

Astfel muria și ultimul așezământ bisericesc, care timp de 70 ani a servit cauzei naționale nu numai în Basarabia, ci și la moldovenii de peste Nistru și de peste Prut.

Slujba dumnezească, continuă a se face în l. slavonă și cea moldovenească, mai ales în părțile din jud. Lăpușna, Orhei, Bălți și Soroca. Sunt cunoscuți predicatori în l. română ca pr. *Ioan Butuc*, din Chișinău, prot. *Pavel Florov* din Cornești, prot. *Macarie Untul*, prot. *Iustin Ignatovici* etc. Poporul nu înțelegea l. slavonă și preoții se foloseau la îndeplinirea slujbelor bisericești de cărțile vechi bisericești în l. moldovenească.

Pentru întâia dată s'a vorbit de necunoașterea limbii ruse de către parohienii moldoveni la congresul preoților din 1894. Stăpânirea de atunci, potrivit cu tendințele noului regim a lui Pobedonostev își îndreptă privirile spre poporul de jos. Atunci a ieșit la iveală starea de plâns a parohienilor moldoveni din Basarabia, ca o piedică în mersul prefacerilor bisericești. Piedica consta în necunoașterea de către moldoveni a l. ruse, care era singura limbă admisă de predare în școalele bisericești parohiale și zădărnica toată activitatea culturală-bisericească din Basarabia. Congresul preoților din 1894, ia în desbatere vestitul referat al protoiereului *Alexandru Ianovschi*, rector al seminarului din Chișinău, în chestiunea aceasta. Autorul susține că: a) potrivit cu condițiunile locale din Basarabia, e nevoie pentru întâia treaptă a învă-

țământului, să fie alcătuit un astfel de abecedar, în care cu litere rusești ar fi tipărite cuvinte și propozițiuni moldovenești; b) e nevoie să se publice cărți mai importante pentru popor sau cel puțin Noul Testament în l. rusă, cu text paralel în moldovenește. Congresul adoptă în întregime referatul și hotărăște pe lângă altele: nevoia de a publica cărți ruso-moldovenești cu scopurile arătate, publicarea de articole în revista eparhială în l. moldovenească-rusească. E adevărat că nici referatul amintit, nici hotărârile luate de preoțime n'au avut un efect imediat, însă marele succes constă în faptul că problema școlii pentru moldoveni s'a pus cu mai multă precizie: limba moldovenească ca însăș limbă de predare. Aceasta a dus la ideea cărților școlare-bucoavne, etc., tot în l. moldovenească. Congresul preoților din 1897, reia ideia de publicare de cărți în l. moldovenească, al căror conținut ar fi accesibil parohienilor și scoate hotărâri destul de categorice, însă rezultate satisfăcătoare nu vedem nici de astă dată.

O înviorare în ramura de activitate pastorală în l. moldovenească, vedem la Frățimea Nașterii lui Hristos din Chișinău. Iniințată la 1900, pentru desvoltarea culturală religioasă morală a poporului, prin ucazul Sinodului nr. 5318 din 17 Octombrie 1900, se dă învoirea ca Frățimea prin mijloacele sale să tipărească broșuri, cărți și foi cu conținut religios-moral în l. moldovenească, cu litere cirilice, cu text rusesc și fără. Cenzorii acestor foi, au fost numiți: prof. seminarului, preot *Const. Popovici* și profesorul școlii spirituale, preot *Mihail Ciachir*. Activitatea Frățimei se desvoltă treptat. Se publică

în sute de mii de exemplare foi cu conținut variat în l. moldovenească.

În 1901, Consiliul frăției obține aprobarea Sinodului pentru redactarea unui scurt molitvelnic slavo-moldovenesc, care s'a tipărit în 10.000 exemplare. Foile Frăției se răspândiau nu numai în Basarabia, ci și departe peste hotarele ei, în guberniile Podoliei, Chersonului și chiar în Caucaz, unde locuiau moldovenii ieșiți din Basarabia. Conținutul lor corespundea cerințelor populației moldovenești, care arăta mare interes pentru ele. Prin ucazul sinodal nr. 1126 din 25 Aprilie 1905, drepturile acestei Frății au fost mărite, încuviințându-se Frăției să tipărească în moldovenește cărți din sf. Scriptură și de ritual bisericesc, cu litere slavone, după modelul cărților de rit românești, editate în veacul al XIX-lea în Chișinău. Pentru a îndeplini această operă, era nevoie ca tipografia eparhială să ia ființă. În vederea aceasta, congresul preoțesc din 1905—1906 alege un comitet, compus din protoiereul Const. *Popovici*, ieromonahul *Gurie*¹, preotul Const. *Partenie* pr. *Alexandru Baltaga* etc. cu alcătuirea proiectului pentru tipografie și cu lămurirea cheltuielilor trebuitoare. La 26 Octombrie 1906, după mai mult de 25 ani de amorțeală, vechea tipografie exarhicească a înviat. Reînființarea tipografiei moldovenești a fost mult ajutată de intervenția p. s. *Vladimir*, episcopul de atunci, ca și de mișcarea generală din acea vreme²). Tot atunci a început a se pre-

¹) Actualul mitropolit al Basarabiei.

²) Astfel ziarul Basarabia scrie că: lupta noastră a fost binecuvântată de Pronie căci iată o învingere însemnată am avut în ziua de 26 Oct. când s'a deschis tipografia noastră religioasă.

găti și traduceri în l. română a cărților de rit bisericesc. Pe lângă Frățime s'a alcătuit o comisiune de traducători compusă din protoiereii Gheorghe Dânga, Mihail Plămădeală, Macarie Untul, ieromonahul Gurie etc. În 1907 se tipărește un Ciaslov mare, precum și Psaltirea, editată în 5.000 exemplare. În 1908 se tipărește un trebnic mare (1334 pag. în 40) apoi o Evanghelie, un acatist etc.

Opera monumentală tipărită de Frățime în tipografia eparhială dela 1906 până la 1916, este «Viețile Sfinților», apărută în 8 volume mari. Cu scopul să lumineze pe cei ce zac în tinericul neștiinții și vorbesc moldovenește, congresul preoțesc, prin Frățimea Nașterii lui Hristos, intervine cu raportul redactat de ieromonahul Gurie, pe lângă sf. Sinod, de a le aproba scoaterea unei reviste cu caracter religios și moral. Sinodul rusesc, cu nr. 15541 din 20 Decembrie 1907, aprobă tipărirea prin Sfatul Frățimei Nașterii lui Hristos a revistei lunare «Luminătorul» în moldovenească și numește pe prot. Const. *Popovici* și ieromonahul *Gurie*, ca redactori ai revistei. Întâiul număr apare la 1 Ianuarie 1908. Conținutul revistei a fost bogat în articole cu caracter religios, schițe din istoria bisericească, din viețile sfinților, din trecutul Bisericii românești. Colaboratori a avut pe lângă cei doi harnici și inimoși redactori, și pe cei mai vrednici preoți, ca ieromonahul *Dionisie*¹⁾, pr. *Alexie Mateevici*, pr. *Iustin Ignatovici*, pr. *Grigorie Constantinescu*, etc. Revista scrisă într-o limbă frumoasă, arhaică, care amintea ve-

¹⁾ Actualul Arhiereu-Vicar al Sf. Mitropolii din Basarabia -

chile cărți și hrisoave bisericești, și în special prin unele articole, care priveau istoria bisericească a Românilor, și viața Românilor, a avut cel mai mare rol în trezirea conștiinței naționale. Ea apare și azi.

În anul 1906 apare ziarul „*Basarabia*” editat de gruparea studenților basarabeni dela universitatea din Dorpat, gruparea dlui I. Pelivan și dl Stere. În Nr. 50 din 1906 al acestui ziar preotul Onofrei chiamă clerul la luptă pentru Româniism: «În Transilvania preoțimea poporană a înscris o filă de aur în cartea străduințelor norodului românesc (moldovenesc). Preoții iubitori de neam au fost totdeauna în fruntea norodului, luptând împotriva asupririlor ungurești și a celorlalte noroade. De pe urma preoțimei, Românii din Transilvania și din Ungaria au astăzi școli și biserici pe limba mamă... Cine n'a auzit de Samuil Micul, de Petru Maior, de Șincai și de lupta lor grea, dar strălucită pentru prepturile norodului nostru în Ungaria. Acești preoți, împreună cu mitropolitul Șaguna, pot fi supranumiți binefăcători ai neamului nostru. Autorul termină, chemându-i la luptă pe preoți, pentru introducerea limbii române în școală și biserică: «Pentru aceasta luptați cu toate puterile voastre, ca poporul să dobândească școala sa moldovenească și deci cereți din toată inima: noi vrem școli moldovenești și limba mamă în biserici»¹⁾.

Sub presiunea noilor cerințe și influențe după revoluția din 1905 s'a ridicat și chestiunea privitoare la reforma învățământului semi-

¹⁾ Ștefan Ciobanu. Din Istoria mișcării Naționale în Basarabia 1933. p. 9.

narial, între altele, ca în noul regulament să se introducă l. română (moldovenească) și cântarea «moldovenească». N-au rămas străini de aceasta nici elevii seminariști; la 20 Noembrie 1905 ei înaintează direcțiunei seminarului o petiție, în care, între alte puncte, cer: predarea obligatorie a limbii românești în clasele teologice (5 și 6). Sinodul, prin ucazul cu nr. 12066 din 31 Octombrie 1906, introduce în programul clasei 5 și 6 limba «moldovenească» ca ore suplimentare și obiect facultativ, deasemenea și muzica bisericească moldovenească. Profesorii de limbă și de muzică moldovenească, urma să fie plătiți din fondurile eparhiei¹⁾. Aducându-și elevii din diferite colțuri ale provinciei, din mijlocul locuitorilor băștinași, și întorcându-i pe toți aproape, după terminarea școlii, în aceleași sate basarabene, seminarul — în felul acesta — cultiva în sufletele elevilor săi dragostea pentru pământul părinților, interesul pentru poporul băștinaș susținea și hrănia legătura între generații, păstra tradițiile românești prin comunitatea de limbă și de obiceiuri. Acest rol atât de însemnat din punct de vedere național al seminarului din Chișinău s'a văzut în faptul că atunci când a început mișcarea națională în Basarabia, cei dintâi și mai de seamă activiști, au fost elevii seminarului din Chișinău.

Curentul religios-cultural moldovenesc s'a dezvoltat mereu atât de către Frățimea Nașterii lui Hristos, cât și de către revista «Luminătorul». În domeniul acesta cei mai de seamă muncitori au fost: arhimandritul *Gurie*, prot.

¹⁾ În primul an profesorul de l. română a fost plătit din sumele personale ale Arh. Giriș.

Const. *Popovici*, prot. Iustin *Ignatovici*, pr. Mihail *Plamadeală*, toți de origină moldoveni, legați prin structura lor sufletească de limba și obiceiurile etnice ale poporului băștinaș. Acest curent fiind o continuare firească a aspirațiunilor naționale-culturale din trecut, ale preoțimei basarabene, a ajuns în preajma războiului mondial, puternic și plin de viață, pregătind poporul băștinaș pentru intrarea lui în noua perioadă istorică, în viața lui firească.

Nu mai puțin au însemnătatea lor, cărțile didactice ale arhimandritului Gurie *Grosu*, pentru școale și începători de citire. Astfel: *a)* «Cartea de învățătură despre Legea lui Dumnezeu», tipărită la 1908, în 308 pagini, cuprinde: lămurirea rugăciunilor, istoria sfântă, catehismul în scurt; *b)* «Bucoavna moldovenească», tipărită la 1908 în 80 pagini, care arată «învățarea la citire și scrisoare rusească pe cuvinte moldovenești» și *c)* «Cartea de citire cu științe din gramatica românească» apărută în acelaș an. Bucoavna și Cartea de citire sunt scrise într'o limbă românească corectă, însă ele n'au fost admise în școlile primare.

Spiritul românesc a predominat în mănăstirile basarabene, care rămăneau nevătămate în năzuințele și vechile lor deprinderi. Călugării moldoveni, ieșiți din sânul țărânimii, intrați în mănăstire nu se deosebiau de populație nici prin felul de traiu, nici prin starea intelectuală. Mulți din ei ajungeau preoți fără să cunoască l. rusă, sau cea slavonă. Din această pricină slujba în aceste mănăstiri se făcea la olaltă în amândouă limbile: moldovenească și rusă. Deasemenea și în mănăstirile de călugărițe se citia și se cânta

mai mult moldovenește, deoarece maicile și surorile erau moldovence. De aceea contactul mănăstirilor cu populația moldovenească, era din cât mai strâns și cât mai adânc. Prin acest contact al mănăstirilor cu populația se înfăptuia menirea lor istorică: introducerea în viața popoului băștinaș a înrâuririi bisericеști-culturale ce pătrundea cu atât mai adânc în sufletul sătenilor moldoveni, cu cât se exercita în cele mai potrivite condițiuni — în l. moldovenească, cu vechile melodii naționale-bisericеști.

Moldovenii-basarabeni cercetau locașurile sfinte, ascultând cu pioasă luare aminte povața păstorilor și frecventau cu multă râvnă slujbele dumnezeеști. Aceste slujbe și predici erau ținute de preoți în l. moldovenească, de pe mulțimea de cărți românești ce se află la fiecare biserică.

Sunt zeci de preoți, al căror renume de propovăduitor și slujitor în l. moldovenească au trecut hotarele parohiei lor, și la cari venia lume dela depărtări de peste 50 klm. ca să-i asculte.

Un preot ce se va forma la curentul dat de «Luminătorul» și care intră în patrimoniul literaturii românești ca poet, este Alexie *Mateevici*. Prin poeziile sale traduse, cele mai multe original, cu conținut religios și social, cât mai ales prin avântul patriotic, de iubire față de neam al sublimei sale poezii «Limba noastră», el va rămânea ca un monument al aspirațiunilor clerului basarabean, în păstrarea și apărarea limbii și naționalității românești.

În concluziune: elementele pregătite în seminarul teologic din Chișinău pentru slujba sf. Altar, cât și elementele pregătite în același Se-

minar, dar cari au îmbrățișat alte cariere sociale, precum și tagma monahală, au fost sub stăpânirea rusă în Basarabia, conservatorii limbii strămoșești în această provincie și ei au constituit primul val de asalti în lupta de desrobire a Neamului moldovenesc dintre Prut și Nistru.

Numele unor luptători naționali ca: Mitropolitul Gurie, Episcopul Dionisie, I. Pelivan, P. Halippa, D. Bogos, S. Murafa, A. Mateevici, C. Hodorozea, prot. D. Baltaga I. Inculeț, D. Ciugureanu etc. etc. etc., cari au avut o educație clericală, nu se pot trece sub tăcere, când istoria vorbește de limba românească și de înfăptuirea idealului național în stânga Prutului.

CAP. XXX.

Biserica bucovineană și Româanismul.

Răpirea Bucovinei de către austrieci în anul 1775 nu putu lăsa indiferentă Biserica. Mândri feciori ai Bucovinei, grădinile ei ferme-cătoare și codri ei minunați găsiră scut în protestul boierilor și a clerului mirean, dar și călugărilor. Egumenul Benedict din Moldovița, Antiochie din Sucevița, Artemon din Solca, Inochentie din Voroneț, vicarul Teofilact din Horecea și alții s'au pus în slujba Româanismului ¹⁾.

Episcopul Dositei Herescul al Rădăuților a rămas în Bucovina și când guvernul austriac a trimis în Bucovina pe colonelul Enzenberg ca să facă cercetare, acesta a rămas influențat de episcopul naționalist, care n'a voit să vorbească decât românește cu colonelul. Faptul acesta a determinat guvernul austriac să trimită în Bucovina funcționari cari știau românește, așa pe locotenentul Lopeisky și Petru Aron, Teodor Racoccea, boerul Balș și pe Budai Deleanu.

Episcopul se împotrivește intențiunilor guvernului de a trimite preoți uniți din Galiția în Bucovina, sau de a se trimite tineri români

¹⁾ Dimitrie Dan: Rolul Preoțimeii Bucovinene în menținerea Româanismului. Cernăuți 1925 p. 5.

la școlile teologice catolice, motivând că prin aceasta s'ar putea produce turburare în popor¹⁾.

Episcopul Dositeiu simțea mai mult decât oricine nedreptatea ce se făcea Românismului prin răpirea Bucovinei. Deaceea îl vedem păzind comoara limbii românești cu ardoare: numai românește scrie organelor subalterne, iar în anul 1786 a înființat în Suceava o școală teologică cu limba de propunere română.²⁾ Școala aceasta în 1789 e mutată la Cernăuți de episcopul următor Daniil Vlachovici, care corespundea românește cu profesorii școlii, dispărută în 1818.

Urmașul lui Vlachovici, Isaia Baloșescul (1823—1834) a înființat în 1826 un institut teologic îmbinat cu un seminar, unde însă numai Pastorală se predă în limba română iar în anul 1848 episcopul Hacman a introdus limba română pentru toate studiile.

Episcopul Hacman în chestia școlară lucra împotriva intereselor românești.³⁾ Un bun român a fost însă episcopul Teoctist Blajevici, dar mai ales mitropolitul Silvestru Morariu Andrievici, (1880—95). Acest mitropolit a scris Cuvântări bisericești pe toate Duminicile și Sărbătorile (Cernăuți 1860). Invățătura dogmatică Generală și Specială (Viena 1862), Invățătura Morală (Viena 1864), Aritmetica pentru școlile sătești (Viena 1865 și 1868), Cărticică de Rugăciuni (Viena 1865), apoi o mulțime de alte cărți și studii în Calendarul pentru Bucovina etc. etc.

Bun român a fost și mitropolitul Arcadie Ciupercovici (1899—1902) care a stăruit ca în

¹⁾ I. Nistor: *Istoria Bis. din Bucovina* București 1916 p. 30

²⁾ Dan: *op. cit.* p. 9.

³⁾ Dan: *op. cit.* p. 14.

15 August 1867 să se comemoreze Ștefan Cel Mare, iar în 15 Aug. 1871 s'au comemorat 400 ani dela sfințirea bisericii dela mănăstirea Putna¹⁾. Asemenea un mare român a fost și mitropolitul Vladimir de Repta.

Dascălul Gheorghe din mănăstirea Putna a scris în 1781 „*Alexandria*“

Constantin Popovici, cleric din Cernăuți a scris în 1796 un codice miscelaneu. Nichita Dascălul din Dorna Condreni a scris în 1790 «condicele Dornean».

Răposatul istoric Dimitrie Dan amintește în cartea sa: *Rolul preoțimei bucovinene în menținerea Românilor*“ o mulțime de clerici merituoși: Filaret Bendevschi, Porfirie Dumitrovici, Dimitrie Seleschi, Constantin Popovici senior, Nicolae Hacman, Ioan Calinciuc, Vasile Iliasievici, Ștefan Tarnovietchi (care a scris un Catehism în 1849), Vasile Ianovici, Gavriil Ieremievici, Eraclie Golumbiovschi, Constantin Andrievici Morariu, Dr. Vasile Mitrofanovici, Izidor Vorobchievici, Artemie Berariu, Ion Juvenal Stefanelli, Izidor Onciul, Mihai Calinescu, Eusebie Popovici, Dr. Constantin Clemente Popovici junior, Dr. Emilian Voitușchi, Alexe Comoroșan (Dogmatica, Doctrinadespre satisfacțiune) Dr. Ștefan Saghin, Dr. Teodor Tarnavshi, Nestor și Ipolit Vorobschievici, Zaharie Voronca, Simeon Fl. Marian, membru al Academiei Române,..... Dr. Vasilie Gheorghiu, Dr. Vasilie Găină, Teofil Gramatovici, Dr. O. Isopescul, Constantin Morariu, Dr. Vasile Tarnavski, Dr. Orest. Tarangul (misionar bun), Dimitrie Dan, Dr. Ipolit

¹⁾ Dan: op. cit. p. 14.

Tarnavschi, Dr. Nicolae Cotos, Ioan Tomoiagă, Gheorghe Ciupârcă, Simeon Reli, Dr. Ioan Puiul (misionar bun), Dr. Valeriu Şesan, Aurelian Tăutu etc.

Preoţimea bucovineană a înfiinţat în anul 1846/7 o *societate* Culturală, dar guvernul a împiedicat-o în munca ei. La 1 Mai 1862 sub conducerea preoţilor se înfiinţează: *Reuniunea română* de lectură. În anul 1865 se înfiinţează tot sub conducerea preoţilor: „*Societatea pentru literatura şi cultura românească în Bucovina*”.

Aici amintim că s’au înfiinţat o mulţime de Societăţi Culturale în Volovăţ, Rădăuţi, Ceahor, Crasna etc. etc.

Preoţii români au clădit biserici şi şcoli cu mijloace proprii.

Preoţii au înfiinţat internate pe lângă toate liceele din Bucovina.

Preoţii au înfiinţat o mulţime de fundaţiuni şcolare.

Preoţii au înfiinţat bănci raiffainseniene, cooperative de consum.

Consistorul arhiepiscopesc din Cernăuţi a înfiinţat o şcoală moldovenească (originea ei încă din 1766 sub Grigorie Ghica Vodă), în anul 1848 a înfiinţat o şcoală normală, un liceu în Suceava, o şcoală reală, un liceu de fete, a dat burse etc. etc.

Biserica a fost scutul neamului în Bucovina până la unirea tuturor Românilor. I. P. Sf. Mitropolit Nectarie, cu mintea sa luminată şi inima sa profund creştină păstrează acest rol al Bisericei în Bucovina şi azi.

Cuprinsul.

	<u>Pagina</u>
Prefața	3
Cap. I. Introducere	5
Cap. II. Credința ortodoxă la leagănul neamului nostru. Combaterea părerilor greșite	13
Cap. III. Participarea ortodoxiei la întemeierea prin- cipatelor române	24
Obiecțiuni aduse limbei slavone	28
Raportul între biserică și Domnitori. Rolul mănăstirei Tismana	30
Cap. IV. Ortodoxia și neamul înainte de Ștefan cel Mare și pe timpul marelui domnitor moldovean	32 —
Ortodoxia și Românismul sub Ștefan cel Mare Rolul mănăstirei Putna	33 ✓
Cap. V. Biserica din Ardeal scăparea neamului din persecuții în sec. XV-lea. Domnitorii români zi- desc biserici românilor persecutați din Ardeal	38
Dărnicia voevozilor și episcopii	41
Un episcop ortodox din Ardeal participă la lupte în sec. XVI	42
Un călugăr împacă pe doi domnitori români în sec. XVI.	43 —
Între Radu cel Mare și mitropolitul Nifon, fost patriarh în sec. XVI-lea. Bunele raporturi și apoi conflictul	43
Biserica scrie cronică țării în secolul al XVI-lea	46
Cap. VI. Biserica ortodoxă și Românismul pe timpul lui Mihai Viteazul. Rolul național al preotului Stoica din Fărcășeni și ajutorul preoților la intrarea lui Mihai în Ardeal	48 —
Cap. VII. Preoții din Ardeal în sec. XVI și XVII-lea suferă nedreptăți împreună cu poporul. Puținele scutiri dovedesc starea tristă, iar legile Ardealului sunt o rușine a civilizației	51 —

Cap. VIII. Mitropoliți și Episcopi ardeleni schingiuiți pentru românism, Mitropoliți cărturari și trimiși în Ardeal de domnitorii Români	56
Rezistența mitropolitului Ghenadie al Ardealului	57
Românismul lui Ilie Iorest	57
Diaconul Coresi și tendința spre unitatea națională în cărțile bisericești — Mitropolitul Simion Ștefan	58
Martiriul mitropolitului Sava Brancovici	61
Cap. IX. Românismul mitropolitului Varlaam al Moldovei	63
Importanța Cazaniei lui Varlaam	64
Răsturnarea unor păreri arbitrare	66
Incercări calvinizante și catolice în Moldova	75
Cap. X. Ortodoxia ca izvor al dreptului românesc	71
Cap. XI. Patriotismul Mitropolitului Dosofteiu	79
Contribuția lui Mitrofan al Hușilor și Buzăului	82
Mitropolitul Teodosie Veștemeanul	82
Noui atacuri ale istoricului Xenopol	83
Cap. XII Mitropoliții Moldovei alătura de popor în sec. XVIII-lea. Ei conduceau locotenența țării	86
Mitropolitul Iacov Putneanul apără poporul de nedreptăți, Darea văcăritului	87
Lupta împotriva dării văcăritului	88
Respingerea unui atac nedrept	91
Cap. XIII. Insemnătatea națională și culturală a episcopului Damaschin al Râmnicului	92
Rolul național al mănăstirilor	94
Românismul episcopului Inochentie al Râmnicului	95
Rolul episcopului Chesarie al Râmnicului	96
Episcopul Filaret al Râmnicului	96
Patriotismul lui Antim Ivireanu	97
Cap. XIV. Preoțimea în revoluția lui Horia	99 —
Cap. XV Ortodoxia fortifică Românismul în luptă cu Unirea	103
Cap. XVI. Ortodoxia și luptele politice din anii 1790 — 92 în Ardeal. Supplex Libellus Valachorum	108
Origina românilor în o predică din anul 1792	110
Cap. XVII. Naționalismul episcopului Ilarion al	

	Pagina
Argeşului	112
Călugărul Paisie şi domnitorul Moruzzi	117
Cap. XVIII. Româanismul mitropolitului Veniamin Costache	120
Invăţăminte din Lupta demnă a mitropolitului Veniamin Costache alături de boeri împotriva catolicismului	122
Româanismul lui Eufrosin Poteca	125
Mitropolitul Grigorie Miculescu	127
Cap. XIX. Biserica Vechiului Regat şi revoluţia din 1848 Popa Şapcă din revoluţia anului 1848	129 —
Cap. XX. Rolul preoţilor ortodocşi români în revoluţia lui Avram Iancu în anii 1848 — 1849	135 —
Henţişor	141
Gurahonţ	141
Cap. XXI. Ortodoxia şi unirea Principatelor	157
Mitropolitul Nifon al Ungro-Vlahiei	160
Un episcop în misiune diplomatică	162
Cap. XXII. Româanismul mitropolitului Andrei Şaguna	164
Cap. XXIII. Rolul naţional al unor feţe bisericeşti şi laici după moartea mitropolitului Şaguna	171 —
Cap. XXIV. Bănăţeni ortodocşi în slujba Româanismului	176
Cap. XXV. Şcoala ortodoxă confesională din Ardeal ca factor naţional	179
Cap. XXVI. Rolul preoţilor din Vechiul Regat în războiul pentru întregirea neamului	189 —
Cap. XXVII. Rolul preoţilor ortodocşi din Ardeal în războiul mondial	194 —
Cazul preotului Coriolan Buracu	200 —
Cap. XXVIII. Calvarul meu	201
Cap. XXIX. Rolul naţional al Bisericii ortodoxe din Basarabia sub ocupaţia rusească	207
Cap. XXX. Biserica bucovineană şi Româanismul	224

Erata.

La pag. 6 rândul 10 de jos în sus în loc de „ortodoxia“ citește „ortodoxia românească“

„ „ 8	„ 9	„ „ „ „ „ „	prin	„ prin
„ „ 16	„ 2	„ sus „ jos	„ „ „ latină	„ latini
„ „ 21	„ 12	„ „ „ „	se vor omite: dar în învățăturile ortodoxe de azi	
„ „ 19	„ 18	„ „ „ „	în loc de dele	citește dela
„ „ 29	„ 4	„ „ „ „	„ „ „ concurentul	„ curentul
„ „ 56	„ 12	„ „ „ „	„ „ „ vnoă	„ vonă
„ „ 60	„ 9	„ jos „ sus	„ „ „ bunii	„ buni
„ „ 60	„ 2	„ „ „ „	„ „ „ v'au	„ s'au
„ „ 61	„ 12	„ sus „ jos	„ „ „ săcarea	„ săcării
„ „ 61	„ 9	„ jos „ sus	„ „ „ calvinști	„ calvinești
„ „ 65	„ 3	„ „ „ „	„ „ „ Vicariul	„ Uricariul
„ „ 74	„ 12	„ sus „ jos	„ „ „ anaforana	„ anaforaua
„ „ 74	„ 9	„ jos „ sus	„ „ „ trofin	„ trofiu
„ „ 77	„ 7	„ „ „ „	„ „ „ ajunge	„ aproape
„ „ 79	„ 10	„ sus „ jos	„ „ „ 1615	„ 1715
„ „ 79	„ 1	„ „ „ „	„ „ „ care	„ acesta
„ „ 87	„ 8	„ „ „ „	„ „ „ traia	„ treia
„ „ 87	„ 15	„ „ „ „	„ „ „ poporului	„ poporul
„ „ 112	„ 4	„ „ „ „	„ „ „ chiriarchii	„ chiriarii
„ „ 121	„ 12	„ „ „ „	„ „ „ școale	„ școalele
„ „ 150	„ 10	„ „ „ „	„ „ „ plasă	„ aceeaș plasă
„ „ 166	„ 8	„ jos „ sus	„ „ „ Vinea	„ Viena
„ „ 174	„ 1	„ sus „ jos	„ „ „ document	„ documentat
„ „ 181	„ 8	„ „ „ „	„ „ „ naturale	„ naturali
„ „ 185	„ 17	„ jos „ sus	„ „ „ tost	„ fost
„ „ 185	„ 2	„ „ „ „	„ „ „ suftetele	„ sufletele
„ „ 205	„ 13	„ „ „ „	„ „ „ ocna	„ Ocna
„ „ 217	„ 8	„ „ „ „	„ „ „ p. s.	„ P. S.
„ „ 210	„ 16	„ „ „ „	„ „ „ prept-	„ drept-

VERIFICAT
2017

VERIFICAT
2007

BIBLIOTECA
CENTRALĂ UNIVERSITĂȚII
BUCUREȘTI

VERIFICAT
1987